

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ
С. Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
Актюбинского университета им. С. Баишева
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

2010

№ 4 (30)

С.БӘЙШЕВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

АКТЮБИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. С.БАЙШЕВА

№ 4
(30)
2010

Ғылыми журнал

*Үш айда бір рет қазақ, орыс, ағылшын
және қытай тілдерінде шығады*

Научный журнал

*Выходит один раз в три месяца на
казахском, русском, английском и
китайском языках*

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

АХАН Б. – төраға – председатель,
философия ғылымдарының докторы,
профессор

ҚҰСАЙЫНОВ Х. – экономика
ғылымдарының докторы, профессор

КУСАНОВА Б.Х. – төрағаның
орынбасары – зам. председателя,
филология ғылымдарының докторы

АСАРОВ А. – философия
ғылымдарының докторы, профессор

ШӨПТІБАЕВА К.Б. – әлеуметтану
ғылымдарының докторы, профессор

СҰЛТАНҒАЛИЕВА Г.С. – тарих
ғылымдарының докторы, профессор

ТЕКТИҒҰЛ Ж.О. – филология
ғылымдарының докторы, профессор

ЖАНПЕИСОВА Н.М. – филология
ғылымдарының докторы, профессор

ЖАРЕКЕШЕВ Х.Б. – экономика
ғылымдарының докторы, профессор

**МАЗМҰНЫ
ОГЛАВЛЕНИЕ**

**ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ**

КАПАНОВА А.Т., МУКАШЕВА Г.О. Некоторые проблемы подготовки учителей школы к реализации иннова- ционных подходов в научно-методической работе.....	3
МУСТОЯПОВА А.С. Кәсіби біліктілікті арттыру талаптары.....	9
ЕМЖАРОВА Г.У., БЕКТЛЕУОВА А.Р., ИЗГАЛИ Р.Ж., БАХАЕВА А.Б. Информационная образовательная среда университета.....	15
КАПАНОВА А. Т. Білім саласындағы стандарттау мәселелері	21
ШАХАБАЕВА Ж. Б. Қазақстан тарихы сабағында дебат технологиясын қолдану.....	29
КАПАНОВА А. Т. Студенттердің зерттеушілік дағдыларын қалыптастыру.....	32
ДАУЛЕТОВА С.С. Информационно-образовательные технологии как способ развития качества образования.....	35

**ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАР
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ**

ЖАНПЕИСОВА Н.М. Материальная и научно- методическая база внедрения казахского языка как государственного.....	39
КУСАНОВА Б.Х. Спектральные характеристики согласных в слове (английский язык и интерференцион- ный вариант).....	44
ЕСЕНОВА Қ.Е. Тілдік тұлға және оның өзіндік ерекшеліктері.....	52
БАЛТЫМОВА М.Р. Тәуелсіздік дәуіріндегі тунис әдебиетінің дамуы.....	55
ТАҒАНОВА А.М. Қазақ мектебінің 5-6 сыныптарына арналған казак тілі оқулықтары тұжырымдамасының лингводидактикалық негіздемелері.....	60

**РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ
РЕДКОЛЛЕГИЯ**

КУСАНОВА Б.Х. – бас редактор – гл.
редактор

АБДОЛЛАЕВ Х.Т.
ҚАЙЫРҒАЛИЕВА М.Ғ.
МҰСТОЯПОВА А.С.
ШҮКІРОВ Ә.Қ.
СЕЙІЛХАНОВА Р.Б.
ЕСЕНОВА Қ.Е.
АБИЛЬДАЕВА К.М.

СҰЛТАН Ж. – жауапты шығарушы

ТОКЖАНОВА А.М. Литературоведческий анализ художественного произведения на уроках русской литературы в старших классах школ с казахским языком обучения как средство воспитания вдумчивого читателя.....	63
БАЛТЫМОВА М.Р. Илияс Есенберлиннің «Көшпенділер» трилогиясы – әдебиет сынында.....	68
АМАНҒАЗИЕВА М.К. Л.З Будагов және қазақ лексикографиясы.....	73
ЕРМЕКБАЕВА Г.Г. Қазіргі қазақ тіліндегі етіс категориясының қолданысы.....	76
БОРАНБАЙ М.Б. Б.Момышұлы шығармаларындағы әскери құрама, бөлімше атауларының қолданысы және лексика-семантикалық ерекшелігі.....	81

**ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ**

**С.Бәйішев атындағы Ақтобе
университетінің
ХАБАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК
Актюбинского университета им.
С.Баишева**

ҚҰРЫЛТАЙШЫСЫ
*С.Бәйішев атындағы Ақтобе
университеті*

УЧРЕДИТЕЛЬ
*Актюбинский университет им.
С.Баишева*
Компьютерде терген, көркемдеген
Компьютерная верстка, дизайн

БУХАРБАЕВ Ш.М. Кредиттік технология талабына сай ЖОО-да қаржы бойынша мәселені студенттердің талдауға араласу белсенділігін арттыру.....	85
ӘЖМҰРАТ Н.Т. Агроонеркәсіп кешенін инновациялық дамытудың теориялық негіздері.....	87
ЕРЖАНОВА З. К. Коммерциялық банкістер – банк жүйесін дамытудың негізгі буыны.....	90
БУХАРБАЕВ Ш.М., БУХАРБАЕВ А.Б. Индустрияды-инновациялық өсуді ынталандыру – ұлттық экономиканы дамытудың перспективалы бағыты.....	93
ИСИМОВА Д. Финансы и инвестиции для МСБ сегодня.....	97
ДАНАЕВА Р.С. ҚХЕС бойынша есеп саясатын қалыптастыру.....	102
ИСИМОВА Д. Поддержка малого и среднего бизнеса в Казахстане в условиях кризиса.....	105
ИЛЬЯСОВА Г.К. Инновациялық әдістер мен оқытудың ақпараттық технологияларын экономика сабағында қолдану арқылы студенттерді экономика мамандығына бейіндеу.....	108

БІЗДІҢ АВТОРЛАР-НАШИ АВТОРЫ	114
-----------------------------------	-----

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АҚПАРАТ МИНИСТРЛІГІ БЕРГЕН КҰӘЛІК № 4645-Ж,
29.01.2004 ж.**

**СВИДЕТЕЛЬСТВО № 4645-Ж от 29.01.2004 г. ВЫДАНО МИНИСТЕРСТВОМ ИНФОРМАЦИИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Сақтаған БӘЙШЕВ атындағы АҚТӨБЕ УНИВЕРСИТЕТІ

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

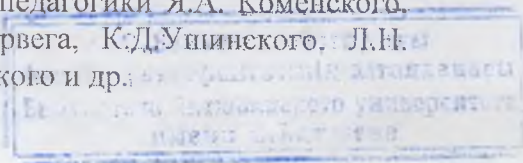
*КАПАНОВА А.Т.,
МУКАШЕВА Г.О.*

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ ШКОЛЫ К РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ В НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОЙ РАБОТЕ

В Концепции модернизации образования РК определены приоритетные направления образования: развитие современной системы непрерывного профессионального образования, совершенствование содержания и форм подготовки педагогов, разработка и апробация современного содержания и новых форм повышения квалификации работников педагогических образовательных учреждений и др. Особый акцент делается на сохранение ценных педагогических кадров и пополнение их новыми, даже за счет специалистов из другой сферы, имеющих соответствующую подготовку.

В числе важнейших задач, нуждающихся в концентрации усилий данного направления, т.е на сохранение ценных педагогических кадров и пополнение их новыми, даже за счет специалистов из другой сферы, имеющих соответствующую подготовку. От уровня развития профессионализма учителя зависит результат учебно-воспитательного процесса. Включение педагогов в научно-исследовательскую и опытно-экспериментальную работу в рамках научно-методической работы в инновационной деятельности способствует не только развитию педагогического мастерства, развитию его личности, но и повышению качества образования. Поэтому работа, направленная на совершенствование научно-методической работы учителей общеобразовательной школы в инновационной деятельности, приобретает особую значимость.

Проблема обучения, роли учителя в обучении привлекала внимание многих исследователей и ранее. На различных этапах развития общества она решалась по-разному с учетом потребностей практики. Методологические подходы, практические советы и рекомендации по ее решению мы находим в трудах классиков педагогики Я.А. Коменского, Ж.Ж. Руссо, И.Г. Песталоцци, А. Дистервега, К.Д. Ушинского, Л.Н. Толстого, А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинского и др.

Достаточно широкое освещение вопросов, связанных с профессиональной деятельностью учителя, говорит об актуальности и практической сложности решения данного феномена. На практике недостаточно уделяется внимание подготовке учителей общеобразовательной школы к реализации инновационных подходов в научно-методической работе.

От уровня развития профессионализма учителя зависит результат учебно-воспитательного процесса. Включение педагогов в научно-исследовательскую и опытно-экспериментальную работу в рамках научно-методической работы в инновационной деятельности способствует не только развитию педагогического мастерства, развитию его личности, но и повышению качества образования. Поэтому работа, направленная на совершенствование научно-методической работы учителей общеобразовательной школы в инновационной деятельности, приобретает особую значимость.

Таким образом, актуальность проблемы совершенствования научно-методической работы учителей общеобразовательной школы в инновационной деятельности обусловлена обострением **противоречий** между:

- потребностью педагогики в теоретическом осмыслении совершенствования научно-методической работы учителей общеобразовательной школы в инновационной деятельности как новой практики в образовании и недостаточной разработанностью данной проблемы;

- необходимостью совершенствования научно-методической работы учителей в общеобразовательной школе и существующими традиционными подходами, не обеспечивающие эффективность данного процесса. Многогранность проблемы требует пристального внимания к ней философов, педагогов, психологов, социологов и др.

Для выявления уровня реализации инновационных подходов в научно-методической работе учителей, повышения уровня квалификации учителей, развития практических и методических умений, пополнения теоретических знаний по педагогике, психологии и методике возможен отбор блока критериев:

- Когнитивный – теоретическое знание своего предмета. Критериальным показателем является наличие знаний, их осознанность, полнота, системность, конкретность, прочность и устойчивость.

- Эмоционально-ценностный – знание учителем основ общечеловеческой морали, его положительно-эмоциональный настрой на повышение квалификации, устойчивость, глубину и силу эмоциональных переживаний. Критериальным показателем является позитивное отношение к научно-методической работе как средству повышения квалификации.

- Поведенческий – система поступков, объективно обусловленных и выражающих практические и методические умения учителей.

В соответствии с критериями возможно определение уровней реализации как традиционных, так и инновационных подходов в научно-методической работе учителей: высокий уровень(творческий), средний уровень (репродуктивный), низкий уровень (эмпирический).

Методическая работа всегда была одним из основных направлений педагогической деятельности учителя. Особый интерес у К.Д.Ушинского вызывал вопрос совершенствования педагогического мастерства, средствами которого является упорная и настойчивая самостоятельная работа по самообразованию. В соответствии со своими взглядами они же предложили создание методической службы и подготовки ее руководителей. Например, с этой целью Я.А.Коменский предложил ввести должность инспекторов, П.Ф.Каптерев – методологов, К.Д.Ушинский – наставников.

Научно-методическая работа является целостной развивающейся системой и включает такие компоненты, как цель, задачи, содержание, методы, организационные формы, условия и результаты. Они находят отражение в трудах многих исследователей. На наш взгляд, представляет интерес точка зрения А.М.Моисеева, считающим главной целью методической работы – оказание реальной действенной помощи учителям, классным руководителям, воспитателям в развитии их мастерства как сплава профессиональных званий, навыков, умений и необходимых для современного педагога свойств и качеств личности.

С позиций инновационной деятельности при подходах к постановке задач методической работы, главными являются:

1) формирование инновационной направленности в деятельности педагогического коллектива школы, проявляющейся в систематическом изучении, обобщении и распространении передового педагогического опыта, в работе по внедрению в практику достижений педагогической науки;

2) повышение уровня теоретической, специальной (предметной) и психолого-педагогической подготовки учителей;

3) оказание научно-методической помощи учителям-предметникам, воспитателям, классным руководителям, имеющим разный педагогический стаж.

Инновационная направленность современной школы, таким образом, значительно расширяет круг задач научно-методической работы. Вышеназванные задачи более ориентированы на процессуальную сторону инновационной деятельности и на ценности содержания предмета, нежели на личность ребенка и самого учителя, и создание условий для его самосовершенствования.

Анализ теории и практики управления системой методической работы позволяет выделить ее общие функции: педагогический анализ и прогнозирование, планирование, организация, мотивация, регулирование, координирование, контроль и корректирование. Каждая из этих функций представляет вполне самостоятельный определенный этап управленческой деятельности.

В то же время, сферы действия этих функций настолько взаимосвязаны между собой, что могут реализовываться одновременно. Характерно также, что при неизменной функции, их объем и соотношение могут меняться – т.е. функция является динамичной и развивающейся категорией.

Функции научно-методической работы в школе должны быть, прежде всего, связаны с формированием, развитием, совершенствованием профессионально-личностных качеств учителей.

способствующих созданию индивидуальной высокоэффективной системы педагогической деятельности. Сложность и многообразие функций, задач научно-методической работы в школе и разносторонний, постоянно обновляющийся характер ее содержания, предполагают разнообразие используемых форм.

Форма всегда находится в единстве с содержанием, является его внешним выражением, зависит от него, но и обладает относительной самостоятельностью – она может влиять на содержание, способствовать его развитию или обесценивать его. В связи с этим, выбор и применение так традиционных, так и новых, нетрадиционных форм должны соответствовать особенностям школы, ее статусу и предполагать их постоянное совершенствование, обогащение и обновление.

Следует отметить, в школах отсутствует система научно-методической работы, а имеются отдельные ее элементы. На это указывает отсутствие единой научно-методической темы школы, план по научно-методической работе состоит из перечня работ, составленных по плану отдельных учителей, управление научно-методической работой носит ситуативный характер и заключается в констатации выполненных работ.

Недостатками являются: отсутствие системности в организации и управление научно-методической работой, непонимание сути инновационной деятельности. На курсах повышения квалификации и непрерывного образования педагогических кадров преобладает методический аспект преподавания предметов, носящий информационный характер.

Таким образом, требуется совершенствование научно-методической работы учителей общеобразовательной школы в инновационной деятельности, которая только обозначена образовательными учреждениями, а практического решения еще недостаточно.

Таким образом, совершенствование научно-методической работы учителей общеобразовательной школы в инновационной деятельности требует специально организованной работы.

Мы предлагаем следующие пути ее совершенствования:

В организационном плане необходимо:

- уточнение целей, задач, общешкольной темы научно-методической работы учителей; педагогических условий, где будет проходить совершенствование научно-методической работы; выявление уровней квалификации учителей, развития практических и методических умений, теоретических знаний по педагогике, психологии и методике;

- подбор научно-педагогических кадров, осуществляющих совершенствование системы научно-методической работы учителей в инновационной деятельности;

- согласование планов различных подразделений: городских, районных департаментов образования, ИПК, ФПК, общеобразовательные школы, вузы и т.д.

В методическом плане:

- разработка учителями научно-методического комплекса (концепций, программ, УМК, спецкурсов и др.);

- консультация учителей со специалистами;

— разработка учителями индивидуального плана по совершенствованию научно-методической работы;

— организация внутришкольных курсов повышения квалификации учителей, методологических семинаров;

— разработка диагностических средств и т.д.

В **научном** плане необходимо:

-обучение учителей разрабатывать концепции, программы исследования;

-обучение учителей вести опытно-экспериментальную работу;

-обучение учителей обобщить свой опыт в виде статей, рефератов, диссертационных исследований;

-освоение учителями теоретических знаний, внедрение элементов образовательных технологий в научно-методическую работу и т.д.

Совершенствование научно-методической работы учителей общеобразовательной школы возможно по следующим направлениям:

- реализация инновационных подходов в научно-методической работе;

- включение учителей в опытно-экспериментальную работу в рамках общешкольной методической темы;

- включение учителей в научное исследование.

Данные направления позволяют решать ряд взаимосвязанных проблем:

-проблему развития системы научно-методической работы учителей в инновационной деятельности как новой практики в образовании;

-проблему развития и активизации познавательных интересов учителей, проблему подготовки кадров высшей квалификации и др.

Таким образом, совершенствование научно-методической работы учителей общеобразовательной школы проявляется в следующем:

1. Научно-методическая работа учителей должна стать элементом системы научно-методической работы общеобразовательной школы, выраженной в единстве темы, плана, ожидаемого результата.

2. Научно-методическая работа учителей проводится в рамках общешкольного экспериментального исследования и в научном сопровождении, способствующем своевременному устранению недостатков, коррекции отдельных моментов.

3. Администрация школы и педагогический коллектив проявляют готовность творчески работать в инновационном режиме, быть в поиске нового, повышении своего педагогического мастерства и в обучении, и в воспитании учащихся.

4. Образовательное учреждение имеет свою научную школу, которая выражается: в эффективной организации разнообразной учебной деятельности как при объяснении нового материала, так и в процессе решения разнообразных задач по его углубленному изучению; расширении научной работы учащихся, показателями являются призовые места в олимпиадах, поступаемость выпускников школы в вузы, высокие баллы ЕГЭ, участие школьников в различных проектах; написании кандидатских диссертаций и т.д.

Заключение:

1. Совершенствование научно-методической работы учителей общеобразовательной школы - это сложный многофакторный процесс ее вхождения в инновационную деятельность, определяющуюся такими направлениями, как реализацией инновационных подходов, повышением уровня квалификации учителей, уровнем развития практических и методических умений, включение учителей в научные исследования, включение учителей в опытно-экспериментальную работу.

2. Квалификация учителей выступает как интегративная характеристика теоретических и прикладных знаний, практических и методических умений, творческой активности. Она обеспечивает эффективную работу учителей с одаренными учащимися, способствуя творческой активности, инициативности школьников и обеспечивая согласованное решение общих задач с учетом мотивационной сферы, деловых и коммуникативных качеств коллег.

3. Совершенствованию научно-методической работы учителей способствует комплекс педагогических условий, включающий: готовность учителя к реализации инновационных подходов; готовность администрации школы поддерживать учителей в реализации данных подходов; апробацию теоретических и прикладных знаний, а также методических и практических умений педагогами в опытно-экспериментальной работе.

Литература:

1. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: соч. в 2 т. Т. 2. - М.: Педагогика, 1980.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Ин-т психологии РАН. — М.: Наука, 2000.
3. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. - М.: Наука, 1977.
4. Анчуков В, Венцлав С. Развитие индивидуальности средствами искусства: монография / под ред. М.А. Верба. - СПб.: Ризограф НОУ «Экспресс», 2004.
5. Бабанский Ю.К. Избранные педагогические труды / сост. Ю.К. Бабанский. - М.: Педагогика, 1989.
6. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. 6-е изд. - М.: Политиздат, 1991.
7. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. - 2003. - №2.
8. Хуторской А.В. Методические основания педагогической инноватики. // Школьные технологии. - 2005. - № 4.
9. Хуторской А.В. Современная дидактика: учебник для вузов. - СПб: Питер, 2001.

ТҮЙІНДЕМЕ

Оқу – тәрбие жұмысының нәтижелілігі мектеп оқытушысының кәсіби хұзырлылығына тікелей байланысты. Оқытушылардың ғылыми-зерттеу және тәжірибелік жұмыстарға қатынасуы олардың педагогикалық шеберлігінің артып, жеке тұлға ретінде дамуына себеп болып қоймай, білім сапасының артуына әсерін тигізеді. Сондықтан, жалпы білім беруші мектеп оқытушыларының ғылыми-әдістемелік қызметін дамыту инновацияландыру жағдайында ерекше орын алады.

SUMMARY

The result of the teaching and educational process depends on the level of the teacher's development of professionalism. Inclusion teacher's into scientific-research and experimental work in the frame of scientific-methodical work in innovational activities promoter not only the development of pedagogical mastership, the development of his personality, but the promotion of educational quality as well. That's why the work, turning to the improvement of scientific-methodical work of secondary school teachers in innovational activity, gains the special meaning.

МУСТОЯПОВА А.С.

КӘСІБИ БІЛІКТІЛІКТІ АРТТЫРУ ТАЛАПТАРЫ

Заман талабына сай қазіргі уақытта білім мазмұнын, оның құрылымдық жүйесін жаңарту – білім реформасының жүзеге асуының басты шарты. Білім беруді жаңарту - бұл үнемі алға қарай ұмтылу мен даму үрдісі, бұл - білім беруде кезең - кезеңмен өтетін және алынған нәтижелерге сәйкес талданатын өзгерістер, жалпы ұлттық құндылықтарды сақтауды талап ететін тұрақты жүйелер. Білім беруді жетілдіру, білім салаларының барлық қызметіне ақпараттық құзырлықты енгізу және ұлттық модельді қалыптастыру, Қазақстанда білім беруді сапалы деңгейге көтерудің бастамасы ретінде көрінеді.

Қоғамда болып жатқан түрлі бағыттағы өзгерістер білім беру қызметіне жаңаша қарауды, болашақ маман мен қазіргі ұстаздың кәсіби іс – әрекетін жаңаша тұрғыда ұйымдастыруды талап етеді. Қазақстан Республикалық білім беруді дамытудың 2005 – 2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында да жоғары білім беруді дамыту үшін білім беру қызметіне жаңаша қарауды, білім беру жүйесінде ғылым мен тәжірибе жинақталған бай педагогикалық, психологиялық әдістемелік мұраны зерттеп, талдауды және ғылым мен техникалық жетістіктерін кеңінен енгізуді талап етеді [1].

Сондықтан әлемдік білім кеңістігіне еркін енуді тың мазмұнды жоғары мектеп қана қамтамасыз ететінін әлемдік тәжірибе көрсетіп отыр.

Білім беруді жетілдірудің негізгі мақсаты Қазақстан Республикасына біртұтас білімдік ақпараттық ортаны құру болып табылады. Білім беруді жаңарту - бұл интерактивтік технология

құралдарын білім беру саласына қолданудың методологиялық және тәжірибелік құндылықтарын зерттеп, оқыту мен тәрбиелеудің психологиялық және педагогикалық мақсаттарына бағыттап қамтамасыз ету процесі.

Олай болса, қазіргі заманның талабына сай жоғары мектепте білім беру жүйесіндегі болашақ мамандардың кәсіби біліктері мен құзыреттіліктері өзекті мәселелердің бірі екені даусыз.

Біліктілік – адамның қандай да бір кәсіби-снбек қызметін орындауға деген дайындық деңгейі немесе біліктілік – кәсіпті меңгеру деңгейі. Біліктілік мінездемесі – қандай да бір біліктілік деңгейі бар нақты бір кәсіп маманы оны игеруге қажет білім, білік және дағдыларға қойылған талаптар тізімі белгіленген мемлекеттік құжат [2, 16-17б.].

Кей зерттеушілер «біліктілік» ұғымын «құзыреттілік» ұғымымен нақтылайды. Алайда, осы екі ұғымды салыстыра отырып, «құзыреттілік» ұғымының аясы кең екенін аңғаруға болады. «Себебі, оған біліктілікті сипаттайтын таза кәсіби біліммен және іскерлікпен қоса, топта әлеуметтік ортада жұмыс істеуге ынтымақтастық, қабілеттілік, коммуникативтік қабілет, оқу, бағалау, логикалық ойлау ақпаратты алу және пайдалану, т.б. іскерліктер жатады». «Кәсіби құзыреттілік – жеке тұлғаның кәсіби іс-әрекетті атқаруға теориялық және практикалық әзірлігі мен қабілеттілігінің бірлігі». Яғни, педагогтың құзырлылығы – жеке тұлғаның білімі мен тәжірибесін нақты бір жағдайда қолдана білу іскерлігімен байланысты тұлға қасиетін білдіретін ұғым деуге болады.

Кәсіби құзыреттілік мәселесін зерттеген ғалымдардың ой-тұжырымдарын терең талдай отырып, білім беру жағдайындағы педагогтің құзыреттілігін мынадай үш аспектімен бірдей кешенді сипатталуы тиіс:

- 1) мәндік аспект, яғни ахуалды жете түсіну, оны ұғыну және оған деген қарым-қатынас: бұл жағдайда жаңаша оқытуға көшу маңызын, теориялық негізін, өткір мәселелерді ұғыну;
- 2) проблемалық-практикалық аспект: бұл-осы жағдайда педагогтің алдына мақсат, міндет нормаларын қойып және орындау жолдарын анықтауды сипаттайды;
- 3) коммуникативтік аспект: бұл-педагогтің осы үрдіске, ахуалға қатысын және өзара ықпал жасауын қамтамасыз етеді.

Ю.Г.Фокиннің пірінше: “Кәсіптілік жоғары көрсеткіш: жүйелілік, бірізділік, ғылымилық принциптерімен қатар, сенімділік. Кәсіби біліктілік - бұл қателер мен кемшіліктер жібермеу, шығармашылық қатынас жасау” [3]. Сонымен қатар, шығармашылық - мамандықтың шынайы компоненті, күш және іс-әрекеттің жеке даралық стилі болып табылады. Мысалы: С.Бәйішев ат.Ақтөбе университетінде даярлайтын маман иелеріне: қаржыгер, экономист, менеджер, педагог т.б. қазіргі білім алушыларға технологиялық негізде меңгерту жұмыстары жүргізілуде. Сондықтан оқытушы қандай мамандықта білім алушылардың кәсіби маңызды қабілеттерін дамыту керектігіне назар аударуы және мұнда оқытушы құзыреттіліктері деңгейін арттыруға бағытталған әдістемелік кешен жұмыс істейді.

Болашақ маманның кәсіби біліктілігіне төмендегідей талаптар қойылады:

- 1) Өз білімін жетілдіруі, өз бетінше оқып ізденуі (өзінің жеке оқу

бағдарламасын құруы, өзін дамытумен дербес айналысуы, белгілі бір тәжірибені пайдалана білуі);

2 Ізденушілігі (әр түрлі базалық мәліметтерді іздей білуі, таңдай білуі, талдай білуі);

3 Бейімделуі, жаңа шешімдер таба білуі, өзгеріске икемділік танытуы (технологиялар мен акпараттарды қолдана білуге икемділігі);

4 Ынтымақтастықта болуы (ұжымда, топта шарт жасай білуі және оны орындауы, тілектестік және ынтымақтастық танытуы, әр түрлі көзқарас тұрғысында көрегендік танытуы);

5 Өзіндік жауапкершілік және өз жұмысын ұйымдастыра білуі.

Болашақ маманның кәсіби құзыреттілігінің деңгейі білім алатын оқу орны ұстаздарының педагогикалық біліктеріне байланысты болады. Кәсіби құзыреттілік кәсіби педагогикалық біліктердің қалыптасу деңгейімен бағаланады.

Жоғары мектеп ұстазының негізгі функциялық ұстанымдарын басшылыққа ала отырып, кәсіби педагогикалық біліктерді төмендегідей жіктеуге болады:

- *Талдау білігі* – алынған жаңа акпараттан негізгісін, маңыздысын ажырата білуі, өзінің педагогикалық тәжірибесін, жаңашыл педагогтар тәжірибесін жүйелі қорытындылай білуі;

- *Идеологиялық білігі* – оқу-тәрбие жұмыстарын жүргізе білуі, педагогикалық білімді насихаттай білу қабілеті;

- *Дидактикалық білік* – оқытудың мақсаттарын айқындап, оқытудың құралдары, формалары және әдістерін таңдай білу, педагогикалық жағдаяттарды құрастыра білу, оқу-өндірістік материалды түсіндіре алу, техникалық объектілер мен жұмыс тәсілдерін демонстрациялау қабілеті;

- *Ұйымдастырушылық-әдістемелік білігі* – оқу-тәрбие үрдісін ұйымдастыру, оқытудың бірізділігін қалыптастыра білу, оқушылармен іс-шаралар ұйымдастырып, ұжымда шынайы педагогикалық қарым-қатынас орната білу, өзін-өзі басқаруға жұмылдыра білу қабілеті;

- *Коммуникативті-режиссерлік білігі* – педагогикалық режиссура саласында перцептивтік, экспрессивтік, шешендік өнерді игеру білігі;

- *Болжау білігі* – оқу-тәрбие үрдісінің нәтижесін болжай білу, педагогикалық жағдаятқа, білім алушы мен ұжымға талдау жасай білу, педагогикалық іс-әрекеттің өзге моделін құрастыра білу, тұлға мен ұжымның даму жобасын жасай білу қабілеті;

- *Рефлексивті білігі* - өзін-өзі тану, кәсіби іс-әрекетке өзіндік баға беруі;

- *Ұйымдастырушылық-педагогикалық білігі* – тәрбие үрдісін жоспарлау, педагогикалық қарым-қатынаста тиімді тәсілдерді таңдау, өзін-өзі басқаруды ұйымдастыру, болашақ маманның құзыреттілігін қалыптастыру қабілеті;

- *Жалпы кәсіби білігі* – оқу-тәрбие үрдісінің даму диаграммаларын, сызбаларын құрастыру, есептеу графикалық жұмыстарды ұйымдастыра білу қабілеті;

- *Құрастырушылық білігі* - технологиялық үрдістерді интеграциялық жоспарлай білу, технологиялық карталарды құрастыра білу қабілеті;

- *Технологиялық білігі* – технологиялық үрдістерді тиімді жоспарлау және ұйымдастыра білу қабілеті;

- *Өндірістік-операциялық білігі* - әртүрлі мамандықтар туралы кәсіптік бағдар бере білуі;

- *Арнайы білік пен ғылыми-зерттеу білігі* – жеке сала туралы жан-жақты білімінің болуы мен ғылыми- зерттеу жұмыстарын ұйымдастыруы.

Осындай біліктерді меңгеру нәтижесінде білім алушыларға әр түрлі жағдайдағы проблемаларды немесе тандалып алынған зерттеу жұмысының ғылыми негізін анықтауға, ғылыми болжам жасап, зерттеу жұмыстарын жүргізуге немесе танымдық әрекет барысында жауапты шешім қабылдауға, өз шешімінің нәтижесін бағалауға, өз қызметіне мақсат қоюға оны іске асыру үшін қажетті жағдайларды анықтауға, ондағы жетістіктерге жету процестерін жоспарлауға және ұйымдастыруға, өзіндік бағалаумен қорытынды жасауға, өзінің әрекетімен оның нәтижелер жүзеге асыруға, өзі үшін бара бар жағдайлар, ісәрекет пен мінезқұлық нормаларын тандауға, қойылған міндеттерді шешу жолдарын таңдауға, нақты қадағалауға мүмкіндік туғызады.

Жоғары мектептегі студенттің кәсіби білімі мен біліктерінің қалыптасуына мынадай шарттар қойылады, деп түйін жасауға болады:

А) *Теориялық дайындығы* (Пән бойынша оқу және жұмыс жоспарын бағдарламаларын дайындау; таңдау курстарының бағдарламаларын жасау; жеке Оқу бағдарламаларын құрастыру; білім алушылардың мүмкіндіктері мен қажеттіліктерінен туындайтын пәннің оқыту логикасын құру; қиындықтарды болжау, олардың себептері мен түзетулерінің жолдарын анықтау; оқыту үрдісін жобалау, мыналарға бағытталған: жекешелендіріп оқыту, білім алушылар қызметінің сабақтағы өзбетіндік жұмыстары олардың шығармашылығын дамытуға бағытталуы, жобалау қызметін дамыту; өзінің кәсіби қызметтегі нәтижелерді бағалап, олардың қабылдап алу талаптарын ескеру).

Б) *Тәжірибелік дайындық*

1. Оқу үрдісінде қызметті ұйымдастыру формаларын және олардың әртүрлі түрлерін қолдану (зерттеушілік, жекелеген, топтық формадағы қызметтердің үлес салмағын, әлеуметтік тәжірибедегі кіріспе).

2. Өз бетіндік жұмыстың түрлі ақпараттық деректермен және мәліметтер қорымен қадағалау.

3. Терең кәсіби білім алу үшін оқу үрдісінде жаңа технологиялар мен ақпараттық технологияларды оңтайлы пайдалану жолдарын меңгеру.

4. Оқу ортасын жүйелендіру (дифференциялау); лаборатория, кабинет кенестігі.

5. Құзыреттілікті қалыптастыру үшін тәжірибелік бағдарлану мен саймандық бағытын қамтамасыз ету (мәселелерді шешу, өзіндік менеджмент), ақпараттық, коммуникативтілік).

6. Жеке тұлғаның қажетті әлеуметтік сапаларының дамуына бағытталған, біріккен шығармашылық қызметті ұйымдастыру

В) *Мотивациялық байындық* (Кәсіптік білім алуына тұрақты мотивацияны қалыптастыру; меңгерілген білімді жаңа педагогикалық қызмет жүйесіне ауыстыру; педагогикалық тапсырмаларды шығармашылықпен, шеберлікпен шешу).

Бұрыннан айтып кеткендей болашақ маманның кәсіби біліктілігін арттыратын ұстаздары. Нақты оқытушының кәсібін қызметінің жаңа рольдерді меңгеруі тәжірибе көрсеткендей (тіпті жаңа мақсаттар мен

бағалы құндылықтарды қабылдау жүйесінде де) қиындықтар туындатады, өйткені оқытушының негізгі құзыреттілігі қалыптасады. Кәсіптік қызметтегі жаңа максаттарды қабылдау, оқытушының кәсіптік маман ретінде басқа да өзгерістерді қабылдаумен ерекшеленеді. Тіпті қалыпты функциялар мен рольдерді орындауда жаңа талаптарда оны орындау мүмкін емес, өйткені оқытушылардың құзыреттілігін қалыптастыруда оқытушы - оқыту үрдісінің ұйымдастырушысы ретінде ғана көрінеді.

Осының салдарынан білімді арттыру жүйесінің алдында жаңа мәселелер қалыптасады; біріншіден, оқытушыдағы негізгі құзыреттіліктердің болмауын толтыру, екіншіден, кәсіби құзыреттілікті меңгеруге көмек беру, жаңа қайта даярлау талаптарына тапсырма беру яғни жаңа технологиялардың талаптарына сай камту, кәсіптік рольдерді әдіс-тәсілдермен іске асыру.

Бұл тапсырмаларды құрастырудағы қиындық, жұмыстың білім сұранысын қалыптастыру және алға шығару, өйткені оқытушылардың көбі өздерінің кәсіптік қиындықтарының құрылымының себептерін сезіне алмайды. Кәсіби білімін жетілдіретін және біліктілікті арттыратын мекемелердің құрылымы өзгеруі тиіс. Оның негізгі диагностикалық қызметіне көмектесіп, кәсіптік өсу мүмкіндігінің «нүктесін» анықтап, жағдайды қалыптастырып, кейін сонымен сәйкестендіріп білімдік тапсырыс пен оның орындалу жолдарын жүзеге асыру керек.

Жоғары оқу орындарының мамандарына қойылатын біліктілік талаптарын дайындау проблемасына көптеген жұмыстар арналған. Оларда бітіруші мамандары кәсіби даярлау сапасын бағалаудың төмендегі критерилері негіз етіп аталынған:

- тиісті міндеттер кешенін шешудің табыстылығын бағалау арқылы іске асырылатын, бітірушінің кәсіби білімнің біліктілік талаптарына сәйкестігін көрсететін қызмет ету сапасының критеріі;
- даму сапасының критеріі - жоғары оқу орнын бітірушіні даярлайтын мамандық модельдерін жүйелік жағынан қайта құруды индексациялау болып табылады;
- еркіндік критеріі - студенттердің өз мамандықтарын талдау дәрежесін, таңдалатын және міндетті пәндердің арқасында, яғни қазіргі өмірге қажетті маркетинг психологиясы, әлеуметтік психология, басқару психологиясы, экономикалық білім негіздері, әлеуметтану және басқа пәндерді таңдау мүмкіндігін анықтау;
- білімді технологиялау критеріі - технология тұрғысында білім мен білікті, стандарт категориясында ойлай білуді және қызметтік операциялық құрылымын анықтайды;
- маманның материал танушылық дайындығы критеріі;
- жоғары оқу орындарында мамандарды проблема тұрғысында бағыттап даярлау критеріі - мамандардың проблемаларды, проблемалық жағдайларды шешу, міндеттерді шешуге жүйелік тұрғыда келу, талдау және жинақтау жүргізу, проблемаларды шешуде максаттары мен міндеттерін анықтау қабілеттілігіне бағытталған.

Жоғарыда берілген бітіруші мамандарды кәсіби даярлау сапасын бағалаудың критерилеріне сәйкес кәсіби маман сапасы, болашақ білікті

педагог сапасы қандай болмақ деген мәселенің бір жағы – білім беру тәсілінің өзге бір қырын дамыту. Оның бір саласы – қашықтан оқыту бола ма, электронды оқыту бола ма т.б. қандай жолмен болса да білімді игерту, оған қол жеткізе алу. Мәселенің екінші жағы - қол жеткізген кәсіптік білімнің сапасына, биік дәрежесіне баса назар аудару. Сөйтіп, алатын кәсіптік білімнің мазмұны да, оны берудің формасы да (әдіс-тәсілі) сапаға келіп тірелері сөзсіз.

Қазіргі кезде білім беру сапасы болашақ маман иесінің түрлі қызметтер саласындағы проблемаларды өз бетінше шешу мүмкіндігін қамтамасыз ететін қалыптасқан білім беру нәтижелерінің жетістіктерімен сондай-ақ түрлі әрекет тәсілдерін жан-жақты игеруінен, көрінетін білім нәтижесі.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикалық білім беруді дамытудың 2005 – 2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.
2. Педагогика. Оқулық Абай атындағы Ұлттық Педагогикалық Университетінің педагогика кафедрасының авторлар ұжымы - Алматы: 2005.-73-74б.
3. Бодалев А.А., Рудкевич Л.А. О субъективных факторах творческой деятельности человека // Педагогика, 1995. - №3. – с.22.

РЕЗЮМЕ

В статье подчеркивается исключительная важность профессионально-личностной компетентности преподавателей вуза в подготовке и формировании конкурентоспособных специалистов высшей школы в условиях быстроменяющегося современного мира.

SUMMARY

The article underlines the critical importance of professional and personal competence of university teachers in the preparation and formation of competitive high school professionals in the rapidly changing modern world.

ИНФОРМАЦИОННАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА УНИВЕРСИТЕТА

Качество подготовки специалистов в системе высшего образования во многом определяется состоянием информатизации во всех сферах деятельности вуза. Даже поверхностный анализ процессов информатизации учебных заведений показывает, что ее уровень даже в сфере учебной, не говоря о научно-исследовательской, воспитательной и организационно-управленческой деятельности, в большинстве вузов не может быть признан удовлетворительным. В большинстве вузов отсутствуют специалисты по разработке и эксплуатации информационных систем. Налицо недостаточный опыт и квалификация в области использования информационных технологий у административного персонала. Существующие средства информатизации, применяемые в вузах, являются не совсем зрелыми, они все еще находятся в стадии развития. Особо следует отметить повсеместное отсутствие дидактической, интерфейсной, технологической и информационной связи между средствами информатизации, используемых в разных сферах деятельности вуза.

Разрешение отмеченных проблем можно приблизить, благодаря построению единой информационной образовательной среды. В Государственной программе развития образования в Республике Казахстан на 2005-2010 годы подчеркивается, что ее создание позволит повысить качество казахстанского образования, а также интегрировать информационное пространство республики в мировое информационное пространство. Первоначально подобные среды, как правило, разрабатываются в масштабах отдельных вузов, впоследствии прогнозируется их объединение в информационные образовательные среды регионов и единую республиканскую среду [1].

Существующие подходы к проектированию таких систем – это построение на основе систем планирования ресурсов предприятия (ERP-системы) типа SAPR3, приобретение готовых программных оболочек и собственные разработки. Недостатками первого подхода являются высокая стоимость лицензии на саму ERP-систему, значительная трудоемкость в ее настройке и адаптации, что неизбежно влечет за собой необходимость консалтинговой поддержки, внедрения и сопровождения, что еще более повышает стоимость владения ИС. Стоимость готовых программных оболочек гораздо ниже, однако отсутствие жестко регламентированных бизнес-процессов в условиях существующей системы образования и специфические особенности вузов являются сдерживающим фактором для их внедрения.

Информационная образовательная среда (ИОС) формируется как интегрированная система на основе разработанной специальной многокомпонентной модели. Она отражает структуру среды как совокупность компонент «Учебный процесс», «Контроль знаний», «Научно-исследовательская работа», «Внеучебная деятельность», «Организационно-управленческая деятельность» и определяет систему

межкомпонентных взаимосвязей. Вместе с тем она содержит систему основных положений-требований, которым должны удовлетворять как отдельные информационные ресурсы, так и объединяющая их информационная образовательная среда. Определенная таким образом структура и содержание модели были приняты в качестве методологического руководства по разработке ИОС университета [2].

При разработке ИОС необходимо придерживаться следующих основных принципиальных положений:

1. Формирование среды следует осуществлять согласно единого заранее определенного поэтапного стратегического плана.
2. Необходима максимальная унификация средств информатизации, используемых в различных сферах деятельности вуза, с целью обеспечения общего информационного пространства вуза через единство интерфейсной, технологической, информационной и дидактической связи между ними.
3. Необходима системная интеграция информационных ресурсов, входящих в среду, означающая, что внедряемые ресурсы станут не инородными элементами, а будут естественным образом интегрированы в процесс функционирования вуза;
4. Создаваемая среда должна быть открытой, что позволит вузу интегрироваться в информационную образовательную среду вузов региона и республики;
5. Осуществлять внедрение и последующее сопровождение ИОС должно специализированное подразделение, занимающееся вопросами развития информационных технологий в образовательном процессе вуза.
6. Наивысший приоритет следует предоставлять внедрению информационных ресурсов учебного и учебно-методического назначения;
7. В основе ИОС должна лежать единая база данных, созданная с использованием коммерческих многоплатформных СУБД типа DB2 или Oracle.
8. Особое внимание при разработке ИОС должно быть уделено вопросам информационной безопасности.
9. ИОС должна включать приложения различной природы (Windows-приложения, Web-приложения), определяемые спецификой решаемых задач.
10. Документооборот должен быть максимально формализован, при этом возможно внесение изменений во внутренние положения и стандарты с целью упорядочения всех внутривузовских бизнес-процессов.

Базой для реализации информационной образовательной среды университета является его развитая коммуникационная инфраструктура. Корпоративная сеть университета общей протяженностью около 10 км связывает территориально разнесенные корпуса университета каналами беспроводной связи пропускной способностью один Мбит/с и охватывает более пятисот компьютеров. Внутрикорпусные локальные сети выполнены по технологии Ethernet на витой паре. ИОС функционирует на базе локальных сетей Интранет, технология которой предоставляет возможность хранения данных различных типов в

сочетании с механизмами связывания информации, расположенных в территориально разнесенных узлах корпоративной сети университета. Такая коммуникационная инфраструктура позволяет решать задачу создания единого информационного пространства университета, объединяющего все его информационные ресурсы и обладающего простыми и эффективными механизмами обеспечения доступа к этим ресурсам, их использования для информатизации всех сфер деятельности университета.

В перспективе ИОС и ее компоненты должны интегрироваться в образовательный Интернет-портал университета, поэтому при ее разработке использовались наиболее прогрессивные и популярные средства создания документов и приложений для Интернет. Реализованный информационно-программный комплекс построен на основе современной трехуровневой клиент-серверной архитектуры. Базы данных функционируют под управлением SQL-сервера (СУБД) Oracle и размещены на высокопроизводительном серверном оборудовании. Реализующие конкретные подзадачи программные приложения размещены на сервере приложений. Пользовательские программные компоненты устанавливаются и автоматически обновляются централизованно по Интранет-сети и в виде Web-приложений. Реализация интерактивного режима работы в среде осуществляется с помощью Active Server Pages, который основывается на возможности Web-сервера обрабатывать ASP-сценарии. Наряду с технологией ASP при разработке среды используются языки JavaScript, VBScript, Visual Studio Net, SQL.

Компонента «Учебный процесс» ИОС содержит информацию о факультетах, специальностях и их государственных стандартах, рабочих программах дисциплин и связанные с ними учебно-методические и контролирующие средства. Отбор и построение контента учебной компоненты осуществляются в строгом соответствии с реальным учебным процессом и требованиями к информационным образовательным ресурсам. Основным документом для организации коллективной и самостоятельной работы студентов является унифицированная рабочая программа дисциплины. Используя гиперссылки на требуемые лекционные, практические и лабораторные часы по конкретной теме, можно получать на экране соответствующий лекционный материал, методические указания к практическим занятиям и лабораторным работам, проверить уровень усвоения материала в режиме самоконтроля. Предусмотрена возможность скачивания требуемого учебно-методического материала из электронной библиотеки.

В реализованной версии ИОС прослеживается четкая связь между факультетом, специальностью, государственным образовательным стандартом, конкретной учебной дисциплиной, ее программой и электронными учебно-методическими средствами, хранение и представление которых осуществляется с помощью информационных ресурсов среды. Информационные связи таких ресурсов выходят за рамки учебной компоненты и допускают, например, корректный контекстно-зависимый вызов средств компьютерного тестирования по

темам конкретной дисциплины, принадлежащих компоненте контроля знаний.

Компонента «Контроль знаний». С одной стороны, вопросы педагогических измерений тесно связаны с учебной деятельностью вуза, а системы педагогических измерений, как правило, являются составной частью образовательных информационных ресурсов, входящих в учебную компоненту среды. Вместе с тем, существует ряд аспектов компьютеризации измерения, оценки и контроля, говорящих в пользу их выделения в самостоятельную компоненту среды. К числу таких аспектов можно отнести, например, педагогические измерения, проводимые в ходе единого национального тестирования и промежуточного государственного контроля, практически никак не связанных с учебной компонентой среды.

Компонента контроля знаний включает в себя блоки настройки и тестирования. Первый из этих блоков реализован на основе электронной версии рейтингового журнала, подсистемы аутентификации педагогов и обучаемых, подсистемы корректировки тестовых заданий. Полный доступ ко всем возможностям данного блока предоставлен только системному администратору, обслуживающему среду. Для открытия ограниченного доступа преподавателям, системный администратор должен зарегистрировать каждого педагога в специальной базе данных, учитывающей фамилию, имя, должность и пароль конкретного преподавателя.

Блок тестирования позволяет в режиме интерактивного индивидуального диалога студента с электронными подсистемами ИОС определить уровень знаний и умений обучаемого. Для проведения тестирования преподаватель должен предоставить программе контроля сведения о тестируемой группе, дисциплине, виду контроля (рубежный, заключительный, полный) и допущенных студентах.

При входе в режим тестирования студенты должны ввести номер зачетной книжки, на основании которой определяется вся остальная необходимая информация. Студентам предоставляется информация об условиях тестирования.

Предусмотрено два режима: «Полный контроль» и «Рейтинг-контроль».

В режиме «Полный контроль» контроль знаний идет по всему пройденному курсу, при этом результаты тестирования могут заноситься в электронную зачетную книжку, так и храниться в виде электронной ведомости и при необходимости могут быть выведены на печать.

Режим «Рейтинг-контроль» является компьютерной реализацией одной из методик рейтинговой оценки знаний студентов, используемых в учебном процессе университета. Текущий контроль проводится на лабораторных и практических занятиях. На основании результатов выполнения студентами лабораторных, практических и самостоятельных работ, результатов блиц-опросов и других факторов, проставляет в соответствующих ячейках рейтинг-журнала свою оценку. Результаты тестирования студентов в ходе рубежного и заключительного контроля автоматически проставляются программой в соответствующих ячейках рейтинг-журнала. Итоговый балл рейтинг-журнала, пересчитанный в соответствии с некоторыми критериями в оценку по четырехбалльной системе, автоматически заносится в соответствующую

ячейку рейтинг-журнала и электронную зачетную книжку в базе данных студентов. Отметим, что критерии пересчета баллов в оценки могут варьироваться программным путем.

Научно-исследовательская компонента. В рамках среды была выделена специальная компонента, интегрирующая разрозненные средства информатизации научно-исследовательской деятельности, осуществляемой педагогами, студентами, аспирантами и магистрантами университета. К ним относятся курсовые и дипломные работы студентов, магистерские и кандидатские диссертации, публикации преподавателей университета. Из компоненты можно получить информацию о магистратуре, аспирантуре, докторантуре, правилах оформления диссертаций и дипломных работ, о защищаемых диссертациях и другую справочную информацию научного характера.

Внеучебная компонента. Опыт нашего университета свидетельствует, что существует достаточное количество областей внеучебной деятельности преподавателей и студентов, которые с достаточной степенью целесообразности и эффективности поддаются информатизации. Так, например, при проведении профориентационной работы на страницах сайтов кафедр можно создавать специальные странички и электронные газеты для абитуриентов, широко использовать электронные журналы кураторов, которые информационно связаны с базой данных студентов, комплексно использовать средства ИКТ в обеспечении подготовки и проведения различных культурно-массовых мероприятий и т.п.

Организационно-управленческая компонента включает в себя специально разработанные системы документооборота и поиска информации для ректората, деканатов, кафедр, учебной части, канцелярии, отдела кадров и других структурных подразделений. Для каждого из них предусмотрена отдельная категория пользователей и индивидуальная система защиты информации от несанкционированного доступа. Определение категории пользователя и разграничение прав доступа осуществляется специальной подсистемой аутентификации. Указанная подсистема осуществляет поиск информации о пользователе в специализированной базе данных и в ее случае отсутствия предоставляет пользователю возможность первоначальной регистрации в среде. После прохождения процедуры аутентификации каждый пользователь получает доступ информационным ресурсам и средствам информационной образовательной среды в строгом соответствии с полномочиями, предусмотренными для данной категории пользователей. Кроме того, каждое структурное подразделение имеет свои специфические сервисные программы, такие как формирование рабочих планов, составление расписаний, статистика успеваемости (деканаты), расчет часов, журнал куратора (кафедры) и т.д.

Перспективы использования ИОС. Широкомасштабное внедрение информационной образовательной среды, открывает перед учебными заведениями принципиально новые дидактические возможности в области подготовки кадров. Становится реальностью обучение по одной или более специальностям, объединяющих в рамках учебных планов разнообразные дисциплины. Становится возможным и индивидуальное обучение по отдельным курсам вне учебного плана. За счет

предоставления исчерпывающей информации о каждом ИОС обеспечивает возможность выбора студентом преподавателя, у которого он желает проходить обучение, если подобное практикуется в учебном заведении. Возможен и сбор обратной информации, поступающей от обучаемого к педагогам и администрации, о качестве учебно-методического обеспечения, организации учебного процесса, работе преподавателя в процессе изучения курса. Такая возможность, помимо прочих положительных аспектов, позволит определить рейтинг каждого преподавателя, работающего в учебном заведении, уровень преподавания конкретной дисциплины и уровень учебного заведения в целом.

Уникальность возможного места информационной образовательной среды в системе высшего образования требует, чтобы в структуре такой среды обязательно существовали механизмы, обеспечивающие качество образования, получаемого будущими специалистами, его соответствие требованиям международных и республиканских стандартов. В свою очередь, эффективный анализ качества образования, фиксация связанных с этим достижений и проблем, осуществляемые на основе систематизации и информационной автоматизированной обработки числовых и качественных показателей деятельности вуза, возможен при условии специально организованных мониторинговых исследований. Обработка и обобщение полученной в результате мониторинга информации о качестве образования в университете позволяет на практике определить направления управляющих воздействий для улучшения функционирования вуза.

В заключение отметим, что формирование информационных образовательных сред вузов должны осуществляться в соответствии со спецификой развития системы высшего образования в Казахстане и формированием национальной модели образования, обеспечивать последующее беспрепятственное объединение информационных образовательных сред вузов в единое общегосударственное информационное образовательное пространство.

Литература:

1. Ахметов Б.С., Бидайбеков Е.Ы. О формировании единого информационного пространства вузов Республики Казахстан// Информационные технологии в образовании: сб. трудов участников XII Международной конференции. Часть IV. - М.: МИФИ, 2002. - С.112-113.
2. Ахметов Б.С. Педагогические основы построения информационной образовательной среды вуза. – Актөбе: АІҰ им.К.Жубанова, 2003. – 332с.

ТҮЙІНДЕМЕ

Жоғарғы оқу орнының ақпаратты білім беру ортасы оқу үрдісі, білімді бақылау, ғылыми-зерттеу жұмыстары, оқудан тыс жұмыстар және басқару-ұйымдастыру жұмыстарын автоматтандыру және байлапыстыру

мәселелерін шешуге арналған бірден бір ыңғайлы құрал. Жоғарғы оқу орнының ақпаратты білім беру ортасын бұдан басқа жоғарғы оқу орнының интернет сайты немесе порталы ретінде пайдалануға болады. Бұл жоба web-қосымшаларды құру тілі ASP сценарийлер тілі арқылы жүзеге асырылды.

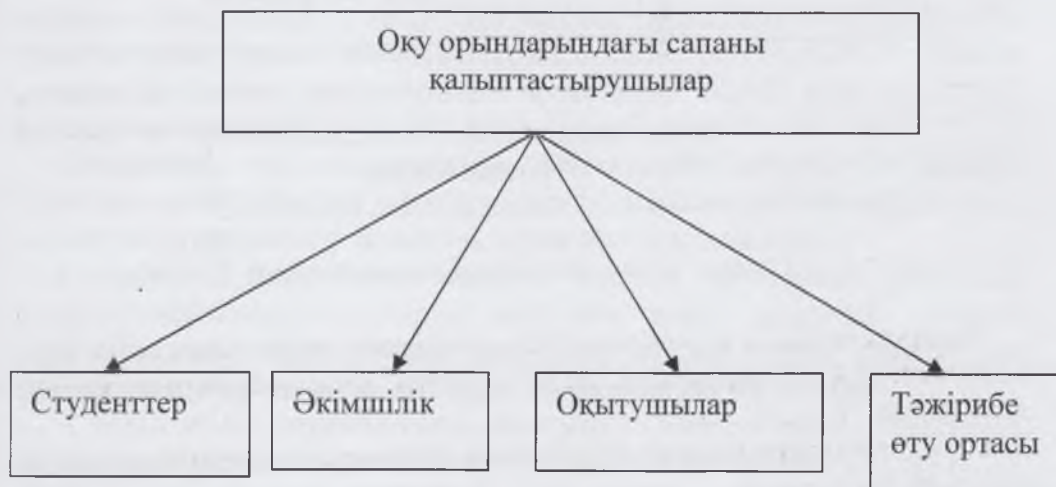
SUMMARY

The information education ambience of the university is suitable instrument for checking the Knowledge's, scientific work, outside of scholastic work as well as automation and join governing the organizing work. The information educational ambience of the University possible to use as internet site or portal in the other universities. This program was realized at languages ASP scenario which is used in web-applications.

ҚАПАНОВА А. Т.

БІЛІМ САЛАСЫНДАҒЫ СТАНДАРТТАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Жоғары білім беру жүйесін қайта құру, білімнің орыны мен мазмұнын өзгерту әрекеттері жаңа әдістерді іздеу мен пайдалануды талап етіп отыр. Сол ізденістердің бірі - білім беру саласының тиімділігін арттырып, сапасын көтеру және ықшам басқаруға бағытталған білім беру стандарттарын жасап және оны тәжірибеге енгізу болып отыр (1-сурет).

1-сурет. Сапа процессін құрушылардың топтары

Білімнің сапасы көптеген компоненттерден тұрады: *зерттеу, басқару, жағдайы, процесс, нәтиже сапасы, сонымен қатар, білім беру процесіне қатысушылардың сапасы (студенттер, оқытушылар, оқу орнының әкімшілігі, т. б.)*

Білім сапасы осы осы компоненттердің бірлесе отырып, өзара байланыста және үйлесімді атқарған еңбегінің нәтижесінен көрінеді. Стандарт білімнің жеке ерекшеліктері туралы мәліметтерді біріктіруге

жағдай жасап, білімнің деңгейіне әсерін тигізеді. Ол әрі жоғары оқу орнының мақсатты қызметінің бағдарламасының іргетасы қызметін атқарып, нәтижесіне жоғары жауапкершілікпен қарау және білім мазмұнының теориялық және өзге де ұстанымдарын белгілеп олтыруға әсерін тигізеді. Жоғары оқу орындарының түлектерінің білім сапасын және білім стандарттарының сапасын біртұтас, бірегей жүйеге біріктіреді.

Білім саласындағы стандарттау мәселелері зерттеушілердің назарынан тыс қалған жоқ деп айтуымызға болады. Бұл мәселеге көзқарас әртүрлі тұрғыдан әдебиетте кең кездесіп отырады. Білім стандарттарын құру әдістемесі: А.П. Валицкая, Е.С. Заир-Бек, Н.Ф. Золотухина, И.А. Колесникова, В.Н. Максимова, Н.И. Роговцева, Т.Б. Уткина, В.С. Ямпольский және т.б.; заңдылықтары мен маманды қалыптастыру механизмдері жөнінде О.Ю. Афанасьева, Н.И. Иоголевич, О. Мельничук, Р. Петрунева, В.Г. Пицулин, Е.Э. Смирнова, Н.А. Чигодаева; білім стандарттары мен білім сапасы В.С. Белозеров, Н.Б. Вернигор, Т.Н. Власова, В.И. Горовая, Б.К. Коломиец, В.М. Соколов, А.И. Субетто, Ю.Г. Татур, В.А. Шаповалов еңбектерінде келтірілген.

2 сурет. Білім сапасының компоненттері

Білім саласындағы стандарттау теориясын құру қажеттілігі В.И. Байденко, Б.С. Гершунский, А.И. Субетто және т.б. зерттеулерінде келтірілген.

Жоғары оқу орындарының мемлекеттік білім стандарттарын талдауын құрудың әдістемелік жағын В.И. Батюшко, Н.А. Селезнева, В.Л. Петренко, білім стандарттарын жаңартудың бағыттарын анықтау В.И. Байденко, Н.А. Гришанова, Н.А. Селезнева, М.Б. Чельшкова қарастырды.

Көптеген басылым еңбектер білім сапасын арттыру және сапа мониторингіне (Я. Аавиксоо, О. Абдуллина, Н.Н. Бородулин, В.И. Гинецинский, Е.Ю. Игнатьева, Т.Д. Карминская, Т.А. Михайлова, Г.П. Савельева, Л.С. Суровцева, М.Н. Чаркова, т.б.) және жоғары оқу орындарының тұлғасы студенттердің кәсіби қалыптасуына әсер ететін оқытушыларын дайындау мәселелеріне (К.Ш. Ахияров, Х.С. Галиева,

В.И. Горовая, М.С. Дианкина, Ершов Д.А., И.В. Ключник, Н.И. Люткин, С.П. Максакова) арналды.

Білім стандарттары және білім сапасы мәселелеріне арналған басылымдарды талдап карасак, мәселенің көп қырлы екендігін, әрі әлі де толық шешімін таппағандығын байқаймыз. Сондықтан, қазіргі кезеңде жоғары оқу орындарында орын алып отырған қайшылықтарды шешу бағыттары:

- жоғары оқу орнының түлектеріне қойылатын қоғам талаптарына тұлғалық және кәсіби даму деңгейлерінің арасындағы сәйкестігі;

- негізгі заңды құжаттарда белгіленген білім процесінің нәтижелерінің нормаларының білім стандарттарында маманды дайындаудың негізгі мақсатымен арасында;

- студентті кәсіби дайындаудың жоспарлы даму деңгейі мен оның қол жеткен сапалық өзгерістері арасында;

- нормативтік және жеке тұлғалық мақсаттар арасында ; т.б.

Аталған және өзге де қайшылықтар түрлерін шешу білімнің сапалы болуына қол жеткізуге, әсіресе, білім стандарттарын құру және оларды орындау білімнің нәтижесінің жоба-жоспары ретінде қабылдаған кезде мүмкін.

Отандық білім саласында стандарттарды пайдалану әзірге жаңа және жеткіліксіздеу қарастырылған құбылыс түрінде болып отыр. Осы себептен, оны іс жүзінде қолдану онша анық болмай, көбіне, сынау мен қателесу түрінде енгізіліп келеді.

Мәселенің теориялық жағына келмек, жоғары оқу орнының тәжірибесіне білім стандарттарын енгізу әрекеттері негізгі және нақты мәселелердің қажетті теориялық негізі жасалмаған жағдайда орындалып отыр. Осы кезге дейін жоғары оқу орындарында мемлекеттік білім стандарттарын құру және ендірудің қажетті теориялық және әдістемелік негіздері белгіленген жоқ; стандарттың құрылымының студенттің тұлғалық талаптарына икемдену технологиясы белгіленбеген; білімді стандарттау кезінде дидактикалық әрекеттерді тиімді құру шарттары анықталыңқырамаған.

Сондықтан, осы айтылғандарға байланысты мемлекеттік жоғары білім беру стандартының сапаны көтеруге әсері қандай жағдайда тиеді; қандай талаптар қойылу керек, т.б. сұрақтар болатыны сөзсіз.

Мемлекеттік білім беру стандарты жоғарғы оқу орнында маманды сапалы дайындаудың шарты мен іске асыру механизмі ретінде қарастыру, оны жобалау және іске асыру кезінде келесі шарттардың орындалуына байланысты болады деген болжам айтуға болады:

- талап етіліп отырған сапа аумағында элементтерін біріктіруші және өзара байланыстырушы әдістерді жүйелі түрде қамтып, әрі оның қызметі мен дамуын қамтамасыз ету;

- дидактикалық процестерді құру студенттердің жеке тұлғалық және кәсіби дамуын қамтитын мақсатты бағдарлама тобы ретінде;

- әрбір оқушының өзіне тән ерешеліктерін дамытуға қажет оптимал жағдайлар мен құралдар жасалғанда;

- студенттердің ішкі өзгеріс жағдайларына әсер етудің оқыту мен тәрбиелеу тұрғысынан негізделген даму жоспарын жасау .

Осы мақсаттар мен нысандарға байланысты келесі мәселелерді шешу қажеттілігі орын алады:

1. Білім сапасын басқарудың ұйымдастыру және студенттердің жеке тұлға ретінде дамуын қамтамасыз етудегі мемлекеттік білім стандартының қызметін негіздеу.

2. Студенттің алатын білім сапасына қол жеткізуіне білім стандартын пайдаланудың тиімділігіне әсер етуші шарттарды анықтау.

3. Студенттің тұлғалық қажеттілігіне байланысты факторларды белгілеп және оның структурасын пайдалануға жарамды ету әдістерін белгілеу.

4. Білім саласын стандарттау жағдайында студенттердің танымдылық қабілеттерін өз бетімен жұмыс істеуінің дидактикалық моделінің қалыптасуын тәжірибе жүзінде тексеру қажет.

Білім стандартының генезисі білім мен біліктілікті нормалаудың эволюциялық дамуының нәтижесі деп қарастырылып, педагогика ғылымында стандартты құрамында білімнің барлық талаптары орын алып біріккен: мақсат, құндылықтар, ойлық, әрекеттік, мазмұндық, процессуальдық және ұйымдастырушылық талаптарды қамтитын білім жүйесін құру моделі ретінде қарастырылады.

Мемлекеттік білім стандартының жүйе ретінде дамуының бір тарауы ретінде оның біынғай жоғары дәрежеге ұмтылдыру талабын, жалпы мақсатқа барлық элементтерді біріктіріп, келісімде және тиімді түрде маманды дайындау және оның тұлға ретінде даму сапасына қол жеткізу қаралады.

Жоғары кәсіби білімнің сапасының артуы мемлекеттік стандарттардың әсерінің аумағында ең алдымен дидактикалық процесті жетілдіру арқылы студентті өз бетімен ойлау, шешім қабылдау мен әрекет етуге баулу әрекетіне байланысты.

«Стандарт» ұғымы бастапқыда техника саласында норма, үлгі, нысанның түрін белгілеп, оның бастапқы және өзгерістерден соң ие болған сандық және сапалық сипаттарын белгілеу үшін қолданылды.

Педагогика ғылымы үшін стандарттың ерекше мәні бар, ол жоба, білім үлгісіндегі жүйені қалыптастырушы құжат, білімнің барлық бағыттарын біріктіріп көрсететін құжат ретінде қызмет істейді.

Егер стандарттарды білімнің берілген көлемі мен сапасының өлшемі, білім саласының мазмұны мен қызметтерді белгілеуші механизм ретінде қарастырылып, ол білім беру жеке сала болып қалыптасу кезеңінен басталды деп есептеуге болады. В.С. Ямпольскийдің ойы бойынша, « даму жоспар бойынша және білім үлгі (стандарт) бойынша жүргізілуі керек» деген қағиданы XVII ғасырдың орта кезеңінен бастап және ендіруді бастаған бірінші педагог Я. А. Коменский болды. Стандарттар жөніндегі халықаралық ұйым «стандарттау» ұғымына келесі анықтама береді: ... «белгілі бағыттағы қызметтерді реттеп, пайдаға жарату және барлық мүдделі қатысушылардың қатынасуымен орындалатын әрекеттерге қойылатын талаптарды белгілеу және пайдалану».

Педагогикалық ғылымда білім беру саласына байланысты стандарттаудың анықтамасын беруге талпыныс жасалды: «ол – оқытуда және тәжірибеде қайталанып отыратын мәселелерді шешу, ғылым мен тәжірибеде белгілі дәрежеде реттеу арқылы білім мен педагогика ғылымын басқару».

Осы айтылған анықтамаларға байланысты «білім стандарты» ұғымының анықтамасын: білім беру саясатының нормалары ретінде пайдаланатын, білімділіктің қоғамдық идеалдарын, нақты жеке тұлғаның және қоғамның осы идеалдарға жетуге бағытталған мүмкіндіктерінің параметрлерінің жүйесі» деп тұжырымдауымызға болады.

Сондықтан, стандарттауды тек қана ереже түрінде ғана емес, білім беру саясатының нормалары мен басқару формасы ретінде қабылдауымыз керек.

Мәселенің тарихына көз салсақ, білімнің дамуының әртүрлі кезеңдерінде стандарттар ретінде оқу жоспарлары, білім беру бағдарламалары, сонымен қатар, профессиограммалар мен мамандық сипаттамалары (квалификацион ные характеристики) пайдаланылып келді. Білім дамуының әрбір кезеңі, оның мазмұнын жоспарлау әдістерінің күрделіленіп отырғанымен, стандарт өзінің білім сапасының әлеуметтік нормасының қызметін атқарып отырды.

Білім стандартының генезисі білім мен білімділікке қойылатын талаптарды нормалаудың әдістерінің эволюциялық дамуының айғағы болып отыр.

Білімді жобалаудың жаңа мәдениеті өткен ғасырдың ортасынан бастап қалыптаса бастады, ал стандарттаудың өзі халықаралық сипат алды. Қазіргі кезде білім саласы дамыған елдердің ішінде сала қызметінің сапасына нақты талап түрлерін қоймай отырғандары жоқ. Бұл талаптар білім беру саласының қызметі үшін маңызды құжаттарда белгіленіп және белгіленген нақты әлеуметтік нормалар ретінде қолданылады.

Тарихқа сүйенсек, 1946 ж Халықаралық стандарттау ұйымы (International Organization for Standardization) - ИСО халықаралық стандарттарды жасау, байланыстыру және унификациялау мақсатымен құрылды, сонымен қатар, осы саладағы ақпарат алмасу қызметі де оған жүктелді. XX ғасырдың 80-ші жылдарында ИСО техникалық комитеттері машиналар мен механизмдерге қызмет көрсетуші персоналды оқытуға арналған стандарттарды жасауға кірісті. Осы аяқталған бастап кәсіби білім берудің халықаралық стандарттарын жасау басталды деп айтуымызға болады.

Білім беру стандарттарының мәселелеріне көңіл бөлу деңгейінің жағарылап отырғандығына «Стандарттарды іздеу» деген арнаулы бөлімі бар «1993 жыл бойынша дүние жүзіндегі білім саласындағы жағдай» деп аталатын ЮНЕСКО баяндамасынан бастап көреміз.

Халықаралық көлемде білім жөнінде статистикалық мәліметтер жинауға ықпалын тигізетін құрал ретінде ЮНЕСКО қабылдаған Білімнің халықаралық стандартты классификациясы МСКО-ISCED стандарты қадамдардың бірі.

Еңбек рыногының жаңа қоғамдық қатынастар жағдайында дамуы кәсіби мамандардың кез келген деңгейінің дайындығының сапасына қойып отырған талаптарының мазмұнын өзгертті. Бұл талаптар жұмыс берушінің маманға қоятын талаптарын «білім тіліне» аударған кезде, маманның жұмыс орнында істеуге тиісті қызметі оның кәсіби қабілеттілігіне келіп тіреледі, яғни, кәсіби білім мен дайындық стандартының талаптарына келіп тіреледі. Бұл талаптар маман мен

жұмыс берушінің арасында белгілі қарым-қатынастар мәдениет жүйесінің қалыптасуына да келтіреді.

Басты қиындық - *стандартты жасау кезінде білім жүйесіне сыртқы құрылымдарды тартудан ғана емес, «құзырлылық» ұғымының мағынасын түсіну біркелкі болмауында.*

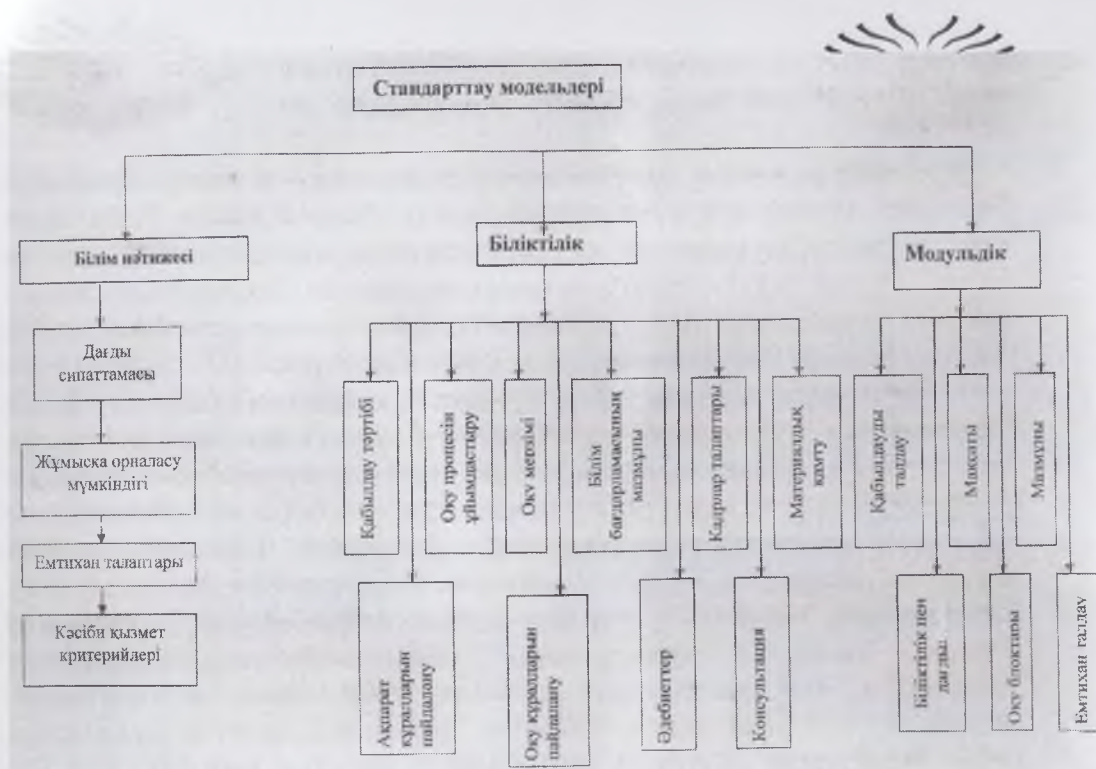
Теориялық тұрғыдан талдасақ, «құзырлылық» ұғымын оқушыларды дайындау сапасының көп салалы және көп құрылымды сипатта болып, оның барлығы бірдей стандарттауға келмейтіндігінде. Әрі олар операциялық жіктеу мен өлшеуге қиын болып келеді. Сонымен қатар, бұл бағыттағы қиындықтың бірі «құзырлылықты» пәндер бойынша қол жеткізген білім мен дағдылардың жиыны, нәтижесі ретінде қарауға болмайтындығында. Ал оны оқу нәтижесінде пән аралық білімдер мен дағдыларды дайындық сапасына ықшамдап интеграциялап, алынған білім мен дағдыны жоғары оқу орнын бітірушінің болашақ мамандығы бойынша кәсіби қолдануға жарамды ете алу мүмкіндігі ретінде қабылдау жөн сияқты.

Құзырлылық бірлігі ретінде мамандық бойынша **біліктілік** қабылданған. Жұмысты орындаушы жұмысқа орналасу мүмкіндігін қамтамасыз ететін, әрі жиі болатын өзгермелі-төкпелі жағдайға үйрену үшін жалпы түрдегі мамандықтарды барынша көп меңгеруге талпынады.

Сондықтан, кәсіби білім беру жүйесі тек қана білім беріп қоймай, білімді құзырлылық пен біліктілікке айналдыруы қажет. Осының нәтижесінде, индустриалдық қоғам бірте - бірте білімдік қоғамға айналып, оның басты белгісі жан-жақты дамыған тұлғаны қалыптастырады.

Бұл жағдайда еңбек рыногы біртіндеп мамандық рыногына айналып, техникалық білім - әлеуметтік – техникалық (социо-техникалық) түрге өтіп, дағдылар мен икемділігі біріккен сипат алып, жұмыс орнында еңбекке оқыту еңбек ету жағдайында оқытуға айналады.

Кәсіби білімді стандарттау саласындағы дүние жүзілік тәжірибесін талдап көрсек, әр қайсысының білімнің мазмұнын таңдау бағытында белгілеген талаптары бар, үш типтік үлгісін (моделін) белгілеуге болады (3 сурет).

3 сурет. Кәсіби білім стандарттарының моделі

1. Білім нәтижесінің үлгісі (моделі) немесе емтихандық модель: меңгеретін негізгі дағдылардың сипаты келтірілуімен қатар, емтиханда қойылатын талаптар, кәсіби қызметтің критерийлері және бітірушілердің жұмысқа орналасу мүмкіндігін қарастырады. Бұл стандарт оқу процессіне реттеушілік әсер жасамайды, оқу бағдарламаларына, мазмұнына, ұйымдастыру мен оқыту мерзіміне нұсқау бермейді. Оның орындалуының заңды дәлелі емтихан талаптарын орындау мен білім нәтижесін мемлекеттік аккредитациядан өткен палаталар, комиссиялар берген қорытындылармен бағалау.

Емтихандық модель оқу орнын бітірушінің мамандық біліктілігі жөнінде сәйкестік куәлігін алуға мүмкіндік бергенмен, оқу орнында қалыптасқан және сіңген қасиеті жөнінде нақты мәлімет бере алмайды, әрі осы нәтижелерге сүйенген жағдайда білімін ілгері жалғастырудың мүмкіншілігін аша алмайды. Білім нәтижесінің моделі аса көп таралмаған, Ұлы Британия ғана бұл модель бойынша жұмыс істеп отыр.

2. Біліктілік моделі ең кең құрылған стандарттардың бірі, ол міндетті элементтермен қатар, оқуға қабылдау, оқу процесін ұйымдастыру мен мерзімі, білім бағдарламасының мазмұны, оны жүзеге асыру бағытында кадрлар мен материалдық қамту мәселелері енгізілген. Мұндай стандарттарда жалпы ақпарат құралдарын мен оқу құралдарын пайдалану жөніндегі нұсқаулар, әдебиеттер мен әдістемелік кеңестер жүргізу жөнінде кеңестер болады.

Біліктілік моделі білім берудің нәтижесін бақылауға бағытталған. Негізгі көңіл мамандыққа оқыту және мамандық құзырлылығын бүтіндей меңгеру негізінде өз кәсіби мүмкіндіктерін жүзеге асыру мүмкіндігіне бөлінеді. Осы модель аумағында «басты, негізгі біліктілік» стандарттары қарастырылып, олардың әрқайсысы арнаулы мамандандырылған мамандықтар тобына жатқызылып және әртүрлі

деңгейде оқытылуы берілген; стандарт базистік оқу жоспарын, міндетті және қосымша модульдерді де белгілеген.

Бұл модель кәсіби оқу орнын бітірушілерге жоғары дәрежедегі біліктілік алуына кең мүмкіндіктер береді. Жалпы кәсіби білім, білік және дағдыларды игерумен қатар, ол стандарт жоспарлы біліктіліктен «тыс» қасиеттерді игеруге (коммуникативтілік, ақпараттық дағды, жаңалықты қабылдай білу, т.б.), жеке тұлғаның дамуы және оның ілгері қарай өз бетімен білімін көтеруіне де мүмкіндік береді.

3. Модульдік модель еңбек әрекетінің, қызметтің ерекше түрлерін қарастыратын стандарттар түріне жатады. Мамандық стандарттарына қарағанда, ол шектеулі мерзім ішінде өтетін курстарды жобаламайды, бірақ бағалауға келетін біліктілікке сол мамандыққа байланысты қойылатын талаптарды анықтап, белгілейді. Стандарт оқудың мақсатын, мазмұнын сипаттап, қажетті білік пен дағдыларды, оқу блоктарының жарамды дидактикалық кезектерін, біріктірілуі жөнінде кеңестік нұсқаулар, құзырлылық деңгейіне байланысты емтихан талаптарын, кей жағдайларда қабылдау талаптарын да белгілейді. Модульдер тек жеке бағыт бойынша мамандандырылған да, әртүрлі еңбек әрекеттерін қамтитын кең түрде де жасалуы мүмкін. Олар бір бірімен жеңіл бірлестіріліп, оқытудың мерзімін қысқартуға мүмкіндік береді. Бірақ, әрбір модульдің жекелендіруі және құзырлылықтың жеке түрлерінің араларындағы байланыстың болмауы алынған кәсіби білім мен оқыту жүйесі жөнінде жеткілікті түрде мәлімет алуға мүмкіндік бере алмайды. Шетел тәжірибесін қорытындылау негізінде, дүние жүзілік білім беру тәжірибесінде мамандық және модульдік модельдерді пайдалану кең етек жайып отыр. Бұларда стандартқа негіз ретінде мамандық сипаттамасы, яғни осы қызмет бағытында орындалатын еңбек операцияларының бағыттарының толық сипаты оған қажетті білім, дағды және «негізгі мамандық» деңгейінің сипаттамасы алынады.

«Біліктілік моделін» жасау үшін еңбекті ұйымдастыру мен технологияда болатын түбегейлі өзгерістерді есепке ала отырып, үш жылдан бес жылға дейінгі уақыт қажет болатындықтан, иілімділігін арттыру үшін «модульдік модельді» қоса пайдаланады. Бұл біріктірілген модель оқыту нәтижелеріне, қысқа мерзімді оқыту кезеңдерінің емтихандық талаптарына және біліктілікке негізделген кешенді құрайды да, мұндай модель мамандықты кең біріктіруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар біліктілік пен модульдік модельді біріктіріп жасағанда, еңбек рыногының қысқа мерзімді сұранысын қанағаттандыруға кәсіптік білім жүйесін ыңғайландырып, тиімді студі жеңілдетеді. Сондықтан, мамандарды дайындауда модульдер немесе олардың біріктірген тобы кәсіби білім жүйесінде стандарттарды аудан-аймақтық талаптар компоненттеріне сәйкес қызмет пайдалана алады.

Еуропалық білім қоры (Европейский фонд образования -ЕФО) қабылдаған кәсіби білім беру мен оқыту стандарттарының анықтамасы да оның құрамында белгілі мамандық бойынша әрекеттің құрамындағы еңбек операцияларының түрлері, олар үшін қажетті білім, білік және дағдылар қажет екендігін белгілейді.

- 1 Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 7 июня 1999 года №389-1
- 2 Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2005-2010 годы» от 11 октября 2004 года №1459
- 3 Стратегия индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2003-2015 годы
- 4 Классификатор направлений подготовки специальностей высшего профессионального образования Республики Казахстан
- 5 Программа по снижению бедности в Республике Казахстан
- 6 Борибеков К.К. Организация разработки государственных общеобязательных стандартов образования в Республике Казахстан. Региональный международный семинар на тему: «Реальный сектор экономики и учебные заведения: партнерство для модернизации профессионального образования». Алматы., 2003

РЕЗЮМЕ

Проблема перехода на работу по системе стандартов ИСО является злободневной в деятельности учебных заведений почти всех уровней.

В статье рассматриваются проблемы, заложенные в основу работ при создании службы менеджмента качества в учебных заведениях

SUMMARY

The problem of transition to work to ISO is a critical issue in the educational institutions of almost all levels. The article deals with the problems underlying the work in creating the service quality management in schools

ШАХАБАЕВА Ж. Б.

ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ САБАҒЫНДА ДЕБАТ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ

Болашақтың ертеңі бүгіннен де нұрлы болуына ықпал етіп, адамзат қоғамын алға апаратын күш тек білімде ғана. Қай елдің болмасын өсіп өркендеуі, өркениетті дүниеде өзіндік орын алуы оның ұлттық білім жүйесінің деңгейіне, даму бағытына байланысты.

Қазіргі кезде республикамыздың білім беруінің жаңа жүйесі жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда.

Заманымыздың тілек – талабы білім мазмұнын жанартумен бірге, оны өмір мұқтажына орай дамытып, оқытудың жаңаша әдіс – тәсілдерін арттыуды күн тәртібіне қойып отыр. Осындай өзекті мәселелердің бірі студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастару арқылы өз бетімен ізденуге баулу.

ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Жаңа онжылдық, Жаңа экономикалық өрлеу, Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына жолдауында білім сапасы жоғары, денсаулығы мықты, еліміздің әл – ауқаты үшін қызмет жасайтын жастарға үлкен сенім білдірді. Білім мен тәрбие әрқашан күн тәртібіндегі басты өзекті мәселе болып келгендігі баршаңызға белгілі.

Қазіргі заман өзгерді, талап өзгерді. Бүгінгі бала- ертенгі ел болашағы. Сабақ барысында білім берудің жаңа реформаның стратегиялық және тактикалық негіздерін жүзеге асыру мақсатында, мен әр сабағымда жаңа технологияның әдістерін қолдану арқылы білім деңгейі мен шығармашылық қабілетін жоғарлату, студенттерді бейімдеп тәрбиелеу оқытушылардың басты міндеті деп білемін.

Қазақстан тарих сабағында топқа бөліп оқыту, рөлдік ойын элементтерін, дебат әдісін және оқытудың жаңа технологиясын кеңінен және жис қолданамын. Осылардың ішінде дебат әдісінің қазақстан тарих сабағында ұйымдастыру менінше орны ерекше.

Себебі бұл сайысқа қатысқан студенттің әр түрлі көзқарас білдіру барысында ойы белсенді дамиды, көпшілік алдында өз пікірін айтуға дағдыланады, мұқият ойланып, өз көзқарасын орнықтырып, мәселені өзінше түсінуге, сын тұрғысынан ойлауға үйренеді.

Белгілі ғалым Л.Панов студенттің оқу процесінде өзара қарым – қатынасқа түсе отырып өздерінің ойын еркін айту арқылы ауызша тілдік қарым – қатынасқа түсу дағдысын меңгертетіндігін, ал сөздік қоры аз студенттердің мұндай жағдайларда сөз таба алмай қалатынын айтады.

Пікір – талас барысында студенттер алған білімін көрсетуге, логикалық ойлауға, бағалауға, сын айтуға, шешендікке машықтанады.

Мен өз сабағымда студенттерді дамыта оқыту үшін пікір – талас әдісін көптен қолданып келемін. Қазақстан тарих пәнінде пікір – талас туғызатын тақырыптар молынан. Мысалы: « Кіші жүздің Ресей құрамына енуі қажет, қажет емес », «Абылай ханның хан сайлануы....», « Тың және тыңайған жерді игерудің пайдасы мен зияны », «Е.Пугачев көтерілісіне казактардың қатысуы ақталды, ақталмайды», «Әмір Темір басқыншы ма, сәулет өнерші ме?», т.б. Осы сайыстарды өткізу барысында пікір – талас оқушының ақыл – ойын дамытып, жаңаша ізденуге, командалас жолдастар мен қарсыластарының көзқарастарын сыйлауға, адамгершілік, әдеп, сабыр сақтай білуге тәрбиелейтініне көзім жетті.

Пікір – талас барысында студенттер мәселені қызығушылықпен талдағанда, оның жауабын табу үшін білім мен біліктілігін жұмылдыра отырып ізденіп, талқылап, өздігінше шешуге талпынғанда қарқында ой еңбегі жүріп, олардың танымдық белсенділігін артады.

Пікір – сайыс туындау үшін оқытушының маңызы зор, себебі оқытушы тақырыпты дұрыс таңдау керек, тақырыпқа сәйкес сұрақтарды дұрыс беру, студенттердің айтқан пікірлерін, жарыстығын ой – қорытындыларын әділ, дұрыс бағалай білу талаптарын ескеру қажет. Бұл әдісті қолданғанда оқытушы барлығын өзі айта бермейді, оқытушы мәселе қояды, ойлаудың жолдарын ашады, бағдар береді, жетелейді, студенттердің оқу әрекетімен дербес айналысуына мүмкіншілік береді, пікір, ой қайшылықтары, пікір - таластар туындатады, және олар бірін – бірі оқытады, үйретеді, өз бетімен білім алады.

Пікір – талас әдісінің сабақта екі түрін қолдануға болады:

Олар:

1. Тақырыпты алдын – ала студенттерге арнайы хабарлап қою формасында сабақты жүргізу түрі;
2. Студенттерге тақырыпты алдын – ала хабарламай, сабақ үстінде тақырыпты таныстырып, сабақты жүргізу түрі.

Екінші түрін «Қазақстан тарих» пәнінің «Қазіргі Қазақстан» бөлімінің тақырыптарына қолданамын. Мысалы мына тақырыптарға ұйымдастыруға болады: «Мемлекет тіл туралы заңның орындалуын қамтамасыз ету қажет», «Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы «Дағдарыстан дамуға» өз нәтижесін берді», «БАҚ жастар тәрбиесіне әсер етеді» т.б. Бұл тақырыптар студенттердің қоғамдағы саяси және әлеуметтік күрделі мәселелерге деген азаматтық көзқарасын қалыптастырады.

Қазақстан тарих пәнінде дебат әдісін қолдану студенттердің дүние танымдығын ғана арттырып қоймайды, оның ұлттық, азаматтық міндетін де шыңдай түседі.

«Цивилизацияның аса маңызды міндеті – адамды ойлай білуге үйрету» - деп Эдиссон атап көрсеткендей. пікір сайыс студенттердің өздігінен қалыптасқан логикалық интуициясының тереңдей түсуіне, дәйекті және дәлелді ойлау мен пайымдау дағдыларын қалыптастыруға көмектеседі.

Қорыта келе, пікір сайыс ұлттық ерекшелігімізге сай келетін бірден – бір жаңа педагогикалық технология, оны үш түрлі бағытта пайдалануға болады:

1. оқу үрдісінде
2. тәрбие сабақтарында
3. сабақтан тыс уақыттарда (дебат клубында)

Мақаламды Арнолд Джаунбидің мына сөздерімен аяқтағым келеді: «Пікір сайыстағы біздің мақсатымыз жеңу емес, бірақ білім алу, бұған коса оқу дегеніміз – белгілі бір мағыналы жеңіске апаратын бірден – бір жол».

Әдебиеттер:

1. Дебат – пікір сайыс. Алматы, 1996 ж.
2. З.У. Имжарова «Инновационная педагогика технология «дебаты»»
3. А. Жарасова «Дебат технологиясы – сапалы білім мен саналы тәрбие құралы» Қазақстан тарихы: әдістемелік журнал. 2007ж .45-52 бет

РЕЗЮМЕ

В этой статье всесторонне рассмотрены применение технологии дебатов и методы его использования на уроке истории Казахстана.

SUMMARY

In this article comprehensively considered the technology of debat and it's methods are used at the lesson history of Kazakhstan.

СТУДЕНТТЕРДІҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК DAҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Қазіргі кезде өндіріс мамандарының ішінде ғылыми-зерттеу жұмыстарымен айналысушылар қатары көбейіп келеді. Сондықтан, қазіргі студент, ертеңгі маманды кәсіби дайындау дәрежесіне, мақсатына, білім мазмұны мен талаптарға да көзқарас да өзгерістер енгізіліп, олар нормативтік-құқықтық құжаттарда, жоғарғы оқу орындарына арналған мемлекеттік білім стандарттарында, оқу жоспарлары мен бағдарламалық құжаттарда белгіленіп отыр

Жоғары мектептің сапа жағынан қайта құрып, өзгертілуі студенттердің оқу әрекетін нақты өндіріс жағдайында зерттеушілік мақсаттарды шешуге қабілетті етіп құруға бағытталады. Жоғары оқу орнында білім беру процесінің бағытын оптималдау және зерттеушілік әрекетін арттыруға бұрып, студенттердің тек қана білімді алу нысанынан өз бетімен ізденіс жүргізе алатын, белсенді тұлғаларға айналуын және мамандарды дайындау әрекетінің ғылыми-әдістемелік жағынан қамтуды қарастырады. Бұл жағдайда мамандарды дайындау сапасын арттыру дайындық кезінде студенттердің зерттеушілік дағдыларын қалыптастырумен байланыста болады.

Өзіміз байқап жүргендей, зерттеушілік мүмкіндіктерді студенттер көбіне қолдана бермейді. Төменгі курс студенттерінің ішінде бұл дағдыны жүзеге асыру қабілетін студенттердің тек қана 2-3,5 % көрсете алса, 15,0 % жуығы бұл мүмкіндіктер жөнінде ойланбайды деп те атауға болады. Студенттердің басым көпшілігі, яғни, төменгі курстарда оқитындардың 80 -85 % бұл қабілеттерін көрсетуі оқта-текте, жүйесіз, алдына қойған мақсатын онша сезіне алмайды да, мүмкіндіктерін өте нашар пайдаланады.

Сондықтан, осы кемшіліктерді жою мақсатында, студент оқу орнын бітірген кезеңге дейін зерттеушілік әрекеттерді пайдалануына, әрі дамытуына ықпал жасап, қалыптасуын ең төменгі курстардан бастап жүргізу қажет. Бұл мәселенің маңызды болуына байланысты, жалпы сұрақтары СИ. Архангельский, Ю.К. Бабанский, В.А. Беликов, Г.Г. Гранатов, Т.А. Ильина, Т.Е. Климова, И.Я. Конфедератов, И.Я. Лернер, О.В. Ленгер, Х.Я. Мулюков, Л.В. Путляева, П.Ю. Романов, Н.В. Сычкова, А.В. Усова, В.В. Успенский, В.П. Ушачев, С.А. Шапоринский, Н.М. Яковлева мен т.б. еңбектерінде

Бұл мәселе студенттердің зерттеушілік дағдыларын қалыптастыру өз бетімен орындайтын жұмыстарына байланысты ерекше маңызы бар: теория, білімді меңгеру, кәсіби білік пен дағдыны қалыптастыру үшін жоғарғы оқу орнының студенттері өз бетімен жұмыс орындауы ешқандай да тудырмауы керек. Өз бетімен жұмыстарды орындау қабілеті жөніндегі мәселелерді дидактикада М.Г. Гарунов, Н.К. Дайри, А.М. Данилов, Б.П. Есинов, В.И. Загвязинский, СИ. Зиновьев, И.Я. Лернер, А.С. Лында, И.И. Малкин, М.И. Моро, П.И. Пидкасистый, М.И. Скаткин, В.П. Стреликозин, А.В. Усова және т.б. қарастырды.

Өз бетімен жұмыс істеу арқылы студенттердің зерттеушілік дағдыларын қалыптастыруды ұйымдастыру формаларын С. И.

Зиновьев, А.Г. Молибог ; оқу әрекеті кезінде студенттердің өз бетімен жұмысы және белсенділігін дамытудың дидактикалық шарттарын Т. В.

Минакова, Н.И. Олейник, Т.Б. Пигалова; оқу әдебиеттік құралдармен өз бетімен жұмыс жасаудың тиімді жақтарын таңдау М.К. Койчуманов, Г.И. Некипелова; өз бетімен білімді көтеру дағдысын дамыту жолдары И.Н. Калошина; өз бетімен жұмысты оптималдандыру мәселелері В.И. Осмоловский; интенсивтендіру В.Н. Боканч; әрі қарай дамыту И.Р. Сташкевич; тиімділігін арттыру мәселелері И.А. Аллаеров еңбектерінде орын алды. Соңғы жиырма жыл ішінде жалпы ғылыми, оның ішінде, студенттердің өз бетімен жұмыс істеу арқылы зерттеушілік дағдыларын арттыруы жөнінде жазылған еңбектердің саны көбеюіне байланысты (В.Н. Бессонова, В.М. Коликова, Г.И. Некипелова, Е.Д. Нестерова, Н.И. Олейник, Г.А. Таратута, Я.О. Устинова) бұл мәселе жан-жақты көңіл аударуға тұратындығы сөзсіз.

Зерттеулер кең көлемді жүргізіліп жатқанмен, қазіргі педагогикада университет студенттерінің іздену-зерттеушілік дағдыларын қалыптастыру мәселелері жеткілікті дәрежеде теориялық және практикалық жағынан негізделіп біткен жоқ.

Осыған орай, өндірістің ізденіс-зерттеушілік қасиеттері мен дағдылары қалыптасқан мамандарға қажеттілігі орындалмай отыр. Оқыту барысында бұл тұрғыда әлі де мәселелер көп.

Студенттердің өз бетімен жұмыс орындау дағдысын зерттеушілік дағдыларды қалыптастырудың негізін қалау ретінде қарастыра отырып қана, теориялық-әдістемелік шешімдерге келуге болады.

Университет студенттерінің зерттеушілік дағдыларын қалыптастыруын педагогикалық мәселе ретінде алсақ, «дағды» ұғымы оның белгілі әрекетті орындау кезінде қалыптасатындығын көрсетеді. Е.Н. Кабанова-Меллердің «Педагогикалық энциклопедияда» келтірген анықтамасына сүйенсек, «дағды» - қажетті мақсат пен мүддені орындау үшін қажетті жағдайда орындалатын әрекеттер», ал М.А. Данилов пен Б.П. Есипов «Педагогикалық сөздікте» «дағды» ұғымын меңгерген білім мен өмірдегі тәжірибе негізінде тез, дәл және ұғымды етіп орындауға дайындығы деп көрсетеді.

В.П. Ушачев «дағды» ұғымына: ... оқушының қалыптасқан жүйелі білімінің негізінде ойлау және орындау әрекеттерін жүзеге асыру қасиеті» десе, Платонов К.К., Молибог А.Г. өз еңбектерінде осындай тұжырымға келіп отырып, дағдының тек әрекет кезінде ғана қалыптасып, әрі көрінетіндігін айтады.

Бұл мәселені қарауды осы жоғарыда аталған ұстанымдарды негізге алып дамытуымыз қажет. Оқу орнындағы дағды мәселесі белгілі бағытта жалпы ғылыми және арнаулы әрекеттердің біріге орындалуынан ғана өз негізін алады. Арнаулы дағдылар бір ғана оқу пәнінің төңірегінде қалыптасады, әрине, егер адамда ерекше талант болған жағдайда, бұл мәселеге өзге тұрғыдан қарастыру қажеттік туындайды.

Педагогикада оқулық дағды екі негізгі топқа біріктіріледі: арнаулы және жалпы оқулық. Арнаулы дағдылар оқылатын пәннің біреуінің ғана шеңберінде қалыптасса, жалпы оқулық дағдылар көптеген оқу пәндерінің жүйесінде қалыптасады. Әдетте, арнаулы дағдылар жалпы оқулық дағдылармен салыстыру кезінде пайдалануы мен қалыптасуы бойынша қолдану шеңбері тар деп есептеледі. Оқулық дағдының түрін

жалпы оқулық немесе арнаулы түрге жатқызу критерийі оның ілгеріде оқулық және мамандық бойынша кең қолдануға жарамды сипаттары.

Осыған байланысты, университет қабырғасында студенттің өз бетімен жұмыс істеуі нәтижесінде қалыптасатын зерттеушілік дағдыларын жалпы оқулық дағдылар қатарына жатқызу керек.

Зерттеушілік дағдыларды да жалпы оқулық дағдылар деп атауымызға себеп болатын жағдайлар бар, оның ішінде бұл дағдыларды жоғары оқу орнында өтетін және болашақ мамандыққа байланысты барлық пәндер үшін пайдалануға болатын қасиеті. Зерттеушілік дағды топтарын жалпы оқулық дағдылардан бөліп қарасақ, ол ғылым мен өндірістік бір-біріне қарай жақындау процесінің объективті көрінісі ретінде, тек ғылыми қызметкердің ғана емес, өндіріс инженерінің де қызметінде зерттеушілік қасиеттің ролі артып отырғанын көрсетеді.

Зерттеушілік дағдының қалыптасуына қызметтің ерекше түрі, яғни, ғылыми қызмет немесе ғылыми зерттеу әсер етеді. И.В. Герасимовтың берген анықтамасы: «Ғылыми зерттеу дегеніміз - нысанды жүйелі және мақсатты түрде білуге бағытталған әрекет, ол үшін ғылыми әдістер мен құралдар пайдаланылып, нәтижесінде сол нысан жөнінде белгілі білім қалыптасады». Ал В. В. Давыдов ғылыми-зерттеу қызметінің келесі компоненттерін атайды: ақпараттық (қалыптасқан білім жөнінде мәлімет алу, оларды жүйелеу, бекіту); талдау-сынау (бар білімді талдау, зерттеу тақырыбының белгісіз жақтарын толық немесе ішінара анықтау арқылы зерттеу проблемасын белгілеу); зерттеудің өзін орындау (жаңа мәліметтер алу үшін теориялық және тәжірибелік жұмыстарды жүргізу, аралық нәтижелерді бекітіп, тіркеу); хабарлау-өңдеу (ғылыми құжат түрінде хабарлама дайындау, зерттеу толық нәтижелерін және жаңа білімді тіркеу).

Зерттеушілік дағдыларын қалыптастыру оқу орнында үшін студенттерден ғылыми ізденушілік сипаты бар, жеке түрде өзі барынша жауапкершілікпен орындайтын жұмыстар болуы керек. Оқу процесінде студенттердің ол оқу-ғылыми мәселелерді шешуге қатысуы олардың зерттеушілік дағдыларын дамытуға және шығармашылық қасиеттерді қалыптастыруына әсер етеді. Оқыту процесі ғылыми зерттеулер, ғылыми және өндірістік проблемаларды шешуге неғұрлым жақындап, жоғары оқу орнының оқытушылары бұл жағдайда кеңес беру-шығармашылық қасиеттерді жинап, студенттердің оқу-зерттеушілік әрекеттерін дамытушы тұлғалар ретінде көрінеді.

Әдебиеттер:

- 1 Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 7 июня 1999 года №389-І
- 2 Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2005-2010 годы» от 11 октября 2004 года №1459
- 3 Стратегия индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2003-2015 годы
- 4 Классификатор направлений подготовки специальностей высшего профессионального образования Республики Казахстан

5 Программа по снижению бедности в Республике Казахстан

6 Борибеков К.К. Организация разработки государственных общеобязательных стандартов образования в Республике Казахстан. Региональный международный семинар на тему: «Реальный сектор экономики и учебные заведения: партнерство для модернизации профессионального образования». Алматы., 2003

РЕЗЮМЕ

Формирование исследовательских навыков всегда остается злободневной проблемой в работе системы профессионального образования во всех его уровнях.

В статье рассматриваются проблемы формирования исследовательской деятельности студентов различных курсов как основу продуктивной деятельности в условиях производства.

SUMMARY

Formation of research skills is always topical issue in the vocational education system at all levels. The article deals with the problems of the research activities of students of different courses as the basis for productive activities in industry.

ДАУЛЕТОВА С.С.

ИНФОРМАЦИОННО- ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СПОСОБ РАЗВИТИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

Современный образовательный процесс на всех уровнях трудно представить без активного использования информационных образовательных технологий. Их применение накладывает существенный отпечаток на форму организации, содержание и методики реализации учебных дисциплин и подготовку специалистов в целом. По мере увеличения степени использования ИОТ меняются как методики преподавания, так и сами применяемые информационные технологии.

Построение демократического казахстанского общества и вхождение республики в мировое образовательное пространство потребовали разработки стратегического плана развития образования. Следовательно, система образования Республики Казахстан должна быть ориентирована, прежде всего, на обеспечение высокого качества обучения и воспитания молодёжи. Решение этих задач, определяющих качественно новый этап в формировании образования, должно опираться на богатый опыт отечественной науки, современные педагогические и информационные технологии, новую модель школ, глобальной целью которых является целостное развитие личности.

Разработка педагогических аспектов всестороннего обучения и воспитания школьников представлена в работах известных казахстанских просветителей и ученых Кожаметовой К.Ж., Сейталиева К.Б., Калюжного А.А., Узакбаевой С.А., Керимова Л.К., и многих других. Исследованию профессионально значимых качеств учителя, проблем инновационной деятельности и развития личности учителя посвящены работы Абылкасымовой А.Е., Омаровой Р.С., Жанпеисовой М.М., Кагазбаевой А.К. др. Вопросы повышения эффективности учебного процесса освещались в трудах педагогов и психологов Данилова М.А., Бабанского Ю.К., Скаткина М.Н., Казмагамбетова А.Г., и др. В Казахстане известны педагогические технологии, разработанные Галиевым Т.Т., Караевым Ж.А., Хайруллиной Г.Т., Кобдиковой Ж.У., и др. Основные результаты внедрения в учебный процесс информационных технологий отражены в работах Монахова В.М., Изтлеуовой Г.К., Нуржановой Ж.Д. и др.

Если проследить этапы применения информационных технологий в образовании, то современное образование прошло ряд этапов:

На первом этапе (1960 - 1980 гг.) средства вычислительной техники, языки программирования и простейшие базы данных использовали для повышения эффективности традиционного учебного процесса.

Второй этап (1980 - 1990 гг.) сопровождался активным внедрением персональных ЭВМ в различные сферы образования. Развивается специализированное прикладное программное обеспечение, появляются первые компьютерные системы тестирования, организуются локальные вычислительные сети (ЛВС) в рамках образовательных учреждений.

Третий этап (90-е годы XX века) тесно связан с процессами интеграции информационных ресурсов и ЛВС отдельных учреждений образования в глобальную сеть Интернет. В это время начинают изменяться традиционные формы образования, меняется его содержание и методики преподавания, появляются такие новые формы, как дистанционное образование, распределенные образовательные центры. Широко используются тематические порталы, электронные библиотеки, программное обеспечение, другие ресурсы.

На этом этапе традиционное образование меняет свою сущность: резко увеличиваются возможности по использованию самой современной информации, переходу на более интенсивные технологии обучения. Вместе с тем наблюдается и характерный для любого научного знания кризис, связанный с диалектическим противоречием между резко возросшими объемами самого знания и возможностями конкретного человека по его освоению и использованию.

Основная тенденция рынка - ускоренное распространение самых современных технологий - встает в противоречие с возможностями образовательного учреждения по их приобретению и использованию в учебном процессе. Внедренные в образовательный процесс технологии и оборудование по отношению к потребностям рынка устаревают спустя короткое время после внедрения. Действительно, для внедрения современных информационно-коммуникационных технологий необходимо приобрести эти технологии, оборудование и т. д., освоить и внедрить в учебный процесс, провести апробацию методики и выполнить ее корректировку, подготовить и опубликовать учебное пособие, другую

литературу. Следовательно, внедрение технологии и подготовка курса занимают от 2 — 4 лет. За это время рассматриваемая технология или оборудование морально устареют, появятся его новые версии и реализации.

Таким образом, выдвигаются следующие проблемы современного этапа в развитии образования:

- вынужденный консерватизм (отсутствие оперативности) в освоении новых технологий;

- «вымывание» из содержания образовательного процесса той части научного знания, которое относится непосредственно к специализации, за счет увеличения доли общих и общетехнических знаний;

- кризис возможностей эффективного использования научного знания.

Среди разнообразных направлений новых информационно-педагогических технологий наиболее адекватными являются: обучение в сотрудничестве; метод проектов; разноуровневое обучение; компьютерные телекоммуникации; дистанционное обучение; интернет; он-лайн технологии; нано-технологии; индивидуальный и дифференцированный подход к обучению

Развитие современных информационных технологий в первой половине XXI века будет продолжаться стремительными темпами. Ожидаемый переход на новые технологии передачи данных, хранения и представления информации, использование нанотехнологий и биоподобных систем, расширенная информатизация и внедрение информационных систем в различные сферы жизнедеятельности, — все это неизбежно приведет к новому этапу в развитии образования и образовательных технологий. Собственно говоря, мы вступаем в него уже сегодня.

Главной целью обновления системы образования Республики Казахстан является формирование саморазвивающейся личности, способной самостоятельно осуществлять инновационную деятельность. В связи с этим проведение занятий в режиме он-лайн становятся актуальными. Они не предполагают непосредственный контакт лектора и аудитории, но отличаются многообразием источников и форм представления учебной информации на основе использования звука, изображения, анимации, звука с синхронизированной графикой, выступает как информационная технология, основанная на виртуальном контакте всех субъектов образовательного процесса, которая значительно обогащает содержание учебных дисциплин, обеспечивает разнообразные формы представления учебного материала, позволяет контролировать образовательное пространство обучающихся.

Именно новые информационные технологии позволяют в полной мере раскрыть педагогические, дидактические функции педагогов, реализовать заложенные потенциальные возможности, в условиях развития национальной системы образования, новой парадигмы ведет исследование и результаты которых имеют большое значение и направлены на инновационную деятельность учебных заведений.

Литература:

- Столяренко А.М. Общая педагогика. М., ЮНИТИ, 2006.
Вигман С.Л. Педагогика в вопросах и ответах /учебное пособие/ М., 2006.
Сластенин В.А. и др. Педагогика. М., АкадемА. 2005.

ТҮЙІНДЕМЕ

Қазіргі заман талабына сай барлық деңгейлерде білім беретін процесс белсенді ақпараттық білім беретін технологияларды қолдануысыз көрсету қиын.

SUMMARY

Modern educational process at all levels is difficult to imagine without the active use of information technology education.

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМАРЫ ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

ЖАНПЕИСОВА Н.М.

МАТЕРИАЛЬНАЯ И НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКАЯ БАЗА ВНЕДРЕНИЯ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА КАК ГОСУДАРСТВЕННОГО

Анализ материалов свидетельствует, что на разных этапах институционализации государственного языка в Казахстане (институционализация языка означает создание государственного механизма, способного обеспечить функциональное регулирование, постоянное развитие, расширение и обогащение лингвистической базы языка) были созданы следующие официальные органы:

Государственная терминологическая комиссия при Правительстве Республики Казахстан (утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 21 апреля 1998 г. N 367), которая является консультативно-совещательным органом, вырабатывающим предложения в области терминологической лексики казахского языка по всем отраслям экономики, науки, техники, культуры.

Государственная ономастическая комиссия при Правительстве Республики Казахстан (утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 21 апреля 1998 г. № 368). В настоящее время ведется работа по 5 научным проектам с целью исследования топонимического пространства каждой области.

Республиканское государственное казенное предприятие "Республиканский центр ускоренного обучения государственному языку" (Постановление Правительства Республики Казахстан от 9 октября 1999 года N1545), который позже переименован в Республиканский координационно-методический центр развития языков имени Ш. Шаяхметова. Основной целью Центра является создание всех необходимых организационных и материально-технических условий, а также учебно-методическое и научное обеспечение интенсивного обучения государственных служащих казахскому языку.

Комитет по языкам Министерства культуры и информации Республики Казахстан (Постановление Правительства Республики Казахстан от 4 февраля 2005 года N 103). В структуру Комитета по языкам входит Управление по развитию языков и нормативно-лингвистических проблем, включающее, в свою очередь, отдел нормативно-лингвистических проблем, отдел ономастики и терминологии, отдел развития языков, управление анализа и организационно-финансового обеспечения, отдел мониторинга и анализа реализации языковых программ и др.

В стране достаточно активно развивается сеть региональных Центров обучения государственному языку. В целях обучения

государственных служащих государственному языку во всех центральных и местных исполнительных органах организованы курсы государственного языка.

В результате большой целенаправленной работы в течение нескольких лет были

разработаны и утверждены электронный разговорник на государственном языке и языках народа Казахстана (5 языков); анимационные обучающие игры, электронный учебник по казахскому языку; электронный карманный переводчик; электронный звуковой учебник казахского языка; система дистанционного мультимедийного комплекса обучения государственному языку специалистов технического профиля; комплексная компьютерная программа поддержки казахского языка на персональных компьютерах; перекодировщик текстов с одной шрифтовой графики в другую;

автоматизирована система мониторинга и анализа языковой ситуации на территории страны;

утвержден график контроля за соблюдением законодательства о языках Республики Казахстан в центральных и местных государственных органах (27 января 2007 года № 24-34/331) [1];

созданы программы на радио и телеэфи́ре на казахском языке для детей и взрослых по историческому и культурному наследию, просветительские, развлекательные программы («Сырға», «Көңілашар», «Әлі есімде?» национального телеканала «Қазақстан», «Төртеу түгел болса», «Азамат», «Начистоту» телеканала «Хабар», «Менің Қазақстаным», «Тындармандар», «Мен қазақпын» Казахского радио, «Абайтану», «Тарих безбені», «Замандастар» «31 телеканала» и др.);

в рамках программы поддержки соотечественников, проживающих за рубежом, проведены Малый курултай казахов Европы (Германия, г.Мюнхен), а также международные научно-практические конференции («Шетелдегі қазақтардың Қазақстанға көшіп-қонының бүгінгі жағдайы және келешегі» и «Дүниежүзі қазақтары және ортақ жазу: қазақ әліпбиін латын әліпбиіне көшіру мәселелері» и др.;

для соотечественников, проживающих за рубежом, регулярно издаются журналы «Тіл және қоғам», «Туған тіл»;

осуществлена разработка различных программ, методик обучения, учебно-методических пособий и др. для взрослого населения (например, программа ускоренного обучения государственного языка для 3, 4, 5 уровней, Хрестоматия по методикам обучения государственному языку и мн.др.);

в 2001 году были выпущены русско-казахские и казахско-русские терминологические словари в 31 томах, охватывающие 155 000 слов. В общей сложности, в течение 1992-2008 годов Терминологической комиссией было утверждено около 189 000 слов и словосочетаний. На данный момент общее количество технических терминов в казахском языке составляет 360 000 слов [1];

запущен сайт <http://www.techkz.kz/>, который охватывает такие сферы, как геологическая разведка, нефтегазовая сфера, информационные технологии, машиностроение, строительство и архитектура, металлургия;

на сайте <http://www.til.gov.kz/> организована коллективная работа специалистов электронно-терминологического центра, целью которой является формирование сборника терминов казахского языка, а в комплексе словарей создан единый фонд лингвистических и специализированных;

создан электронный русско-казахский словарь сайта <http://www.sozdik.kz/>, который рассчитан на массового пользователя;

совместно с социальным* консорциумом Ассамблеи народа Казахстана Республиканским центром ускоренного обучения государственному языку создано уникальное мультимедийное устройство IPOD, адаптированное для самостоятельного изучения казахского языка, которое выпускается совместно с Южно-Корейской компанией LG;

организована служба «Казахский язык по телефону». Основной функцией службы по телефону является осуществление всесторонней помощи населению, предоставление необходимой информации по телефону в следующих вопросах: перевод терминологии; корректирование перевода текстов на казахском языке; грамотное оформление документов на государственном языке; предоставление информации по грамматике казахского языка; уточнение значения слов, словесных оборотов; обучение казахскому языку; обучение государственному языку, а также языков народов Казахстан ведется и в воскресных школах. В 196 воскресных школах более семи тысяч детей и взрослых изучают родной язык;

действует интернет-портал «Государственный язык Республики Казахстан», выполняющий роль информационного центра по языковой политике государства, который включает следующие сервисы:

Многоотраслевые терминологические словари (предназначены для описания специальных терминов из областей науки и сфер жизнедеятельности общества)

Словарный комплекс (единая база, в которую включены лингвистические и специализированные словари с объяснением значений слов средствами самого языка)

Мультимедийная видеоэнциклопедия «Казахстан» (предоставляет доступ к интерактивной справочно-познавательной информации о Республике Казахстан)

Электронный терминологический центр (организация коллективной работы специалистов с целью формирования совокупности терминов казахского языка)

Казахские шрифты (сервис позволяет просматривать начертание и загружать нестандартные шрифты, адаптированные под алфавит казахского языка)

Корпус казахского языка (предназначен для сбора всех видов информации на казахском языке и внедрения программы по ее обработке, классификации и анализу по заданным параметрам)

Тесты (система тестирования для определения уровня владения государственным языком Республики Казахстан)

Технический казахский язык (дистанционный мультимедийный комплекс обучения казахскому языку специалистов технического профиля)

Языковая ситуация (автоматизированная система мониторинга и анализа языковой ситуации на территории Республики Казахстан)

Историко-культурный фонд (база данных историко-культурного фонда казахского языка по письменным и этноархеологическим источникам)

Система приема, хранения, поиска и обработки больших массивов текста.

Распространенные в первые годы языкового строительства упреки в недостатке методик обучения, учебников и методических пособий уже потеряли свою актуальность. Усилиями лучших казахстанских специалистов в последние годы разработаны целые комплексы по изучению казахского языка как под руководством преподавателя, так и в самостоятельном режиме. Привлечены новейшие информационные технологии, разрабатываются стандарты, приближенные к зарубежным. На выставках, которые неоднократно состоялись в Астане, были представлены методические пособия и учебники, изданные областными и городскими центрами РК по изучению государственного языка, а также электронные учебники [2].

Республиканским координационно-методический центром развития языков имени Ш. Шаяхметова совместно с ведущими учеными Казахстана разработаны и утверждены Концепция, Единый стандарт, Типовая программа (Начальный уровень, Продолжающий уровень, Углубленный уровень) по ускоренному уровневому обучению государственных служащих (взрослых, обучающихся государственному языку). Как отмечается в информации о работе Республиканского центра, Учебно-методический комплекс по ускоренному уровневому обучению государственному языку «Жаңа толқын» разработан учеными Республиканского центра согласно запросам сегодняшнего дня. На сайте Центра отмечается, что комплекс предназначен для обучения государственному языку госслужащих и сотрудников негосударственных учреждений.

По словам разработчиков, учебно-методический комплекс по ускоренному уровневому обучению казахскому языку «Жаңа толқын» состоит из 3-х комплектов, включающий в себя 18 книг. Каждый комплект учебно-методического комплекса «Жаңа толқын» предназначен для обучения государственному языку по 3-м уровням. 1-й комплект состоит из 9-ти книг: основного учебника, грамматического справочника и учебного словаря для каждого уровня. 2-й комплект – аудиокурс по ускоренному уровневому обучению государственному языку «Жаңа толқын», который состоит из 3-х CD дисков. 3-й комплект – электронный учебник по ускоренному уровневому обучению казахскому языку «Жаңа толқын», состоящий из 3-х CD дисков. Комплекс создан по методике интенсивного обучения языка болгарского академика, психотерапевта Георгия Лозанова «погружение в язык». Эффективность данного комплекса заключается в том, что в нем применены все мультимедийные возможности, при котором работают все каналы восприятия [2]. Обучение казахскому языку по этой методике плодотворно осуществляется в Турции, Южной Корее, России. В 2008 году Центром был проведен семинар, на котором каждая область представила свой интерактивный учебный комплекс. Специалисты

отмечают комплекс «Сарыарка», созданный Карагандинским центром изучения государственного языка, а также комплексы Восточно-Казахстанского, Актюбинского центров. Сейчас обучение казахскому языку можно вести в лучших традициях обучения языкам, таких, как Оксфордская методика обучения английскому языку, методические системы обучения русскому языку и др. Лучшие инновационные технологии в обучении английскому языку становятся примером для создания новых систем эффективного интенсивного обучения казахскому языку не только в нашей стране, но и за ее пределами [2].

Другой разработкой Центра является инновационный комплекс «Мәртебелі сөз» («Величественное слово»), обучающий официально-деловому стилю.

К сожалению, учебники Центра выпускаются по госзаказу и в продажу не поступают, поэтому деятельность Центра, по словам его специалистов, охватывает, главным образом, госслужащих. Республиканский координационно-методический центр развития языков имени Ш. Шаяхметова осуществляет свою деятельность через сеть региональных (64 областных и районных) учебных центров, при которых функционируют курсы повышения квалификации для преподавателей казахского языка по использованию в обучении новейших обучающих технологий: интерактивной технологии преподавания казахского языка, интенсивной, коммуникативной технологии, курсы теоретических и практических проблем перевода, делопроизводства на государственном языке и методики создания мультимедийных уроков [3].

Центр разрабатывает свой сайт (www.kazakhtili.kz), в котором планируется размещение подготовленных учебников и пособий, что во многом упростит доступ к ним всех желающих.

Литература:

Амирхамзин А. О казахах, о казахском языке // <http://www.neotech.kz/>

Ибрагимова А. Мультимедийные технологии в обучении казахскому языку // <http://www.profit.kz/>

Гук В. До чего дошел прогресс... // <http://info-tsес.kz/>

ТҮЙІНДЕМЕ

Мақалада казак тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі мәртебесі, оған катысты заңнамалық актілер, олардың жүзеге асырылуы турасында баяндалған. Сондай-ақ казак тілін мемлекеттік қызметкерлерге жеделдетіп оқыту бағытындағы атқарылған іс-шаралар мен әлеуметтік лингвистикалық деректер келтіріледі.

СПЕКТРАЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СОГЛАСНЫХ В СЛОГЕ (АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК И ИНТЕРФЕРЕНЦИОННЫЙ ВАРИАНТ)

Для спектральной характеристики согласных звуков особенно важным является определение модификаций, происходящих в предшествующих или последующих гласных звуках, то есть характеристика согласных складывается из каких-то постоянных и переменных величин, не являющихся самостоятельными единицами в сообщении. При описании звуков они соединяются воедино, но при спектральной характеристике согласных они измеряются и рассматриваются изолированно.

Наиболее сильным изменением, характеризующим все группы согласных в сочетаниях $СГ$, является их изменение под влиянием огубленности следующего гласного; нижняя граница шума у лабиализованного согласного ниже, чем у нелабиализованного; верхняя граница и общая интенсивность шумовых составляющих у лабиализованных согласных ниже, чем у нелабиализованных.

Противоположение «огубленный – неогубленный» имеет своим физическим коррелятом изменение частотных характеристик в сторону понижения:

неогубленные	$F_I + F_{II} + F_{III} > F_I + F_{II} + F_{III}$	огубленные
гласные		гласные

В отличие от относительно константного характера формант гласных звуков, форманты согласных отличаются неустойчивым характером. «Локус» согласных, то есть определённое место в частотной шкале спектра, является лишь исходной точкой, от которой начинается частотный сдвиг к устойчивому частотному уровню формант гласных [3].

Наиболее общим типом изменения качества согласного под влиянием следующего гласного в слоге $СГ$ в русском языке является понижение частотных характеристик шума согласного перед огубленными гласными [y] и [o]. Такое изменение происходит как за счёт понижения нижней или верхней границы области концентрации энергии в спектре, так и за счёт последовательного изменения частотных характеристик. Эти изменения, объясняемые артикуляторно лабиализацией согласного перед огубленным гласным, акустически выражаются в сближении частотных характеристик шума согласного с частотными характеристиками гласных [y] и [o].

Последовательно эта тенденция выражается в слогах с щелевыми [з], [х] и [с], характерный шум которых во всех случаях совпадает по частоте с F_{II} гласного, следующего за ними. Частота F_{II} согласных [з] и [х] совпадает с частотой F_{II} последующих гласных [y] и [o] ($F_{II} \approx 700, 800$), что объясняется сильной лабиализацией согласных перед огубленными гласными в русском языке.

Одним из признаков, свидетельствующих об общности элементов слога $СГ$ (где $Г$ – огубленный гласный) в русском языке является то, что в шумовой части спектра согласного отчётливо выделяются области концентрации энергии, частота которых не изменяется во времени и

совпадает с частотой следующего гласного. На спектрограммах слов «Том» и «тут» в произнесении русских дикторов лабиализованность гласных [y] и [o] вызывает определённое понижение частотных характеристик согласных. Если сравнить частотные характеристики согласных перед лабиализованными гласными с частотными характеристиками согласных перед нелабиализованными гласными, то заметим существенное понижение частотных характеристик перед гласными [y] и [o].

В ходе экспериментально-фонетического исследования были рассмотрены 2070 спектрограмм русских слов с начальным слогом СГ/С/ (где Г – лабиализованный гласный) [2]. При описании слогов СГ/С/ в русском языке наиболее общими признаками коартикуляции являются признаки изменения частотных характеристик согласного в связи с огубленностью гласного, появление регулярных усилений в спектре согласного, совпадающих по частоте с F1 и F2 гласного. Эти данные свидетельствуют о том, что лабиализация согласных перед гласными [y], [o] является результатом коартикуляции; то есть выпячивание губ, необходимое для артикуляции гласного, имеет место с самого начала произнесения согласного.

Рассмотрим сочетание СГ/С/ (где Г – лабиализованный гласный) с этой точки зрения в английском языке. Ясно, что артикуляционная зависимость элементов слога в английском и русском языках разная. Если в русском языке в слоге СГ речь идёт об активном включении артикуляции гласного с самого начала слога, то в сочетании СГ в английском языке мы имеем дело с пассивной задержкой артикуляции согласного в связи с тем, что для английского языка характерна более тесная связь между гласным и последующим согласным /Г+С/, нежели между согласным и последующим гласным /С+Г/. Эта точка зрения подкреплена данными электроакустического анализа, проведённого некоторыми исследователями [1, 4].

Анализ спектрограмм сочетаний типа СГ/С/ (где Г – гласный типа /o/, /y/) в английском языке показывает, что частотные значения формант гласного не связаны с качеством предшествующего согласного. В начальных сочетаниях СГ в английском языке переход от согласного к гласному не имеет столь чёткой формантно-временной структуры, которую мы наблюдаем в слогах СГ в русском языке.

Если сравнить данные частотных характеристик согласных в начальных слогах СГ (где Г – огубленный гласный) русского языка с данными частотных характеристик согласных в аналогичных слогах английского языка, то можно заметить, что в русском языке частоты обеих формант ниже, чем в английском языке.

Заметим, что в начальном сочетании С+Г в английских словах “hall”, “hood” спектральные характеристики целевого согласного /h/ перед гласными /o:/, /u/ на спектрограммах обнаруживают некоторые спектральные изменения во времени таким образом, что тот участок согласного, который примыкает к гласному, имеет следы влияния огубленности, то есть частотные характеристики согласного понижаются. Возможно, что из-за артикуляционной природы согласного /h/ при его произнесении губы уже принимают положение, необходимое для произнесения следующего за ним лабиализованного гласного.

Анализ сочетаний начала слога С+Г в английском языке показывает, что на участке, непосредственно примыкающем к гласным /o/, /o:/, /v/, /u:/, частотные характеристики согласного не изменяются или изменяются в сторону понижения в минимальной степени. Это свидетельствует о том, что в английском языке нет единой артикуляторной команды для слога, начинающегося с сочетания С+Г. Это сочетание представляет собой комплекс, в котором характеристики согласного и гласного относительно друг друга независимы.

Таким образом, разный характер примыкания компонентов начала слога С+Г /где Г – огубленный гласный/ является одним из признаков, отличающих слог СГ в английской речи от слога СГ в русской речи. В то время как на переходных участках от согласного к последующему ударному лабиализованному гласному в слоге на материале русского языка преимущественно отмечается сильное примыкание, на переходных участках в слоге СГ (где Г- лабиализованный гласный) на материале английского языка отмечается слабое примыкание. Эти различия обуславливают интерферирующее влияние родного языка в английской речи носителей русского языка.

Исследование спектральных характеристик английских слов в исполнении носителей русского языка (то есть исследование интерференционного варианта) и последующее соотнесение данных с данными, полученными на материале английского эталона, дало возможность выявить интерференционные признаки, возникающие под влиянием первичной языковой компетентности. Для начальных согласных в произнесении носителей русского языка характерно понижение частотных характеристик, то есть согласный лабиализуется под влиянием последующего гласного.

Рассмотрим характер изменения конкретных начальных согласных в сочетании с огубленными гласными типа /o/, /y/ в русском, английском эталонах и интерференционном варианте.

В сочетаниях щелевого согласного /с/ с гласными разного качества в русском языке изменения согласных под влиянием следующего лабиализованного гласного являются наиболее заметными. На спектрограммах это отражается следующим образом: перед неогубленными гласными /и/, /е/ в словах «сито» и «сель» шумовые составляющие, характерные для /с/, расположены в области 3300 Гц и выше. Перед гласными /o/, /y/ в словах «сок», «суд» полоса интенсивных составляющих в высокой части спектра сужается и появляется довольно интенсивное усиление в более низких областях / $F_{cp} \approx 810 - 835$ Гц./.

В английских словах «sock», «soot» в произнесении дикторов – англичан лабиализация начального согласного не регистрируется, то есть частотные характеристики шумовых составляющих не понижаются под влиянием последующих лабиализованных гласных. Отсутствие эффекта огубленности согласного /s/ в английском языке, безусловно, связано с некоторой делабиализацией гласных /o/, /o:/, /v/, /u:/, вызываемой особенностями английского артикуляционного уклада.

Английский согласный /s/ в произнесении дикторов – носителей русского языка лабиализуется перед гласными /o/, /o:/, /v/, /u:/.

Акустически этому соответствует понижение нижней границы шума согласного до 700-800 Гц. Это происходит в результате того, что в

нижней части спектра гласного частотные характеристики становятся более низкими и интенсивными, то есть лабиализованный гласный влияет на частотные характеристики согласного.

Согласный /ф/ в русском языке изменяется под влиянием следующего лабиализованного гласного по частотному положению областей концентрации энергии спектра. Это изменение связано с тем, что перед гласными /о/, /у/ нижняя граница шума заметно понижается: если перед неогубленными гласными шумовых составляющих в спектре согласного ниже 1000 Гц. практически нет, то перед огубленными гласными самые низкие составляющие фиксируются на спектрограмме и в области 400 Гц.

Для английского щелевого фрикативного согласного /f/ в словах "fawn", "foot" эффект лабиализации под влиянием последующих гласных /о:/, /у:/ не отмечается: частотные характеристики согласного почти совпадают с характеристиками согласного /f/ слова "finish" (в слове "foot" $F_{cp.} = 1740$ Гц. соответственно в слове "finish" $F_{cp.} = 1750$ Гц.).

Звонкий щелевой согласный /в/ в русском слове «воли» начинается с сильно вокализованной фазы, в которой обнаруживается формантная структура. F1 имеет довольно низкую частоту, так что сливается с Fосн., FII согласного совпадает по частоте с FII следующего гласного. Эффект лабиализации согласного выражен довольно сильно: понижение частоты FII и ослабление интенсивности более высоких формант.

В английском слове «volley» частотные характеристики гласного /о/ не влияют на качество предшествующего согласного /v/; понижение согласного по частоте перед /о/ не наблюдается.

Явление лабиализации согласного /v/ в английском слове «volley» в произнесении дикторов – носителей русского языка отмечается на спектрограмме: ослабление шума согласного, изменение частотных характеристик перед гласным /о/. Так в слове «very» частота FII – около 1100 Гц., FIII – 2000 Гц., а в слове «volley» – частота FII – около 800 Гц., FIII – не регистрируется, то есть наблюдается сильная лабиализация согласного /v/ перед гласным /о/ в интерференционном варианте.

Звонкие щелевые согласные в русском языке характеризуются достаточно сильным шумом, спектральные характеристики которых, сильнее, чем спектральные характеристики шума глухих согласных. Согласный /з/ в слове «зуб» начинается с вокализованной фазы, при этом в самом начале согласного отчетливо наблюдаются следующие форманты: F1 – 400 Гц., FII – 900 Гц., FIII – не регистрируется. Влияние огубленного гласного выражается в понижении формантных показателей предшествующего согласного /з/ в слове «зуб», а также в исчезновении FIII вокализованного участка.

Реализация начальных согласных в английском эталоне слова «zoom» характеризуется усилением шумовых составляющих. Влияние огубленного гласного в этом случае не отмечается, так как не фиксируется понижение частотного шума согласного.

Слоги с начальным /z/ в английских словах «zoom» и «zombie» в произнесении носителей русского языка имеют следующие характеристики: в начале согласного возникает вокализованная фаза,

частотные характеристики шумовой фазы изменяются под влиянием огубленности следующих за согласным гласных /u:/ и /o/ (в слове «zoom» в ИВ Fcp. = 865, а в АЭ Fcp. = 1820).

Особенностью щелевого согласного /x/ в русском языке является усиление шумовых составляющих, частотные характеристики согласного совпадают с частотными характеристиками FII следующего за ним лабиализованного гласного. В связи с этим собственные характеристики /x/ оказываются наиболее изменчивыми по сравнению с другими щелевыми согласными. Перед гласными /o/, /y/ в словах «холл», «худ» нижняя граница шума согласного значительно понижается, так что влияние огубленности в этих словах довольно заметное.

В английских словах с щелевым /h/ наблюдается несколько иная картина: характерный шум согласного образуется за счёт усиления высокочастотных составляющих в области более высокой, чем частота FII следующего гласного. Однако если сравнивать согласный /h/ в словах «hall» и «heck», то станет очевидным, что на участке, непосредственно примыкающем к гласному /o:/ в слове «hall», заметно незначительное понижение частотных характеристик FII согласного, что означает некоторую степень лабиализации /h/ перед гласным /o:/.

В словах «hall», «hood» в произнесении русских дикторов спектральная картина согласного совпадает с той, которую мы наблюдали в русских словах «холл» и «худ», то есть частотные характеристики согласного понижаются и совпадают с характеристиками огубленного гласного.

Слоги с инициальными щелевыми согласными были рассмотрены выше детально, так как они наиболее подвержены влиянию последующих гласных в русском языке.

Смычные взрывные согласные в русском языке характеризуются на спектрограммах особенно слабой интенсивностью взрыва, однако в большинстве случаев спектрограммы все же подтверждают изменение частоты шумовых составляющих взрыва, происходящее под влиянием огубленного гласного.

В английском эталоне слов «bought», «book», «pot», «pulley» взрыв начального согласного фиксируется достаточно отчётливо; понижение частотного шума согласного не отмечается, так что гласные /o/, /o:/, /v/ не влияют на реализацию согласного. Некоторые изменения затрагивают разные части спектра начального согласного перед лабиализованными гласными в произнесении носителей русского языка. При сравнении английского эталона слова «pot» с интерференционным вариантом, заметны следующие различия: если перед /o/ в английском эталоне шум начального согласного наиболее интенсивен в области 5000 – 6000 Гц., то в интерференционном варианте эта полоса сужается за счёт понижения верхней границы – 3000 – 4000 Гц., а остальные шумовые составляющие значительно ослаблены, то есть в интерференционном варианте начальный согласный лабиализуется под влиянием последующего гласного.

Для смычных взрывных согласных в английском эталоне не характерно ослабление шумовых составляющих взрыва перед гласными /o/, /o:/, /v/, /u:/. Частотные параметры начальных согласных перед нелабиализованным гласным и гласным /o/ одинаковы и составляют FI –

500 Гц, FII – 1400 Гц., FIII- 3000 Гц. Лабиализованный гласный в английском эталоне не влияет на качество предшествующего согласного, то есть согласный не лабиализуется.

Для согласных /t/, /d/ перед гласными /o/, /o:/, /ɔ/, /u:/ в английской речи дикторов – носителей русского языка характерны те же изменения, что и для аналогичных согласных перед огубленными гласными в русском языке: происходит понижение областей спектральных максимумов до 700Гц.

Сравнение спектрограмм слов «Tom» и «tent» в английской речи носителей русского языка показывает, что перед гласным /e/ частотные характеристики согласного равны 3500 Гц. и выше, перед гласным /o/ высокочастотные составляющие в спектре шума согласного исчезают, частотные характеристики FII согласного одинаковы с частотными характеристиками FII гласного. Таким образом, начальный смычный взрывной согласный в интерференционном варианте лабиализуется перед гласным /o/ под влиянием первичной языковой компетентности.

Заднеязычные смычные взрывные согласные в русском языке в сочетании с огубленными гласными оказываются, как и щелевые согласные, наиболее подверженными влиянию этих гласных. Для слов «код», «кум», «год», «гусь» характерно обязательное усиление шумовых составляющих начальных согласных в спектре взрыва, совпадающих по частоте с FII следующего гласного; существенно также и то, что длительность взрыва гораздо больше, чем длительность взрыва губных взрывных согласных.

В сочетаниях заднеязычных смычных согласных с гласным /o/ в английском эталоне частота FII заметно повышается с самого начала звучания гласного (FII≈1650). Усиление FII гласного после /g/, /k/ свидетельствует о слабой лабиализации /o/, то что в конечном счёте приводит к неогубленному произнесению согласных; частотные характеристики согласных перед лабиализованными гласными в английском эталоне выше и интенсивнее (FII≈1650-1680), чем в русском языке (FII ≈ 920-985).

Начальные согласные в словах «cod», «comb», «god», «goose» в произнесении дикторов – носителей русского языка имеют характерное частотное понижение спектра и изменяются под влиянием огубленных гласных. При соотношении их характеристик с соответствующими русскими слогами принципиального отличия не наблюдается: и в том, и в другом случае согласные характеризуются существенной перестройкой спектра: уменьшением частотных характеристик согласного.

Группа слогов с инициальными сонантами в русском языке изменяется под влиянием лабиализованного гласного. В артикуляционном отношении носовые сонанты /m/, /n/ в позиции перед лабиализованными гласными не отличаются существенно от других согласных, то есть огубленность согласного начинается с самого начала слога. Акустически это выражается в понижении частотных характеристик сонантов под влиянием последующих гласных /o/, /y/ (FII ≈ 850-940).

В английских словах с начальными «m», «n» в произнесении дикторов – англичан частотное положение формант сонантов не изменяется перед гласными /o/, /o:/, /ɔ/, /u:/, и относительная

интенсивность формант остаётся постоянной независимо от качества гласного.

В словах «knotty», «moolah», «noon» в произнесении дикторов-носителей русского языка начальный смычный носовой сонант лабиализуется: частотные характеристики согласного под влиянием последующего гласного понижаются и становятся равными: F1 – 550 Гц, F2 – 1100 Гц.

Щелевой сонант /л/ и дрожащий (вибрент) /р/ в русском языке в сочетании с огубленными гласными характеризуются значительными изменениями спектральной картины: на спектрограммах слов «руки», «рок», «лук», «лобби» наблюдается регулярное понижение частотных характеристик шумовых составляющих начальных согласных ($F2 \approx 810-835$).

Частотные характеристики щелевых сонантов /л/, /р/ перед гласными /о/, /о:/, /у/, /у:/ в английском эталоне обладают определённой формантной структурой, которая существенно отличается от спектра следующего гласного. Спектральные характеристики щелевых сонантов /л/, /р/ перед лабиализованными гласными одинаковы с характеристиками этих сонантов перед нелабиализованными гласными и не опускаются ниже 1200 Гц.

Английские щелевые сонанты /л/, /р/ в произнесении – дикторов – носителей русского языка имеют низкие частотные характеристики и F2 сонанта, также как и F2 гласного, равно 600-800 Гц., то есть наблюдается лабиализация сонантов из-за влияния родного языка дикторов.

Рассмотрев характеристики согласных в соседстве с лабиализованными гласными в интерференционном варианте и сопоставив интерференционный вариант с английским и русским эталонами сделаем некоторые выводы.

Наиболее общим типом изменения качества гласного под влиянием следующего лабиализованного гласного в русском языке является понижение частотных характеристик шума согласного. Русские гласные /о/ и /у/ имеют более низкие формантные показатели, по сравнению с английскими лабиализованными гласными. В отличие от русского языка, в английском языке инициальные согласные в слоге СГ/С/ (где Г – лабиализованный гласный) имеют высокие частотные характеристики, то есть согласные не зависят от качества последующего лабиализованного гласного. Эти различия обуславливают интерферирующее влияние родного языка в английской речи носителей русского языка. Наиболее последовательно эта тенденция выражается в слогах с щелевыми /s/, /z/ характерный шум которых во всех случаях совпадает по частоте с F2 последующих лабиализованных гласных, артикуляционно это выражается в полной лабиализации согласных /s/, /z/ в английской речи носителей русского языка.

Таким образом, в английской речи носителей русского языка наблюдается заметное влияние лабиализованного гласного на спектральные характеристики предшествующего согласного, то есть частотные характеристики согласных в слоге СГ/С/ (где Г – лабиализованный гласный) ниже частотных характеристик согласных в аналогичном слоге в английском эталоне. Артикуляционно это выражается в лабиализации начального согласного под влиянием

последующего гласного в слоге СГ/С/ в английской речи носителей русского языка.

Литература:

1. Бершадская Г.В. Фонетическая интерференция. – М.: Сб. научных трудов, вып. № 52, МГПИИЯ, 1980. – С. 23-36.
2. Кусанова Б.Х. Фонетическая интерференция на сегментном и супraseгментном языковых уровнях: Монография – Актобе. 2007. -230 с.
3. Потапова Р.К. О «типах» примыкания в германских языках. В кн.: Теория языка, методы его исследования и преподавания. К 100-летию со дня рождения Л.В.Щербы. Л., 1980, с. 200-207.
4. Lehiste I. Rhythm of Poetry, Rhythm of Prose// Phonetic Linguistics (Essays in Honor of Peter Ladefoged/ Ed. by V.A.Fromkin. - Orlando etc. – 1985. – P.145-155

ТҮЙІНДЕМЕ

Ұсынылған мақалада буын ішіндегі дауыссыз дыбыстардың спектрлік сипаттамасы берілген. Дауыссыздардың спектрлік сипаттамасын беру үшін алдыңғы және кейінгі дауыстылардың модификациясын анықтау маңызды.

SUMMARY

For any spoken language, there are prominent regional, social, and individual differences in the way the language is pronounced by different people. Each distinguishable type of pronunciation is called *accent*. Practically everybody has an accent. Moreover, every one of us regards accents differently: some accents are familiar, some may sound startling, and others are thought as prestigious. This article opens the theme of phonetic interference.

ТІЛДІК ТҰЛҒА ЖӘНЕ ОНЫҢ ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Соңғы онжылдықтар ішінде антропологиялық лингвистика аясында “Тілдік тұлға” ілімі қалыптаса бастады. Сөйтіп, “лингвистикалық персонология” деп те аталатын жаңа ғылыми пән антропология бағытындағы негізгі, орталық орынды иеленді. Қоғамдық құбылыс – тіл мәселесінің тіл-тілге ортақ, тіпті онымен үйлесетін тұстары да болатыны белгілі. Антропоцентристік парадигма бағдарынан қарағанда зерттеу нысаны таным объектісінен субъектіге ауысады, яғни тілде көрініс беретін адам тұлғасы мен адамның сөз саптауындағы тіл мәселесі талдауға түседі. Тіл – адамның күрделі таным әрекетінің нәтижесі, оған сәйкес халық пен оның өкілі болып табылатын шығармашылық тұлға әрекетінің көрсеткіші, мәдени код қалыптасуының факторы.

Жаңа парадигма тілді зерттеудің жаңа ұғым-түсініктері мен әдіснамасын талап ететіні белгілі. Антропоцентристік парадигманың қалыптасуы лингвистикалық мәселелердің ауанын адамға, оның мәдени-таным кеңістігіндегі алатын орнына қарай бұрды, себебі тілдік тұлға “бір қырлы, сегіз сырлы” сипатымен келіп, өзінің лайықты орнын иеленеді. Антропоцентристік парадигма адамды басты орынға қоя отырып, тілді оның құрамдас маңызды бір бөлшегі деп қарайды.

Жаңа арнадағы түрлі ғылыми-лингвистикалық бағыттардың қалыптаса бастауына байланысты Тілдік тұлға категориясы да түрлі сипат иеленуде: психоллингвистикада – адамның психофизиологиялық күйі сөйлеу тұрғысынан және сөйлеуді (речь) тудыру мен қабылдау механизмі тұрғысынан; прагматлингвистикада адамның коммуникативтік қызметі аясында қарастырылуда. Философияның ежелгі мәселесінің бірі адам және оның рухани дүниесі болды. Біздің эрамызға дейінгі YI-Y ғасырдан бастау алған жаңа антропологиялық дәуірдің негізгі мәселесі бүгінгі күні де адам мәселесі төңірегіндегі зерделі ойлар мен философиялық түйіндер қазығына айналуға.

Білімнің ғылыми парадигмасының ауысу процесінде көрініс берген тілдік фактілер жаңаша көзқарас тұрғысынан саралану керектігі белгілі. Сондықтан да, көркем мәтінді жаңа ғылыми парадигма бағытында қарастыру мен талдау қазақ тілі стилистикасының көкейкесті мәселесіне айналуына келеді. Соның бірі – тіл фактісін зерттеудегі маңызды антропоцентристік бағытпен, тілдегі адам мәселесімен, оның тіл арқылы таңбалануымен тікелей байланысты, яғни XX ғасырдың II жартысындағы тіл білімінің бір жетістігі – мәтін түзуші адамды антропоцентристік бағыт өзегіне айналдырумен байланысты қарастырылуы керек.

Тіл білімінде тілдік тұлғаның астары ұғымында адамның мүмкіндіктері мен мінездерінің бірлігі, тілдік шығармаларда, тілдік аядағы шындықты терең әрі дәлме-дәл сипаттайтын құрылымдық-тілдік күрделілік, сонымен бірге, тілдік тұлғаның интеллектуалдық сипаттамасы алдыңғы орынға шығарылады. Сонымен бірге, «тілді де адамнан бөліп алып қарауға, зерттеуге болмайды», тілді қолданушы адамдар болмаса, ол жүйелі түрдегі белгілер ғана болып қалар еді.

Тіл білімінде тілдік тұлғаның астарында «адамдардың және олар туғызған тілдік туындылардың мүмкіндіктері мен сипаттары бірлігі ұғынылады. Ақиқат шындықты тереңдігі мен дәлдігін бейнелейтін құрылымдық-тілдік күрделілік, сонымен бірге, тілдік тұлғаның интеллектуалды сипаты идеясы алдыңғы орынға қойылады.

Тілдік тұлға өз бойына психикалық, әрі әлеуметтік және этикалық тағы басқа компоненттерді сыйғызатын толыққанды тұлғалық түр болып табылады. Тілдік тұлға, Ю. Н. Карауловтың пікіріне сәйкес, үш деңгейге бөлінеді:

1. вербалды - семантикалық деңгей (немесе құрылымды - жүйелік);
2. когнитивті деңгей (немесе тезаурусты);
3. прагматикалық деңгей (мотивациялық).

Вербалды - семантикалық деңгейде негізгі бірліктер ретінде сөздер алға шығарылады, ал олардың арасындағы қарым-қатынас түрлі грамматикалық, парадигматикалық және синтаксистік байланыстарда; стереотиптер – стандартты тіркестер мен сөйлемдерде берілген. Лингвокогнитивті деңгейде нөлдік деңгейдегі бірлік түріндегі түрліше түсініктер, идеялар мен концептілер сипатталады; қарым-қатынастар тәртіппен жасалған иерархиялық жүйеге салынады; ал стереотиптер болып баяндаулар, қанатты сөздер, афоризмдер түсінік пен тезаурус арасындағы байланыстар түрінде орнатылады.

Белгілі бір дәрежеде тұлға жайлы әңгімелей отырып, біз индивидтің

өмір сүру стиліне тән мінез-құлық паттерндерін ұсынамыз. Осылайша, зерттеуімізде тұлғаның эмоционалды-еркін сипаты көрсетіледі. Тілдік тұлғаны нысан ретінде қарастыра отырып, біз сәйкес түрде ең алдыңғы орынға интеллектуалдылық сипаттамасы шығатын таным және түсінік процестеріне тоқталамыз. Ю.Н. Караулов атап көрсеткеніндей, тілді меңгерудің әрбір деңгейінде тұлғаның өзіне тән интеллектуалдық ерекшеліктері болады.

Тілді тұлға құрылымның алғашқы әрі лингвокогнитивті немесе тезаурусты деңгейлерінде-ақ басталады. Осы деңгейде әлемнің бейнесін жасауға, мағыналар мен құндылықтар иерархиясын айқындауға болады. Мотивациялық деңгейдің өзі де тіл білімі аясынан шығып кеткенімен, нақтылы осы деңгейде тілдік қасиеттерді барынша молынан қарастырады. Кейбір зерттеушілер тілдік тұлғаның осы аспектісінің жүйежасаушы ықпалының арқасында, вербалды-семантикалық және тезаурусты аспектілер тұлғалық деңгейде әрекет ете бастайды деп есептейді. Осылайша, тезаурустық деңгейде тұлға «субъект» ретінде, ал вербалды-семантикалықта «индивид» ретінде көрініс береді.

Тілдік тұлға мәселесін талдауда мына мәселелерді назарда ұстау қажеттігін көрсетеді:

1. семантика-құрылымдық деңгей, оны ұйымдастыру сипаттамасы;
2. тілдік модельді немесе тұлғаның тезаурусы;
3. өмірлік доминант, құрылғы, уәждердің (мотив) түрлі мәтіндерде берілу сипаты.

“Тілдік тұлға – сөйлеу әрекетіндегі қабілет дәрежесіне қарай бағаланатын тілді жеткізуші, тіл иесі; ең алдымен, тілдік тұлға – индивидтің психофизикалық қасиеттерінің жиынтығынан тұрады; сөйлеу мәтінін тудыруға және қабылдауға ықпал ететін сөйлеудің тілдік тұлғасы; тілді қарым-қатынас құралы ретінде пайдаланушы адамның вербальды әрекеті ерекшелігінің жиынтығы – коммуникативті тұлға”.

Тілдік тұлға – әлеуметтік құбылыс, бірақ ол өзінің жеке мән-мазмұнымен бірлікте өмір сүреді. Тілдік тұлға бойындағы жекелік болмыс оның тілге деген өзіндік көзқарасы арқылы қалыптасады, сөйте тұра жеке тұлға тілдік дәстүрдің қалыптасуына да ықпал ете алады. Өрбір тілдік тұлға өзінің алдындағы тұлғалар қалдырып кеткен барлық тілдік байлықты меңгеруімен, соны иелене алуымен қалыптасады.

Тілдік тұлғаның қалыптасуына мына алғышарттар пайда болуы тиіс деп ойлаймыз: 1. Ұлттық тәрбие (отбасылық тәрбие); 2. Ұлттық тілдегі өлшемдер (қабылданған, қабылданбаған құндылықтар); 3. Мәдени ақпарат (салт-дәстүр, әдет-ғұрып); 4. Рухани сана (дін қағидалары); 5. Үлгі тұтатын тұлғалар (Абай, Шоқан т.б.); 6. Озық білім жүйесі; 7. Тектілік интеллектісі; Міне, осы қасиеттерді бойына жинаған индивид, саналы адам дәрежесінен тұлға одан әрі тілдік тұлға дәрежесіне көтеріле алады. Сонымен, тілдік тұлға дегеніміз ұлттық ойлау тілі бар, ұлттық тілдің дамуына өз әсерін тигізуші, қоғамдық интеллект. Тілдік тұлға өзіне дейінгі жасалған ұлттық құндылықтарды меңгеріп, жетік білуі керек.

Әдебиеттер:

- 1 Сыздық Р. Сөз құдіреті. –Алматы: Атамұра, 2005. –272б.
- 2 Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы. Алматы, 1992. 446 б.
- 3 Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность./ Отв. ред. Д.Н.Шмелев. - М., 1987.

РЕЗЮМЕ

Языковая форма это – социальное явление, которое вносит вклад для развития национального языка, общественный интеллект.

SUMMARY

The language form is the social phenomenon which brings the contribution for national language development, public intelligence.

ТӘУЕЛСІЗДІК ДӘУІРІНДЕГІ ТУНИС ӘДЕБИЕТІНІҢ ДАМУЫ

1956 жылы француз протекторатының жойылуы және 1957 жылы Тунистің республика болып жариялануы елдің әлеуметтік-саяси және мәдени өмірінде жаңа кезеңнің басталуына жолдама берді. Осы кезде қоғамда екі мәселе алға шықты, олар: әйелдерді азат ету және халықты жаңа адам рухында тәрбиелеу. Жаңа адамды жасау – артта қалушылық мәселесінің шешімі еді, бұл ретте азаматтық сана-сезімді тәрбиелеу, барлық шығармашылық мүмкіндіктерді дамыту, орта ғасырлық дәстүрлерді түп-тамырымен жою, халықты дәстүрлі ойдың батпағынан алып шығып, жаңаға қарай бет бұрғызуға ұмтылыс жасалды. Тіл мәселесі өмірлік мәселелердің бірі болып қала берді, яғни араб тілі барлық жерде бірінші болуы тиіс еді.

Осы кезеңде Тунис әдебиетінде көркем прозаның көлемді жанры – роман мен повесть қалыптасты, оның негізін салған әл-Башир Храйеф пен Мұхаммед әл-Аруси әл-Матуи болды. Сол уақытта әдебиеттегі мәселелердің ауқымы бұрынғыға қарағанда кеңейе түсті, яғни әдебиетте әйел бостандығы, жаңа буынды тәрбиелеу, даму жолына түскен жаңа ел, тәуелсіздік құшағындағы гүлдену, жаңа ұлттық сана-сезіммен толыққан көңіл-күй мәселелері барған сайын көбірек орын ала бастады. Новеллистикада халықтың экономикалық, әлеуметтік және ұлттық бостандық үшін күресімен байланысты «патриоттық» тақырып басты орынға шықты. Мұндай прозаның ерекше белгісі – кейіпкерлердің рухани қалыптасуын суреттеу, оларды күрес жолына алып келген сана-сезімінің оянуын және дамуын көрсету болды. Тарихи романның жаңа жанры дами бастады. Мәселелердің көптігі мен әр түрлілігі көркемдік бағыттар мен стилистикалық тәсілдердің көбеюіне ықпал етті.

«Жаңалыққа ұмтылу» бағыты «тәжірибелік әдебиеттің» өкілдері Самир әл-Айади, Махмұд әт-Туниси, Нафила Захаб т.б. жазушылардың шығармаларында көрініс тапты. «Тәжірибелік әдебиет» өзінің айрықша жауапкершілігін сезінген адамды субъект ретінде бейнелеуге ынтымақпен күресті. «Тәжірибелік әдебиеттің» көрнекті өкілі Самир әл-Айади 1947 жылы дүниеге келді. Тунис университетінің әдебиет факультетін бітірген соң, Париждегі драматургия университетіне түседі. Содан кейін Ибн Халдун үйінің жанынан құрылған әдеби клубты басқарады, Кафстағы театр группасының қызметіне араласады, кейін Тунис газеттерінің бірінде редактор болып жұмыс істейді. Ол жазушылығымен қатар «Әс-Сақафа» журналының негізін салушы және редакторы болды. Оның әдеби шығармашылығы драматургиядан басталды, 1966 жылы ол Вьетнамдағы соғыс оқиғалары жайлы «Қаштық» және «Достар» пьесаларын жазды. Оның екі жинағы жарық көрді, біріншісі – «Тыныштық айғайы» (1930), оған 1966-1969 жылдары Парижде жазылған новеллалары кірді. Ол «Балық», «Айнадағы өлім», «Біз мұндамыз», «Шұғала», «Бардос мысығы», «Айша», «Жарты және екінші жарты» новеллаларында кейіпкерлердің ішкі монологы, кейіпкерлер сөзі мен автор сөзін араластырып жіберу, қысқа, әрі үзік-үзік сөйлемдермен оқиғаны шиеленістіру секілді стильдік тәсілдерді қолдана отырып, адамның ішкі жан дүниесін, оның тұйық болмысын жақсы жеткізе алды.

1976 жылы Тунисте жазушының «Өшекейлер заманы» атты екінші жинағы шықты, бұл жинаққа енген әңгімелер идеясы мен көркемдік тәсілдері жағынан бұрынғы новеллаларына ұқсас. Бұл жинаққа 1969-1971 жылдары жазылған шығармалары кірді, ол жазушының «үшінші әлем» елдеріндегі зиялылардың жағдайы, қазіргі заман адамының тағдыры, өмір мен өлім философиясы жайлы ойларының көрінісі болып табылады. Кітап әл-Муқаффаның «Жүрек жерді жаулап алғанша ол жаралы болып қала береді» деген сөзімен ашылды. Бұл – жазушы шығармашылығының алдында тұрған мақсат, мұнда дәстүр даналығы мен тәжірибесі, жаңа ұмтылыс пен мәңгілік шындықсыз өмір сүре алмаушылық, ашыну мен үміттену, ойсыз алға ұмтылу мен құрып бара жатқан әлемді сүйіспеншілік сезімі арқылы қорғап қалуға тырысқан саналы адамгершілік бір арнаға келіп тоғысқан. Ол жинаққа енген әрбір жеті эссені араб классиктерінің немесе Батыс пен Шығыс жазушыларының даналық сөзімен бастаған. Арабтанушы Э.А.Ализадениң пікірі бойынша, «оның кейіпкерлері – тұрақсыз, әлсіз және ешбір нақты оқиғалармен байланысы жоқ, ішкі карама-қайшылықтармен жанын жегідей жеп, шынайы өмір мен жалған өмірдің арасында адасып жүргендер» [1, 97-б.]. Әл-Айади шығармашылығының тағы бір мәселесі тіл саласына байланысты болды, ол «сөз – әңгіменің шынайы қаһармандары» деп ұрандатты және өзінің новеллаларына бірдей сөздерді қолдана отырып, сол арқылы әрқилы түсініктер берді, не оларды адам мен қоршаған ортаның ақылға сыймайтындығы туралы сөздерге айналдырып, мағынасынан айырды. Оның кейіпкерлерінің тұрақсыз болуы осыдан шығар, себебі сол сөздердің көмегімен шығарманың негізгі мәнін берумен қоса Тунистің тәуелсіздік алғаннан кейінгі жағдайын бейнелеуге лайықты кейіпкерлерді таба алмағандай әсер қалдырады.

Жазушының «Тасбақада баспана жоқ» әңгімесі Тунистің сол дәуірдегі әдебиетінің тоқырауына арналған. Бұл әңгімеде басты кейіпкер – жазушының бір күндік өмірі баяндалады. Әл-Айади өзіне тән стильдік әдістерді қолдана отырып, шығармашы қайраткердің бейнесін жасаған. Әңгімеде кейіпкерлердің (жазушы мен баспа күзетшісі) портретін жасауға орын берілмеген. Ол тек оқиғаларды бейнелейді, сол арқылы істің барысын түсінуге мүмкіндік береді. Жазушы басты кейіпкердің баспаға тасбақалар (астарлы мағынасында – құрсауда қалған қоғамдық ой – М.Б.) туралы, оның көбеюі жайлы материал әкелгенде тауы шағылғанын суреттей отырып, сол кездегі қоғамдық дамудың жолын көрсеткісі келді, Тунис қоғамында барлық алдыңғы қатарлы ой-пікірлер халықтың санасына өте жай енеді, себебі бұл үшін дәстүрлі ойлармен және идеялармен құрсауланған қамалдарды бұзып өтуі керек болды. Қаланың «тасбақалық» сал ауруына ұшырауы қоғамның өзіндік «ауруын» көрсетеді, яғни ол әрқашан алғашқы кезде тың жаңалықтарға барынша қарсылық көрсетеді, бұл оның дамуын баяулатады. Бірақ бұл ауруға шипа табу тек алдыңғы қатарлы қоғам мүшелерінің қолынан келеді, себебі олар жаңа жағдайда жаңалықтың маңыздылығын түсінеді, ал басты кейіпкердің ауруына дауа іздеген бас директор мен оған дәрі берушіге өлім тілеуі арқылы жазушы жалқау адамдар қоғамына қарсылық білдіреді, олардың құруын қалайды. Жазушы «Бәрі бір-бірінен сұрап жатыр. Ешнәрсе жемеймін. Қозғалмаймын. Күлмеймін. Қозғалмаймын. Аштық. Олар. Күлмеймін. Аштық. Олар. Қатты

айғайлағым келеді» деген үзік-үзік, қайталанған сөйлемдер арқылы өз кейіпкерлерінің ішкі сезімін және оны қоршаған адамдардың көңіл-күйін білдіргісі келеді. Осы эпизод арқылы пайда болған қауіп-қатерлі шақ – тәуелсіздік алғаннан кейінгі Тунис қоғамының халін көрсетеді, бұл кезде «жаңа» мен «көненің», «дәстүрлі» мен «жаңашылдықтың» арасында тартыс жүріп жатты. Оқиға орнын өзгертпей-ақ жазушы күрес майданының жағдайын көлемді түрде жеткізе алған. Әл-Айади көп кейіпкерлер енгізбей-ақ даму жолына түскен, әлі ескіден арылып болмаған жас қоғамның көмескі жақтары мен түсініксіз ойларын бір адам бейнесіне сіңірген, бірақ онысы өте тұйық адам еді. Бұл бір жағынан автордың пафоссыз, қызыл тілсіз және жалған бояма теңеулерсіз сезімді жеткізе алу шеберлігін, екінші жағынан, жас қоғамның жаңа адамдары өзінің кемеліне келген жаңа кейпіне ене алмай жатқанын көрсетеді, олардың өзгеріп жатқан санасы мен ойы әлі де толығымен жұртшылық сахнасына шықпай жатты, себебі олар әлі өздерінің ашық және сенімді көрсетуге батылдары жетпеді. Бұл әңгімесінде жазушы жас қоғамның жаңа адамының руани «аштығын» көрсетеді. Ол әлі де бәрін білегін, бәрін жасай алатын, барлық мәселенің шешуін таба алатын бейнені – Дананы іздейді және Дананы оянбаған, жұмыссыз және қиындықтан шығудың жолын іздеуге тырыспайтын адамдардың арасында адасып жүр деп есептейді. Бұл адамдарға қиналып, жандарын ауыртып қажеті жоқ, себебі олардың басшысы – бас директор жаңалықты жек көреді, ол терең өзгерістер жүріп жатқан үкіметті мойындамайды, өйткені бұл мекемеде ол өзінің «надандық пен жалқаулық» патшалығын құрып алған, сондықтан қызметкерлер тек содан қана қорқады, олар соны ғана тыңдайды және соның айтқанымен жүреді. Оның жаңалықты жек көретіні мекемені жеңіл жүйемен ғасырлар бойы таптаурын болған үлгімен жұмыс істеуге мәжбүр етті: олар барлық материалдарды қарабайыр жолмен тұжырымдайды, басқалар қалай алға басып, дамып жатыр, жаңа заңға, ағымға сәйкес қалай қимылдап жатыр деп бастарын қатырып жатпайды, ойламайды да, өздерінің рухани дүниесін жаңартып, байыптайды да, оларға алға басудың керегі жоқ, олар өмірге прогрессивті көзқараспен қарайтын басқа шығармашыл адамдардың қаламынан туып жатқан жаңа шығармалардың мәні, идеясы туралы толғанбайды, оларға жұмыстарының тасбақа жүрісімен бір қалыпты, бір ізбен жүргені ұнайды, себебі мұндай кезде оларды ешкім мазаламайды, қоғамның дамуында да ешкімнің шаруасы жоқ.

Жазушыны тасбақалардың, яғни бәріне немқұрайды қарайтын адамдардың көбеюі шошытады. Ал немқұрайдылық – қатыгездіктен де қатты әлемді күйрететін нәрсе. Олар қоғамды одан әрі сал болып қалуға, ағзадағы бұлшық еттердің солып қалуына себепкер болады, сондықтан тасбақалар қаланы, яғни әлемді қоршап жатыр және бәрін тұншықтырып, барлық өмір сүріп жатқан нәрселерді өздерінің жалқаулықтарын көріп отырғанына ашуланып, таптап жатыр. Бұл жерде жазушы төніп келе жатқан қауіпті тағы да үзік-үзік сөйлемдермен былай бейнелейді: «Қоршап алды. Айнала қоршады. Бізді қоршап алды. Қоршап алды да, тұншықтыруда. Қоршап алды, басып-жаншуда, қылқындыруда. Тұншықтырды. Ызалы. Буындырып тұр». Бұл сөйлемдер қауіп-қатердің төнгенін көрсетеді және оқырманның психологиясына әсер етеді. Жазушыға бұл стиль адамның ішкі жан дүниесінің бұзылуын тереңірек

көрсетуге және адамдарға апаттың жақындап келе жатқанын дәл, әрі көркем суреттеуге көмектеседі. Олар осыған шейін жасалған барлық нәрселерді құртып жатыр, бірақ «сұлу қызбен кездескенін қанағат тұтып отырған» басшысы бар мекеменің бұзылғанын орнына еешнәрсені қайта тұрғызбайтыны белгілі. Басты кейіпкер материалдық жағынан да, рухани жағынан да ашығуда, ол айналадағы тұманды, түсініксіз, бұлдыр қауіп-қатердің арқасында күлкінің не екенін ұмытқан, ол қозғалмайды, себебі қаны жүрмей қалған, оның бұлшық еттері қимылдамайды, онымен бірге бүкіл адамзат осынау қорқынышты күйден зардап шегіп жатыр. Бұл ауруға дауаны бас директор табады, бірақ басты кейіпкер оған қуанудың орнына өлім тілейді, өйткені оның қолындағы дәріден пайда жоқ, себебі оған қызметкерлердің өмірі түкке тұрғысыз, ойландырмайды. Ол директорға дәрі берген адамды да жазғырады, өйткені ол директордың барлық жамандығына, яғни өзінің сылбыр, қажытатын қимылдары арқылы қызметкерлерді өзін-өзі өлтіруге жеткізетініне көз жұмып жатыр.

Әңгіме «Кейіп қалған арнамен қан ағып жатыр» деген сөйлеммен қорытындыланады, ал дәрі болса қанмен бірге ағып кетті, сондықтан ауру жазылмайтын обаға айналды, соның нәтижесінде сал боп қалғандар қозғала алмайды, ал тасбақалар баспанасыз қалды, яғни ауру таратушылар әлі де қалаға, қоғамға шабуыл жасай береді.

Тунис әдеби прозасындағы жаңа ағымның аты «экспериментшілдік» деп аталады. Бұл ағымда айнала қоршаған «артта қалушылықтың» түйінін шешу мәселесі қаралды. Тунис әдеби сыны бойынша стильдік эксперимент – шығарманың көркемдігінің маңызды белгісі, оның құрамына «Алдыңғы қатарлы жазушылар Декларациясында» қаралған баяндаудың жаңа ұлттық үлгілерінің құрылымы да кірді. Бұл кезеңнің жазушылары Ливанның азат құсы Д.Х.Джебран сияқты «бұзылған қоғамдық жүйеге жек көрушілікпен қарады және еркіндікке ұмтылды, қорқынышты құлдық әлемінің алдында өзінің әлсіздігін сезінді» [2, 10-б.].

Тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңде прозада әлеуметтік жағдай тақырыбы үлкен орын алды, ол «шындықты бейнелеуге» жетеледі. Әрине, творчество қайраткерлері араб тілінде, ұлттық көңіл-күйде жазуға тырысты, сондықтан бұл кезеңдегі Тунис әдебиетінде «әдебиеттің ұлттық ерекшелігін білдіретін белгілер айқын көрінеді». 60-шы жылдардың соңы 70-ші жылдардың басындағы жас Тунис жазушылары мен драматургтерінің шығармалары «идеялық және стильдік ізденіске толы болуымен, араб дәстүрлік мәдениетінен де, еуропалық мәдениетін де үлгі алуымен» ерекшеленеді. Осыған байланысты тәуелсіздік алғанға дейінгі тәжірибелік бағытты айтуға болады, бұл екеуінде де прозаиктер дәстүрлі ойдың шынжырын үзуге және жаңа классикалық әдеби құбылыстарға қадам басуға ұмтылды [3, 165-б.]. Бұл кезеңдегі араб тілді Тунис әдебиеті елдің мәдени жағдайындағы өте маңызды құбылысты алға шықты, бұл – «Магрибтің барлық елдеріндегі арабтандыру саясатының айтарлықтай табыстарының айғағы» [4, 31-33 бб.]. Егер арабтандыру – араб тілді әдебиеттің толыққанды дамуына қолайлы жағдай туғызу болса, онда бұл кезеңде арабтандыру тиісті дәрежеде жүрмеді. Бірақ тіл саласындағы мәселелерді шешу ісі едәуір алға басты, әдеби тілдің қолданыс аясы кеңейді.

Тәуелсіздік дәуіріндегі Тунис әдебиетінде араб тілінде жазатын жазушылар әлі де қысқа әңгіме жанрында қалам тербеді, ал Тунистің қазіргі заман шындығын кеңірек бейнелеуге мүмкіндік беретін повесть, роман сияқты түрлері әлі де сирек кездеседі, ал мұндай жанрларда жазылған шығармалар тәуелсіз жас мемлекеттің алдындағы көптеген ауқымды мәселелерді жан-жақты қарастыруға көмектесері сөзсіз. Бірақ бұл баспа қызметінің қиындығына да байланысты, осы жағдай прозаиктерді мерзімді басылымдарға арналған шағын шығармаларды жазуға итермелейді.

Әдеби жанрды жаңаруы, Тунистің жас жазушыларының әдеби әдіс-тәсілдерді қолданудағы жаңалықтары, олардың стильдік үлгілерінің жаңаруы тәуелсіздік дәуіріндегі әдебиеттің аяғынан нық, сенімді тұруына септігін тигізеді, бұл оның өмір сүруге, дамуға және гүлденуге қабілеттілігін білдіреді.

Әдебиеттер:

1. Ализаде Э.А. Арабоязычная проза // Литература Туниса. – Москва, 1993.
2. Арабская проза /Пер. с араб. и предисл. А.А.Долининой. – Москва, 1956.
3. Дербісалиев Ә.Б. Араб әдебиеті. – Алматы, 1982.
4. Прожогина С.В. Литература Марокко и Туниса. – Москва, 1968.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается проблема развития тунисской литературы периода независимости и анализируется рассказ известного писателя Самира аль-Айиади «Нет шалаша у черепахи».

SUMMARY

In clause the problem of Tunisian literature development of the independence period is considered and the story of known writer Samir al-Ayiady "There is no tent at a turtle " is analyzed.

ҚАЗАҚ МЕКТЕБІНІҢ 5-6 СЫНЫПТАРЫНА АРНАЛҒАН ҚАЗАҚ ТІЛІ ОҚУЛЫҚТАРЫ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫНЫҢ ЛИНГВОДИДАКТИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕМЕЛЕРІ

Қазақ мектебінің 5-6 сыныптарына арналған қазақ тілі оқулығының лингводидактикалық негіздерін тану мәселесін қазақстандық орта білім беру жүйесінің қазіргі кезеңдегі даму және қалыптасу барысына сай деңгейде қарастыру керек. Қазақстан Республикасында қазақ тілі және барлық дерлік мектеп оқулықтарын уақыт талабына сай жазу мәселесі «Қазақстан-2030» стратегиялық құжаттарындағы «Білім беру» бөлімінде, Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңында [1], «Қазақстан Республикасының орта білім беру мектептерінің даму Тұжырымдамасы» [2], (1994, 1996), «Қазақстан Республикасының жалпы орта білім беру мазмұнының Тұжырымдамасы» (1994,1996) [3], «Жалпыға міндетті орта білім беру Мемлекеттік стандарты. Жалпы қағидалар» (2002) [4], «Мектептің бастауыш және жоғары буындарындағы пәндердің Мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты» (1996-2002) [5], «Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінің 2003 жылғы даму Концепциясында»[6], «Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасын» [7], «Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы» [8] сияқты тұжырымдамалық және нормативтік құжаттарда анықталған болатын.

– Қазақ тілі – Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі. Қазақ тілінің дамуына үлес қосу – әрбір қазақ азаматының, әрбір жас өркен ұрпақтың санасында жатталған кастерлі патриоттық парызы болып табылады.

– Қазақ тілін қазақ мектептерінде оқыту үдерісін ұйымдастыру мен оқу құралдармен қамтамасыз етуде дүниежүзілік тіл үйрету әдістемелерінің жетістіктеріне сүйену керек. Стандарт пен оқу бағдарламасына негізделген қазақ тілі оқулығы – оқу-әдістемелік кешеннің негізгі өзегі болып табылатындықтан, оның мазмұны үйретілетін мәселелер бойынша ғылыми көзқарастарға негізделуі тиіс.

– Қазақ тілі оқулығының құрылымдық-мазмұндық болмысын түзуде ғылымиылық, сабақтастық, үнемділік, оқу материалы берілуінде логикалық жүйелілік ұсталынып, оқушының жас шамасына лайықталған болуы керек.

– Қазақ тілі оқулығы осыған дейінгі ұстаным болып келген «ортанқол білімді оқушыға» емес, деңгейлік тапсырмаларды лингводидактикалық талаптарға сүйене отырып орналастыру арқылы «әлсіз» оқушыдан «өте білімді» оқушыға дейін қызмет ете алатын болуы керек.

– Қазақ тілі оқулығы сыныптағы әрбір оқушының қолы жететіндей, даралай және саралай оқыту қағидастарына негізделуі керек.

– Қазақ тілі оқулығында берілетін білімдік материал оқулық теориясы талаптарына сүйеніп түзілген құрылымда үйлесімділікпен орналастырылуы керек.

– Оқулықтағы мәтіндер, графикалық-иллюстрациялық модельдер, жаттығулар, бақылау, білімді тексеру сияқты компоненттер оқулықтың барлық функциясын атқаруға қызмет етуі керек.

– Қазақ тілін қазақ мектептерінде оқыту мазмұнының өзегі – тілдік материалды іріктеуде жүйелік-құрылымдық тұрғыдан келу болып табылады. Сол материалды оқу мақсатында фонетикалық, лексикалық, грамматикалық заңдылықтарды талдау әдісін, коммуникативтік әдістерді қолдана отырып меңгерту жолы ұсталынады.

– Қазақ тілі оқулығы – оқушылардың қазақ тілін теориялық және практикалық түрде тану, білім алу құралы. Оның ең басты міндеті – оқушыларға жаңа теориялық білім мен оқу материалдарын меңгерту арқылы олардың білімін жетілдіру, ана тілінен ой өрісін кеңейту, алған білімдерін қолдана білу дағдыларын дамыту мен бекіту.

– 5-6 сыныптағы қазақ тілі оқулықтарын жасау – **Қазақстан Республикасының Коснтитуциясына сүйенеді.** Өйткені ҚР Коснтитуциясында қазақ тілінің Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі болып табылатыны көрсетілген.

– 5-6 сыныптағы қазақ тілі оқулықтарын жасау лингводидактикаға сүйенеді.

– 5-6 сыныптағы қазақ тілі оқулықтарын жасау **ақпараттық теорияға** сүйенеді. Себебі, оқулықтың басты функцияларының бірі – ақпараттылық. Қазақ тілі оқулығының ақпараттық көзі – теориялық білім мазмұнының бастау көзі болып табылатын **қазақ тіл білімі** (лингвистикалық) мәліметтері, жаттығу және тапсырмалар көзі болып алынатын танымдық, тәрбиелік мәтіндер.

– 5-6 сыныптағы қазақ тілі оқулықтарын жасау **жүйе теориясына** сүйенеді. Өйткені оқулықтың басты функцияларының бірі – жүйе құраушылық. Қазақ тілі білімінен берілетін білім мазмұнының жүйелі орналасуы, жүйелі түрде меңгертілуі, практикалық дағдыландыру жаттығулары мен тапсырмаларының жүйелі орналасуы, оқулықтың тұтас құрылымындағы құраушы бөлшектердің, компоненттердің жүйелі тәртіппен берілуі және меңгертілуі жүйе теориясының лингводидактикалық негіздеме ретінде танылуын қажет етеді.

– 5-6 сыныптағы қазақ тілі оқулықтарын жасау **трансформациялық ерекшелікке** ие болып табылады. Өйткені берілген лингвистикалық мәліметтердің практикалық жаттығулар мен тапсырмалар жүйесі арқылы дағдыландырылуы – қоздеген нәтижеге яғни қазақ тілі жүйесінен белгілі бір минимумдағы теориялық білімді меңгере отырып, сауатты жаза білу және ана тілінде шебер де шешен, дұрыс әрі айқын сөйлей білу білік-дағдыларының қалыптасуына алып келуі керек.

– 5-6 сыныптағы қазақ тілі оқулықтарын жасау **даму теориясына сүйенеді.** Өйткені даму теориясы – жаңа теориялық мәлімет алу барысында да, жаттығулар орындауда ойлауы мен тілі дамуының да бастау көзі болып табылады. Бұл ретте психология, тәрбие теориясы, оқушылардың физиологиялық дамуы туралы теориялық мәліметтер негізге алынады.

– 5-6 сыныптағы қазақ тілі оқулықтарын жасау Мемлекеттік жалпы міндетті білім беру **стандарты мен қазақ тілі пәні бағдарламасына сүйенеді.** Өйткені стандарт пен бағдарлама – мемлекеттік нормативтік құжат және қазақ мектебіндегі оқушыларының ана тілі болып табылатын

қазақ тілі пәнінің баланың дамуында негізгі орнын белгілеп, оқу материалының жас ерекшелігіне сай құрылымдық-мазмұндық жүйеде келуіне басшылық етеді әрі тірек болады.

— 5-6 сыныптағы қазақ тілі оқулықтарын жасау дидактиканың заңдарына яғни қазақ тілін **оқытудың педагогикалық жүйесіне сүйенеді**. Қазақ тілі оқулықтарындағы педагогикалық жүйенің компоненттері:

1) 5-6 сыныптағы қазақ тілі оқулықтарын жасау мақсаты яғни қазақ тілі жүйесінің фонетика, лексика, сөзжасам, морфология курстарынан жүйелілікпен білім беруде оқушылардың ана тілінен теориялық мәлімет алуы, сол мәлімет негізінде ауызекі сөйлеуі мен жазуының сауатты болуына тірек қалау;

2) 5-6 сыныптағы қазақ тілі оқулықтарының мазмұны яғни оқушылардың жас ерекшеліктеріне сай бірақ қазақ тіл біліміндегі заман дамуына сай қол жеткен жетістіктердің дер кезінде білім мазмұнына енгізіліп отырылуы;

3) 5-6 сыныптағы қазақ тілі оқулықтары бойынша білім беру мен білім алудың әдістері. Бұл ретте дедукция, индукция, модельдеу, сөз (мәтін түрлері, жаттығулар, түсініктемелер), салыстыру, тіл құбылыстарына бақылау жасау т.б. әдістерді алу керек;

4) Қазақ тілін оқыту формалары яғни сабақ, сабақтан тыс жұмыстар, дәстүрлі сабақ, жаңа технологиялар жүйесіндегі сабақтар, өз бетімен білім алу т.б. формалары анықталынуы керек;

5) Қазақ тілін оқыту құралдары яғни оқулықтан басқа кешенді түрде қолданылатын оқу-әдістемелік құралдар жүйесі болуы керек.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңы. – Алматы, 1999.
2. Қазақстан Республикасының орта білім беру мектептерінің даму Тұжырымдамасы. – 1994, 1996.
3. Қазақстан Республикасының жалпы орта білім беру мазмұнының Тұжырымдамасы. – 1994, 1996.
4. Жалпыға міндетті орта білім беру Мемлекеттік стандарты. Жалпы қағидалар. – 2002.
5. Мектептің бастауыш және жоғары буындарындағы пәндердің Мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. – 1997-2002.
6. Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінің 2003 жылғы даму Концепциясы.
7. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы.
8. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы.

ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В СТАРШИХ КЛАССАХ ШКОЛ С КАЗАХСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ КАК СРЕДСТВО ВОСПИТАНИЯ ВДУМЧИВОГО ЧИТАТЕЛЯ

Одним из приоритетных направлений при изучении русской литературы в школах с казахским языком обучения является совершенствование коммуникативной компетенции учащихся, формирование билингвальной языковой личности.

Достижение этих целей невозможно без воспитания вдумчивого читателя при изучении текста художественного произведения. Художественный текст по определению Н.А. Николиной предстает «как эстетический феномен, обладающий цельностью, образностью и фикциональностью, и как форма обращения к миру, т.е. как коммуникативная единица, в которой, в свою очередь, моделируется определенная коммуникативная ситуация; и как частная динамическая система языковых средств» [1, с.5]. Это означает, что в процессе чтения произведения читателем усваивается не только содержание текста, но и фоновые знания. Кроме того, у учащихся вырабатывается собственная позиция на морально-этические проблемы, изложенные в произведении, даются оценочные характеристики персонажей.

Нами предлагается разработка урока русской литературы в 10 классе по изучению рассказа А.П. Чехова «Ионыч». В рассказе затрагиваются проблема деградации личности, проблема прекрасного и безобразного в искусстве.

Тема урока: «В человеке должно быть все прекрасно».

Задачи урока:

а) образовательная: ознакомление учащихся с рассказом А.П. Чехова «Ионыч»; погружение в историко-литературный дискурс для осмысления специфики изучаемого произведения; анализ рассказа;

б) воспитательная: воспитание вдумчивого читателя, воспитание у учащихся непримиримого отношения к пошлости во всех проявлениях; анализ нравственного распада личности доктора Старцева и превращение в обывателя.

в) развивающая: обогащение речи, развитие креативных способностей, критического и образного мышления учащихся, расширение кругозора учащихся путем ознакомления с произведениями русского классика.

Методы, применяемые на уроке:

1. Чтение. Деятельность учителя, управляющего процессом чтения учащихся.
2. Объяснительно-иллюстративный метод. Слово учителя и комментирование литературно-художественного произведения.
3. Репродуктивный метод – беседа, воспроизводящая различные виды пересказов.

4. Эвристический метод. Критический анализ учащимися проблем, представленных в произведении, поиск путей решения данных проблем.

Перечень наглядных пособий, используемых на уроке: Портрет А.П. Чехова, афоризм писателя.

Для формирования мотивации учащихся к изучению произведений А.П. Чехова урок целесообразно начать со вступительного слова учителя:

Творчество этого писателя переведено на многие языки мира, театральные постановки драматических произведений проходят с аншлагом во всем мире на протяжении 100 лет. Его рассказы кратки, но емки. К нему применимы слова «Краткость — сестра таланта». Кто он?

Конечно, вы узнали этого писателя. Это Антон Павлович Чехов. Л. Н. Толстой о нем сказал: «Чехов — это Пушкин в прозе». Взгляните на портрет писателя. Какой личностью он предстает перед вами?

- *Интеллигентным, скромным человеком.*

- И. А. Бунин сказал о А. П. Чехове: *«В жизни он был именно тем, чем был в творчестве, — человеком редкого душевного благородства: воспитанности и изящества... мягкости и деликатности при необыкновенной искренности и простоте, чуткости и нежности при редкой правдивости»*

Мало кто подумает, глядя на портрет Чехова, что он — выходец из купеческой семьи, который не мирился с грубостью и пошлостью обывателей. Он всю жизнь стремился к воспитанию прекрасного в человеке: *«В человеке должно быть все прекрасно: и лицо, и одежда, и душа, и мысли...»*. Запишите этот афоризм.

А. И. Куприн написал о творчестве Чехова: *«В последние годы Чехов стал относиться к себе все строже и все требовательнее; держал рассказы по несколько лет, не переставая их исправлять и перетисывать?»* О чем говорит такая требовательность к себе и своему творчеству?

- *Такая требовательность подтверждает слова автора о том, что «в человеке должно быть все прекрасно», что автор стремился к совершенству во всем.*

Сегодня мы анализируем рассказ русского классика А.П. Чехова «Ионыч». Рассказ «Ионыч» был написан в 1898 году. После прочтения рассказа учитель ведет беседу по содержанию рассказа:

Почему Чехов не называет город, а пишет — город С.?

Автор не называет город другим именем, потому что таких городов в России было много — небольших провинциальных городов. Это мог быть один из таких городов России. То есть атмосфера этого города и события, описываемые в рассказе, характерны для российской действительности того времени.

Какая атмосфера царит в городе С.?

- Это маленький провинциальный город, ничем не примечательный. Все жители этого города — обыватели, самой талантливой семьей они считают семью Туркиных. Потому что члены этой семьи отличаются от других жителей тягой к искусству: муж играет в домашних спектаклях, жена пишет романы, а дочь играет на рояле и готовится к поступлению в консерваторию. Другие жители города ничем не примечательны.

Назовите членов Семьи Туркиных

- Иван Петрович — отец.
- Вера Иосифовна — мать.
- Екатерина Ивановна — дочь.

Семья Туркиных считается жителями города «вершиной» духовной жизни города.

Какие таланты есть у членов семьи Туркиных?

- У отца Ивана дар — рассказывать анекдоты, шутить, говорить смешные, на его взгляд вещи.

- Вера Иосифовна писала романы, которые складывала «в шкаф».

- Катерина, или Котик играла на рояле.

Какими строчками из рассказа можно подтвердить неподвластность города С. времени?

- Через четыре года все так же в доме Туркиных: отец так же шутит, мать читает романы, а Котик играет на рояле. Эти слова наглядно показывают, что даже в самой талантливой и интеллигентной семье царит застой, нет движения к лучшему, все застыло.

Каким предстает доктор Старцев в начале рассказа?

- Доктор Старцев в начале рассказа видится нам молодым, бедным, худым, романтичным и влюбленным. Ему не чуждо стремление к лучшему, эмоциональные порывы.

Как он меняется на протяжении рассказа?

- Он прежде всего становится Ионычем: это уже не тот бедный худой влюбленный доктор, он предстает перед нами толстым, богатым доктором, который ненавидит людей, раздражается по малейшему поводу.

Кто такие маленькие люди в русской литературе?

- Маленькие люди — это униженные и оскорбленные, у которых нет особого ума и талантов, нет чувства собственного достоинства.

Можно ли считать Старцева маленьким человеком?

- Нет. Он начитан, умен.

Подмечает ли Ионыч плохую игру Котика на рояле? Что ему представляется в момент игры Екатерины Ивановны?

- Да, он понимает, что Котик не блещет мастерством. В момент игры Котика на рояле воображение Старцева рисует картины, в которых с гор с шумом падают камни.

О чем говорят такие ассоциации?

- Ассоциации доктора Старцева говорят о богатстве его внутреннего мира.

Что такое деградация?

- Деградация — регресс, случающийся, когда человек опускается, не работает над собой.

Можно ли сказать, что Ионыч деградировал?

- Да, потому что он не стремится к чему-то светлому, он не совершенствуется, круг его интересов — нажива днем и игра в клубе вечером.

Ионыч работает?

- Да, в Дялиже и в городе.

Почему он работает в двух больницах?

- Он работает, чтобы заработать больше денег, чтобы позволить себе лучший транспорт.

Работа в больницах спасает его от опустошения, омертвления души?

- Нет, работа не спасает его от душевной пустоты. Он никого не любит, кричит на пациентов. Больше всего на свете он любит деньги.

Как Ионыч говорит о работе?

- День, ночь – сутки прочь, днем - нажива, вечером – клуб.

Виновата ли среда в таком отношении к жизни Ионыча?

- Возможно. Среда влияет на других людей, однако Ионыч мог бы бороться со средой, не думать о деньгах, на деньги, которые он зарабатывает, мог бы построить школу, больницу (как делал в свое время Чехов), а не покупать себе третий дом.

Выдержал ли Старцев испытание любовью?

- Нет, потому что не захотел напрягаться, любить, бороться за чувства. И после радовался, что не женился, т.к. хлопот много.

Какая художественная деталь есть в изображении пути героя от Старцева к Ионычу?

- Прежде всего изменение характера героя отражено в такой художественной детали, как его имя. В начале рассказа – это доктор Старцев, новенький, подающий надежды доктор, которого мало кто знает в городе. В конце рассказа – это Ионыч, известный в округе доктор, уважаемый всеми, свой среди обывателей человек.

Какова композиция рассказа.

- Кольцевая – Старцев знакомится с Туркиными, гостит у них, через четыре года снова в гостях Туркиных, но ему уже не нравятся как прежде эти люди.

Для чего автор использует кольцевую композицию в рассказе?

Чехов хочет показать, как меняется человек, и для этого он проводит героя по одному и тому же маршруту дважды. Он хотел продемонстрировать духовный распад героя.

Нравственные характеристики персонажей очень подвижны. Покажите этот динамизм.

- В рассказе можно увидеть, как меняются Старцев, Котик за 4 года. Старцев становится эгоистичным доктором, озабоченным наживой, Котик избавляется от иллюзий, становится грустной и больной.

Искусство передачи внутреннего мира через внешнюю деталь. Какая внешняя деталь бросается в глаза в облике Ионыча?

- Одышка героя говорит о полноте героя, а полнота – это свидетельство обездвиженности человека. Так Ионыч прекращает свой духовный рост, застывает. Палка, которой он стучит по всем дверям покупаемых домов, свидетельствует о пренебрежении главного героя к людям. Средство передвижения: в конце рассказа написано, что когда смотришь на Ионыча, восседающего в своей тройке, кажется, что это не Ионыч, а языческий бог едет.

На стороне каких героев симпатии Чехова?

- Чехов не становится ни на чью сторону, он добивается максимального объективизма повествования.

К чему призывает Чехов?

- В рассказе звучит призыв к ответственности за поступки, будущее и настоящее. Нельзя опускаться, всегда есть опасность вырождения личности, надо каждый миг работать над собой.

После проведения беседы по анализу содержания литературного произведения необходимо подвести итоги занятия и сделать выводы:

Воспроизведение действительности, будничных, повседневныхвлений жизни - главная художественная задача А. П. Чехова. «Ионыч» — живое предупреждение об опасности, грозящей вырождением личности, влекущей за собой духовное падение всего, общества. Работа не всегда спасает человека от бездуховности.

Как показывает практика проведения занятий, работа над текстом художественного произведения способствует развитию речи учащихся; умения внимательно читать и анализировать художественное произведение с точки зрения формы и содержания; выработке собственной позиции на морально-этические проблемы. Такая работа способна воспитать вдумчивого читателя, способного сопереживать и анализировать проблему в тексте, ее истоки и пути возможного решения.

Литература:

1. Николина Н.А. Филологический анализ текста: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2003. — 256 с.

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл мақалада оқырманды тәрбиелеу мақсатымен көркем мәтінді талқылау қарастырылады. А.П. Чеховтың «Ионыч» шығармасының сұрақ-жауап әңгімелесудің үлгілері идеялық-бейнелі құрамын талқылау үшін көрсетілген.

RESUME

In this article the problem of analysis of the text as an aim of a reflective reader's education at the Russian literature lesson in Kazakh school is reckoned. A fragment of discussing of A.P. Chekhov's story «Ionych» is represented for analysis of an idea-imaginative structure.

ІЛІЯС ЕСЕНБЕРЛИННІҢ «КӨШПЕНДІЛЕР» ТРИЛОГИЯСЫ – ӘДЕБИЕТ СЫНЫНДА

Қазіргі уақытта тарихи тақырып – әдебиет пен өнердегі орталық мәселелердің бірі. Әдебиеттегі бұрынғы заман туралы шығармаларда халық тарихын әлеуметтік-философиялық тұрғыдан кең тануға ұмтылыс бар. Тарихи жанрдағы ең бастысы тарихи дәуірдің типтік жақтарын ашу, өткен замандағы адамдардың шынайы бейнесін жасау, тарихтағы саяси, мәдени, моральдық, психологиялық факторлардың ролі мен мәнін көрсету болып табылады. Тарихи роман ең алдымен белгілі бір тарихи кезеңнің жанды панорамасы болып табылады.

Қазақ тарихи романшылығының дамуы Ілияс Есенберлиннің қазақ халқының тарихын суреттеуді басты нысана еткен «Көшпенділер» трилогиясымен тығыз байланысты. Бұл туралы жазушы Қ.Жұмаділов: «60-70-інші жылдарда тарихи романның көшін бастаған ол (Ілияс Есенберлин – М.Б.) қазақ әдебиетінде тұтас бір мектеп қалыптастырды. Қазақтың ұлттық санасының оянуына, тарихи зердесінің жаңғыруына өлшеусіз үлес қосты», – дейді [1]. Жазушы қалыптастырған тарихи роман мектебі бүгінгі күнге дейін өз туын жоғары ұстап келеді.

І.Есенберлиннің «Көшпенділер» трилогиясының әр томының жарыққа шығуы қызу пікірталас тудырып, қолдауға да, қарсылыққа да ұшырап отырды. Кенесары, Наурызбай бастаған қозғалыс туралы «Қаһар» романы қазақ әдебиетінің ірі жаңалығы, ғажайып құбылысы болды. Бүгінде өз тарихын қастерлейтін халықтың сүйікті кітабына айналған бұл туынды қаламгердің әдебиет майданындағы ерлігіне пар-пар еді. Себебі 1934 жылы сахнада бір-ақ рет қойылып, кейін ұзақ жылдар бойы «тұтқынға» алынған М.Әуезовтің «Хан Кене» пьесасынан кейінгі қазақ халқының ХІХ ғасырдағы тарихынан мағлұмат беретін соқталы көркем шығарма осы болды. Роман жарыққа шыққаннан кейін ғалым М.Дүйсенов «"Қаһар" романы жайында» атты мақаласында: «Романдағы басты-басты кейіпкерлердің қай-қайсы болсын іріленіп көрсетіледі... Кейіпкерлер іріленді деу – шығарма іріленді деген сөз... Роман – сом характерлі образдар жасаған, идеялық-көркемдік сапасы жақсы шығарма», - деп бағалайды [2]. Ал ғалым Ш.Елеуқенов: «В том, что И.Есенберлин справился с огромным историческим материалом, уместив его на сравнительно небольшой площади романа, сказалось мастерство писателя», – деп жазушының тарихи шығармашылығына оң баға береді [3, 253-б.]. Бұл «Қаһар» романы туралы одақ көлемінде айтылған алғашқы пікір болды және романның кейінгі кезде әділ бағасын алуына септігін тигізді.

Тарлан жазушы 1971 жылы бірінші кітабы «Алмас қылышты» көпшілікке ұсынды. Бұл кезде «Қаһар» романы М.Симашконың аудармасымен «Хан Кене» деп орыс тілінде жарыққа шықты. «Алмас қылыш» романына да алғашқы рецензияны ғалым М.Дүйсенов жазды. Ғалым І.Есенберлиннің көне тарихи еңбектердегі, архивтердегі шашырап жатқан фактілерді тірнектей жинап, оны ғылыми електен өткізіп, шығармасына пайдаланғанын айта келіп романды: «оқушы қауымға

қазақ халқының ортағасырлық тарихынан біраз қызық мағлұмат беретін, пайдалы еңбек», - деп қорытындылайды [4].

Осы рецензиядан кейін жарық көрген сыншы З.Серікқалиевтің мақаласы қазақ әдебиеті әлемін шошытқандай болды. Ол «Алмас қылыш» романын «тарихи-әдеби очерк», «бүтіндей дерлік тарихи мазмұндама», оның «арқауы – тарихи шолу, тарихи мазмұндау» дей келіп, жазушы «сауатты оқушыға белгілі туындылар, архив материалдары негізінде тарихи деректерді орынды-орынсыз мазмұндап шыққаны болмаса, шын мәнінде тарихи роман –көркем әдеби туынды жасай алмаған» деп қорытындылайды. Сонымен қатар осы романға рецензия жазған М.Дүйсеновті де шығарманы «тарихи роман» деп атағаны үшін жазғырып, көркем шығармаға таптық тұрғыдан, партияның тарихқа көзқарасы тұрғысынан караудың міндетті екенін еске салады. Сонымен қатар шығармада «тарих бұрмаланып түсіндірілген» деп, бұған дәлел ретінде романдағы Жәнібек сұлтан мен Керей ханның қазақ руларын біріктіргені туралы фактіні атап көрсетеді [5]. Қазақ әдебиетінде ХҮ ғасырдан ХҮІІ ғасырға дейінгі екі жүз жылдық кезеңді камтитын тарихи шығарма бірінші рет жазылып отыр, әрі бұл роман бірнеше шығарманың жүгін арқалап тұрған келелі туынды, жазушы екі ғасырлық халық тарихын бір роман бойына тігісін жатқызып, көркемдеп суреттеуде роман-хроника әдісіне сүйенгендігі ғалымдар тарапынан айтылып жүр. Бұл ретте сыншы сын айтамын деп мін тағуға көшіп кеткенін өзі де аңдамай қалған тәрізді. Себебі І.Есенберлиннің «Алмас қылышын» даттағанда, оның тарихи тақырыпқа жазылғанын басты назарда ұстау керек еді. Қазақ елінің дербес мемлекет болуға қадам жасағанында Жәнібек пен Керей хандардың қызметі бөлек екені тарихтан белгілі, бірақ жазушы халық бейнесін еш жадынан шығарған емес. Оның басты мақсаты сол кезеңнің саяси суретін шынайы бейнелеу болғандықтан, жазушы тарихи құжаттарға көп сүйенген. Сыншының роман көркемдігіне берген «қатан» бағасы шығармадағы кейіпкерлер галереясы, қазақ фольклорының бай мұрасының туындының өн бойына себілуі, кейіпкерлер сөзінің сол кезеңдегі сөйлеу мәнерімен айшықталуы, әйел сұлулығын, қазақ этнографиялық көріністерінің пырайлылығын суреттеудегі жазушы шеберлігін жоққа шығару болып саналады.

Жазушы І.Есенберлин З.Серікқалиевтің айтқандарын мойындамайды және өзінің «Мұхиттан өткен қайық» атты кітабында оны «тарихтан еш хабары жоқ адам» деп айыптайды. Ал шын мәнінде екеуі де тарихты, тарихи шығарманың құрылымын бір-бірінен кем білмейтін еді, себебі І.Есенберлин 1943 жылдан бастап қазақ мемлекеттігінің құрылуына дейінгі және одан кейінгі тарихты дендей зерттеп жүрсе, З.Серікқалиев 1969 жылы «Некоторые вопросы современного казахского исторического романа» тақырыбында кандидаттық диссертациясын қорғаған, әдебиеттегі тарихилық мәселесімен айналысып жүрген болатын.

Содан кейін жарық көрген А.Яковлев өз мақаласында тарихи романдарға тоқталып, мұндағы ел билеушілер бейнесінің суреттелуін жат қылыққа балайды: «Когда нарочито идеализируется прошлое, да еще при нечетких социальных позициях, возникает нелепый спор, чей царь лучше, а заслуги тех или иных деятелей доводятся до превосходных степеней... Подобные мотивы идеализации можно заметить в некоторых

публикациях о Тимуре, царе Давиде, о движении Кенесары Касымова... Надо ли доказывать, что всякая гиперболизация в подобных делах может стать одной из отправных точек для оживления националистических предрассудков!» – деп одактас республика халықтарының әдебиетінде ел билеген хандар мен әміршілердің бейнесінің жандана бастағанына «қобалжушылығын» білдіреді [6]. Бұл мақала одактас республикалардағы қаламгерлердің «ұлтшылдық» сезімінің оянуынан секемденіп, ұлттық рухтың жандануының алдын алу үшін жазылған еді, бірақ оның салқыны қазақ халқының онсыз да жабулы тарихының беттерін әрі карай парақтаудың тамырына балта шабары сөзсіз еді, сондықтан қазақ әдебиетінің жаңа аяғына тұра бастаған тарихи проза дәстүрінің қадамына тұсау салынбас үшін әдебиет жанашырлары Ш.Елеуқенов «Замандас парасаты», М.Қаратаев «Революция рухымен», Р.Бердібай «Қазақ тарихи романы» және т.б. өз еңбектерінде осы мәселені дұрыс түсіндіруге талпыныс жасады.

І.Есенберлиннің «Хан Кене» («Қаһар») романы 1973 жылы СССР Мемлекеттік сыйлығына ұсынылады, бірақ роман туралы «ұлтшылдықты насихаттайтын зиянды кітап» деген пікірдің уыты әлі басылмағандықтан, бұл бастама жүзеге аспай қалды.

1974 жылы «Жанталас» романы жарыққа шықты, ал 1973 жылы «Алмас қылыш» романы орыс тіліне аударылып, «Заговоренный меч» деген атаумен жарық көрді. Жазушы «Жанталас» романында да ауыр міндетті мойнына алды, бұл шығармада ХҮІ ғасырдың аяғынан ХҮІІІ ғасырдың ортасына дейінгі қазақ тарихындағы оқиғалар, яғни Хақназар хан өлгеннен кейінгі Ақ Орданың ыдырауы, Тәуекел, Есім, Тәуке хандардың билік құрған кезеңдерін баяндай келіп, Қазақ елінің Ресей қол астына енуінің тарихи шындығын көркем суреттеуді мақсат тұтып, қазақ елінің тарихында ерен еңбек сіңірген екі қайраткерді – Әбілқайыр хан мен Абылай ханның билік құрған кезеңдерін сипаттауға талпынды. Әйтпесе бұл екі ханның тұлғасының өзі кемінде екі романға жүк боларлық тақырып еді. Бұл романның баспаға жіберілуіне бір жылдай уақыт кетті, осы оқиға «Жұлдыз» журналында толығымен баяндалады. «Жанталас» романы жазушы қауымның қолдауымен баспаға ұсынылғаннан кейін оған оқиғаларының қамтыған уақыты тым кең, халықтар достығына нұқсан келтіретіндей суреттер бар, халық бұқарасынан шыққан батырлардың іс-әрекетінде жасандылық басым, соғыстан көп нәрсе жоқ, стиль ала-құдалығы бар. Бұқар жыраудың «Мұсылманның баласы» деген өлеңін жарыққа шығарудың қажеті жоқ деген ескертпелер айтылады. Шығарманың екінші рет талқылануында романның Тәуекел, Есім, Тәуке хан кезеңі туралы бөлімін алып тастап, Қазақстанның Россияға қосылуының прогресшіл сипатын баса көрсету, Қытай боғдыхандарының жер, территория жөніндегі саясатын әшкерелей түсу, халық өкілдерінің образдарын аша түсу, Бұқар жыраудың Ресейге қосылуды жақтыртпайтын өлеңдерін алып тастау керектігі айтылады. Жазушы елінің тарихын құрметтейтін қайсарлығынан көптеген сын-ескертпелерге қарсы жауап қайтарады. Сөйтіп роман қолжазбасы екі жылға жуық уақыттан кейін баспаға ұсынылады.

Ал 1976 жылы «Қаһар», «Алмас қылыш», «Жанталас» романдары біріктіріліп, «Көшпенділер» деген атаумен трилогия болып басылғаннан кейін ғалым Ш.Елеуқенов: «Соңғы жылдарда қазақ совет әдебиетінде

тарихи тақырыпты жеделдете меңгеру процесі одан әрі жалғасып келеді. Көркемдікпен зерттеудің қазығы – сонау қазақ ұлтының алғаш шыққан егізіне, көне заманға барып тірелді. Бұл – І. Есенберлин трилогиясы («Көшпенділер»), – деп тарихи роман авторының қаламгерлік еңбегіне жоғары баға береді [7, 78-б.]. Осы ойды сыншы М.Қаратаев «Ғасырлар үндесуі» атты мақаласында: «Есенберлин тарихи материалдың орасан мол қатпарларын зерттеген», – деп жалғастырса, зерттеуші Х.Әдібаев І.Есенберлиннің «Көшпенділер» трилогиясын «туған әдебиет алдындағы сүбелі еңбегі», ал жазушы Ә.Әлімжанов «новая ступень развития исторического жанра» деп түйіндейді, ал академик Ә.Марғұлан: «Трилогия И.Есенберлина открыла еще одну страницу в казахской литературе. Вопреки всяческому живому буржуазному, реакционному теориям о «неисторических» нациях, об отсутствии корней и самобытной культуры у казахского народа, убедительно показано, что не было никаких «провалов» в истории, что все эти века казахский народ жил, боролся и трудился на своей древней земле...», – деп биік байламмен аяқтайды [8]. Ғалым Р.Бердібайдың «Қазақ тарихи романы» (1979) атты монографиясы қазақ әдебиеттануындағы тарихи романдар туралы жазылған қарымды, түбегейлі еңбек болды, мұнда Ілияс Есенберлиннің «Көшпенділер» трилогиясы кен талданған.

Қазақ әдебиетінде тарихи прозаның шекарасы кеңейіп, саны көбейе бастады. Енді қазақ тарихи романы туралы пікірлер одақ көлемінде де айтыла бастады. Бұған дәлел ретінде Г.Ломидзенің, Ю.Суровцевтің, В.Оскоцкийдің «Литературное обозрение», «Новый мир» журналдарында қазақ тарихи романдары туралы көлемді мақалаларын айтуға болады.

1979 жылы «Көшпенділер» трилогиясы Лениндік сыйлыққа ұсынылады. Қазақ әдебиетінде М.Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясынан басқа бірде-бір шығармаға берілмеген осы сыйлыққа ұсынылуы да трилогияның саф алтындай салмақтылығын көрсетеді, дегенмен бұл жолы да жоғары сыйлық бұйырмады. Трилогияның бағасын халық өзі берді.

І.Есенберлиннің «Көшпенділер» тарихи трилогиясы туралы ғылыми зерттеулер қатары көбейе бастады. Трилогияның зерттелу аясы әдебиетпен қатар, тіл білімі, тарих ғылымдарын да қамтыды. Бұл ретте 1991 жылдан бастап қазақ әдебиетінде қорғалған Т.Сыдықовтың, Қ.Алпысбаевтың, Ә.Тарақтың, С.Тапанованың докторлық, Г.Елеуенованың, Қ.Аралбаевтың, М.Жапанованың, А.Мәуленовтың, А.Бағыбаеваның, Ж.Ибраеваның, А.Жусупованың, тіл білімінде Б.Әбдуованың, А.Амангелдінің кандидаттық диссертацияларын айтуға болады.

Заманының заңғар жазушысы І.Есенберлин қазақ тарихи әдебиетінде қозғалмаған тақырыпта қалам тартып, тыңнан түрен салды. Тоталитарлық жүйе мен кеңестік идеологияның құрсаулы цензурасынан тайсалмай, ұлтшылдық жаласына ілігуден қорықпай қазақ тарихындағы ел билеушілердің, билер мен ақын-жыраулардың, халық батырларының тұлғасын сомдауды өзінің Азаматтық міндеті деп санады. Қазақ халқының ұлағатты салт-дәстүрі, терең мағыналы ғұрыптары, атадан балаға жалғасып келе жатқан этнографиялық биік мәдениеті Азамат жазушы қаламымен сәнді, нақышты өрнекті тұскіздей өрілді. Дана

халқының бай фольклорлық мұрасы мен ауыз әдебиеті үлгілерін, шұрайлы тілін дәріптеу арқылы талайлы тарихын бедерлеу жазушының Азаматтық парызының биігі саналады.

Әдебиеттер:

1. Жұмаділов Қ. Тарихи сананың тамыршысы // Халық кеңесі. – 1995. – 10 қаңтар
2. Дүйсенов М. «Қаһар» романы жайында // Жұлдыз. – 1969. – №9. – 155-159 бб.
3. Елеуқенов Ш. Рост национального самосознания и исторический роман // Дружба народов. – 1970. – №6. – С.249-255
4. Дүйсенов М. «Алмас қылыш» // Қазақ әдебиеті. – 1971. – 19 қараша
5. Серікқалиев З. Тарихи шындық бұрмаланбасын // Социалистік Қазақстан. – 1972. – 16 сәуір
6. Яковлев А. Против антиисторизма // Литературная газета. – 1972. – 15 ноябрь
7. Елеуқенов Ш. Замандас парасаты. Әдеби сын. – Алматы: «Жазушы», 1977. – 300 б.
8. Қаратаев М. Революция рухымен. – Алматы, 1978. – 416 б.; Әдібаев Х. Көшпенділердің көркем шежіресі // Жұлдыз. – 1978. – №10. – 218-221 бб.; Алимжанов А. Ильяс Есенберлин и его трилогия «Кочевники» // В кн.: Есенберлин И. Кочевники. – Алматы, 1983. – С.3-6; Маргулан А.Х. Послесловие // В кн.: Есенберлин И. Кочевники. – Алматы, 1983. – С.680-683

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются жанровое своеобразие и художественные особенности исторической трилогии «Кочевники» известного казахского писателя Ильяса Есенберлина.

SUMMARY

In clause the genre originality and art features of the historical trilogy "The Nomads" of the known Kazakh writer Iliyas Esenberlin are analyzed.

Л.З. БУДАГОВ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ЛЕКСИКОГРАФИЯСЫ

Л.З. Будаговтың ғылыми еңбектерінің тізімінде ең құндысы – уақыт сынынан өткен түрік лексикографиясының тарихында терең із қалдырған «Түрік-татар сөздерінің салыстырмалы сөздігі». «Түрік-татар сөздерінің салыстырмалы сөздігі» атауына берілген түсінікті «автордан» деген алғысөзінде кездестіруге болады. Онда автор өз еңбегін барлық түркі тілдес сөздерінің түсіндірме сөздігі ретінде ұсынбай, тек нағыз қажетті де керекті сөздерді салыстырмалы түрде түсіндірген. Сөздіктегі барлық сөздер түбір тұлғасында берілген, яғни барлық туынды сөздердің формасы, түбірімен, негізімен бір ұяда қалыптасқандығы көрсетілген, тіпті кейбір жағдайда керекті сөзді іздеу барысында барлық берілген мақалаларды толық қарастыруға тура келеді.

А.Н. Кононов бұл сөздіктің негізгі ерекшеліктері ретінде мыналарды атап өту қажеттігін айтқан:

1) көптеген сөздер этимологиялық құрамына түсінік беруді талап етеді;

2) әкімшілік, құқықтық, ғылыми, діни т.б. терминдерге түсінік беріледі. Көбіне сәйкес келетін түпнұсқаға немесе әдебиетке сілтеме беріледі;

3) географиялық атауларға, түрік эпосы мен фольклорындағы батырлардың атауларына, кейбір реалий тұрмысты және түрік халықтарының дәстүрін білдіретін сөздерге ереже бойынша қысқаша түсінік беріліп отырады [1, 69 б.].

Осы ерекшеліктер түсіндірмелі, этимологиялық және энциклопедиялық сөздіктердегідей ренк бере отырып, сөздікті байыта түспек. Осының өзінен біз Л.З. Будаговтың Радлов, Вамбери, Ильминский сияқты ғалымдардан үлгі алып, солардың еңбектерін негізге ала отырып, зерттей алғанын көреміз. Осы сөздік туралы Л.З. Будагов өзі былай дейді: «Түрік-татар сөздері сөздігінің толық басылымы соңында өзім қолданған барлық деректерге толық шолу жасап және баға беру ниетімен кітаптың атауына, сөздердің алфавиттік ретпен берілуі жүйесіне, транскрипцияларға, сөздердің айтылуы мен қысқартылған тұстарына түсініктеме бере кетуді жөн санадым. «Түрік-татар тілдеріндегі диалектілік ерекшеліктердің салыстырмалы сөздігі» атауынан автор өз еңбегін түркі тамырлас барлық диалектілердің түсіндірмесі ретінде беруге ұмтылған» деген қорытынды жасауға болмайды. Егер мұндай түсіндірме сөздікті жасау мүмкін деп есептелгенде де, оған бірнеше ориенталистердің біріккен еңбектері мен ұзақ жылғы қажыр-қайраты кетер еді. Сол сияқты, мен салыстырып отырған сөздер сөздікте бірқалыпты даму кезеңінде ұсынылған деп ойлау да кате, мұндай еңбек бір адамның қолынан келмес те еді және қолданылуы аясы өте кең болғандықтан, бұл қиын жұмыс.

Тіл үйренушілермен қатар чиновниктер мен аудармашылардың, тіпті сауда адамдарының өз кезектерінде Орыс мемлекетінде немесе шет елдерде осы сөздерді қолданатын тұрғындармен байланыс жасай алуына қажетті, көп тараған сөздердің топтары берілгендіктен ғана сөздік осылай аталды. Татар сөздері түсіндірмелерінің салыстырмалы әдісі

алуан түрлі туынды формаларға, кей жағдайда сөздің түбіріне, сол сияқты бір сөздің сөйлемдер арасында әр түрлі мағыналарға ие болуы мысалдарына сай, олардың өзара қарым-қатынасы мен толығын көрсете отырып, тіл туралы ұғымның толық та дәл зерделілігінің айқын көрсеткіші ретінде қызмет жасайды. Осылай дей келіп, мен тіпті де осы мақсаттың ақырғы көрсеткішін сөздік арқылы өзіме қосып алу ойынан аулақпын.

Бағдарламасына мүмкіндігінше қазіргі заманғы және табанды қажеттіліктер, оның ішінде Шығыс факультеті студенттері мен Азиялық сөздерді оқып жүрген адамдар үшін әдеби шығармаларды оқу барысында да, мұсылмандармен ауызекі тілдесу және жазбаша қатынас негізінде де көмекші болып табылатын ғылыми материалдардың іс жүзіндегілермен қатар жинақталуы кіретіндіктен, назарымызды пәннің ғылыми тұрғыдағы зерттелуіне аудармай кете алмағанымызды осы жұмыспен айналысатын адамдар сөздіктің берілген бөлімінде анық байқайды. Осындай екі жакты мақсаттың орындалу барысы бірде әдеби түркі тілі оларсыз болмайтын араб және парсы тілдері аумағына, бірде мұсылман заңдарының, халықтың салт-дәстүрлері мен ұғымдарының қысқаша түсіндірмелеріне, қоғамдық өмір нақтылықтарына, бір сөзбен айтқанда, сөздің түрлі мағынада қолданылуының негізі болып табылатын элементтеріне жүгінуге мәжбүр етті.

Түркі-татар тілі сөздерінің орналасу жүйесі сөздікте түбірлері бойынша қабылданған, яғни сөздердің туынды формалары, етістіктің алуан түрлері, айтылу ерекшеліктері және басқалары мұнда алғашқы аяқталынбаған қалпындағы нұсқасында дамытылған, бірақ бұл ереже жайдан-жай қолданбаған, өйткені: біріншіден, кейбір туынды форма өзін бөлек түбір сөздей көрсете келіп, өз кезегінде келесі формаға және олармен жіктелген түрге негіз болады, екіншіден, мүмкіндігінше нұсқау-сілтемелердің санын азайтып, басқа көптеген формалармен айтылымдар арасынан түбір етістік жанында талап етілетін форманы жоя алады.

Сөздердің орыс әріптерімен транскрипциялануын мен сөздік үшін қолайсыз санадым, себебі, бұл кітаптың көлемін шектен тыс арттырып, сонымен қатар, әріптердің терілуін қиындата отырып, оқылуының өзін әртүрлі шартты қабылданған әріптермен қиындық туғызар еді, бұл болатын болса, тек арнайы жағдайларда ғана жіберілген. Кей тұста оқырман қате айтылатын сөздермен ұшырасып қалған жағдайда, оны басқа сөз деп қабылдамауы үшін, сөздердің халық ауызында қате айтылуын бере кетуді де қажет деп таптым. Сол сияқты кейбір транскрипцияда бұрмаланған орыс сөздері де берілді, мұндай сөздер тәжірибесіз аудармашыны тығырыққа әбден тіреуі мүмкін.

Шығыс тілдері факультетіне, Санкт-Петербург университеті кеңесінің алдында осы сөздіктің басылуына қажетті жыл сайынғы қаржының белгіленуін өтегендігі үшін терең алғысымды білдіре кетуді парыз деп есептедім. Алғашқы бес әріптен тұратын бөлім жарыққа шығуға дайын тұр, осының артынан қалған бөлімдердің басылуы да ғажап емес» [19, 6 б.]. Будаговтың пікірін көбірек беруіміздің де өзіндік мәні мен маңызы бар. Мұнда автордың сөздікті тізудегі негізгі көзқарасы мен ойлары анық жазылған.

А.Н. Кононов сөздіктің құндылығын бағалай келіп, мынадай тұжырымға келеді: “Значительная часть лексического материала, приведенного в словаре, снабжена указанием на источники.

подавляющее большинство этимологий Л.З. Будагова свидетельствуют о глубоком научном знании тюркских языков. Словарь Л.З. Будагова не утратил значения и поныне, он является прекрасным пособием для чтения старых тюркских текстов, в частности совершенно незаменим при чтении “чагатайских” текстов [1, 200 б.].

Ал біз бұл сөздіктен Қазақстанның батыс бөлігінің тіл ерекшелігін көре аламыз. Сөзіміз дәлелді болу үшін белгілі диалектолог С. Аманжоловтың «...мы должны отметить, что казахские слова, помещенные в словарях В. Радлова и Л.З. Будагова, в основном представляют собой язык западных племен казахского народа» [2, 199 б.] деген пікірін келтіргеніміз жөн.

Біздің пайымдауымызша, Л.З. Будагов сөздігі халқымыздың тұрмыс-тіршілігінен, салт-дәстүрінен, тарихынан хабар беретін анықтағыш. Сонымен қатар, оны этимологиялық, аударма, түсіндірмелі сөздік дей келе, тарихи лексикологиялық ізденістері үшін нағыз құнды дерек көзі деп толық айта аламыз.

Әдебиеттер:

1. Кононов А.Н. История изучения тюркских языков в России. – Л., 1982 – 256 с.
2. Аманжолов С. Вопросы диалектологии и истории казахского языка., – Алматы, 1997. – 452 б.

РЕЗЮМЕ

Наиболее ценный материал представляют словари второй половины XIX века, в которых сохранены видение мира древних тюрков, их обычаи и традиции. В статье рассматривается история составления словарей и их авторов.

SUMMARY

The most valuable material dictionaries represent the second half of the XIX century, which maintained a vision of the world's ancient Turkic people, their customs and traditions. The article examines the history of compiling dictionaries and their authors.

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЕТІС КАТЕГОРИЯСЫНЫҢ ҚОЛДАНЫСЫ

Етістіктің дербес сөз табы екендігін белгілейтін бір ерекшелік оның грамматикалық категорияларының болуында жатыр.

Етістік семантикалық мәні айқын болса да, грамматикалық сипаты сан салалы, түрлену тұлғалары әр алуан сөз табы. Етістік тұлғаларының жүйесін, оның грамматикалық сипаттарын түсіну үшін, етістіктің сөйлемде (сөйлеу процесінде) қолданылу ерекшеліктеріне назар аударайық. Ең алдымен, етістік сөйлемде түбір тұлғасымен тұрып қолданылмайды. Етістіктің бұйрық райын (2 жақ анайы), қалып етістіктерінің 3-жақта (*ол отыр, тұр, жүр* тәрізді) қолданылуын түбір тұлғамен бірдей деп түсіну қате екенін көптеген ғалымдар мойындап жүр. Екіншіден, етістік тек жіктеліп барып немесе кейде –у тұлғалы түйық етістік, анықтауыштық қатынаста есімше, көсемше түрінде ғана қолданылады. Үшіншіден, етістік түбірі *отыр, тұр, жатыр* қалып етістіктері мен бұйрық рай тұлғасын есептемегенде тікелей жіктелмейді. Төртіншіден, етістік формаларының белгілі жалғану тәртібі бар: түбірге тікелей етіс тұлғалары, одан кейін күшейтпелі етістік, одан соң ғана болымсыз етістік тұлғасы жалғанып, бұлардан кейін ғана рай, шақ, есімше, көсемше тұлғаларының бірі қосылып барып етістік жіктеледі: *жүргіз-іңкіре-ме-се-к, сөйле-т-кіз-бей-міз т.б.* Әрине, рай, шақ, есімше, көсемше тұлғалары етістік түбірге тікелей де жалғана алады: *кел-ген, кел-се-к, кел-е-мін, кел-ін-ті т.б.* Сондай-ақ, етіс тұлғалары бірінің үстіне екіншісі қосыла берсе, рай, шақ, есімше, көсемше тұлғалары олай бірінен соң екіншісі қосылмайды, етістікке олардың біреуі ғана жалғанады: *сөйле-т-кіз-бе-й-мін, сөйле-т-кіз-бе-п-нін т.б.* Мұның өзін ғалымдар етістіктің басқа тұлғаларына қарағанда, рай, шақ, есімше, көсемше тұлғалары грамматикалық сипаты жағынан қатарлас, қызметтес екендігін атап өтеді.

Қазақ тіл білімінде етістік категорияларын бірнеше топқа бөлу тәжірибесі бар. Педучилищеге арналған оқулықта етістікті лексика-семантикалық категориялар (көсемше, есімше, болымды және болымсыз етістік, сабақты және салт етістіктер, етістер) және грамматикалық категориялар (рай, шақ) деп екі топқа бөледі.

Ал, Ы.Маманов етістік атаулыны ең алдымен негізгі етістік және функциялық етістік деп екіге бөліп, одан кейін негізгі етістіктің өзін түбір етістіктер және модификациялы етістіктер деп бөліп, түбір етістіктерге сөздің лексикалық мағынасын білдіретін бөлігі жатса, модификациялы етістіктерге белгілі қосымшалар немесе көмекші етістіктер арқылы үстеме грамматикалық мағына білдіретін етістік формаларын жатқызады.

Тіл білімінің қол жеткен соңғы жетістіктеріне сүйенсек, грамматикалық категорияның мәні төмендегідей сипаттар арқылы айқындалады:

1. Грамматикалық категория деп тану үшін, бір ғана грамматикалық мағынаның болуы жеткіліксіз;

2. Грамматикалық мағыналар бір деңгейдегі мәндес, ыңғайлас сипатта болуы керек. Мысалы, өткен шақтық және айтушы жақтық немесе қимылдың болымсыздық мәнін білдіретін мағыналар бір деңгейдегі ыңғайлас сипатта емес;
3. Ол грамматикалық мағыналар өз ішінен бір-бірінен ажыратыла алатын қайшы мәнді сипатта болуы қажет;
4. Солардың бәріне лайық тұлғалық немесе грамматикалық көрсеткіштері болуға тиіс;
5. Грамматикалық мағынаның әрқайсысы белгілі грамматикалық амал-тәсілдер, тұлғалар арқылы беріледі;
6. Аталмыш қасиеттер белгілі бір топтағы сөздердің грамматикалық немесе лексика-грамматикалық сипатын айқындай алатын мағыналық, тұлғалық белгісі болуы тиіс.

Етістік грамматикалық категорияларға бай сөз табы. С.Исаев «Қазіргі қазақ тіліндегі сөздердің грамматикалық сипаты» деп аталатын зерттеуінде етістіктің грамматикалық категориялары жайында жазылған Ы.Маманов, А.Ысқақов, Н.Оралбаева, А.Қалыбаеваның зерттеулерін теориялық тұрғыдан талдай келіп, мынадай тұжырым жасайды: «Сөйтіп етістіктің грамматикалық категорияларын лексика-грамматикалық (салт-сабақты етістік, етіс, көрініс категориясы, болымды, болымсыз етістік категориялары) және таза грамматикалық (рай, шақ, жак немесе жіктеу) категориялары деп екіге бөліп қараған жөн, өйткені рай, шақ категориялары етістіктің мағыналық жағынан оны өзгеріске түсірмейтін ғана тұлғасы емес, сонымен бірге етістікті басқа сөздермен байланысқа түсіруге дәнекер болып, жіктеліп, сөйлем ішінде қолдануға негіз болатын тұлғалары» [1, 159-161]. Бірақ бұл категориялардың ішінде есімше, көсемше, тұйық етістік немесе қимыл атауы енбей қалыпты. Бұл «енбей қалған» тұлғаларды М.Томанов «Қазақ тілінің тарихи грамматикасы» атты ғылыми еңбегінде «етістіктің функциялық категориялары» деп ерекше атаған [2, 225].

Сонымен ғалымдарымыздың етістік категорияларының қызметі жөніндегі зерттеулерін талдай келе, Анар Салқынбай өз еңбегінде етістік категорияларын ішкі мағыналық құрылымы мен қолданыс қызметіне қарай төмендегідей жіктеуді ұсынады:

1. Лексика-грамматикалық категориялары (салт, сабақты етістік, етіс, болымды, болымсыз етістік категориялары);
2. Грамматикалық категориялары: рай, шақ, жак тұлғалары;
3. Қызметтік категориялары: қимыл есім, есімше, көсемше [3, 239].

Етістіктің лексика-грамматикалық категорияларының ішінде етіс категориясының қазақ тілі етістіктеріне тән қасиет екені туралы көзқарасты көптеген ғалымдар ұстанып отыр. Етіске байланысты ғалымдар пікірі әлі де болса тұрақтала қойған жоқ. Өйткені тек қазақ тілінде ғана емес, жалпы түркі жүйелі тілдердегі етіс мәселесі өз алдына ерекше тақырып болып зерттелуі, өкінішке орай, әлі де ізденіс жолында.

Етіс – етістіктің ерекше категориясы. Әдетте, етіс қимыл, іс-әрекетті, субъекті пен объекті арасындағы әр түрлі қатынасын білдіріп, белгілі қосымшалар жүйесі арқылы жасалатын етістік категориясы деп анықталады. Зерттеушілердің бір тобы етіс тұлғаларын сөзжасам қосымшаларының қатарына жатқызады. Академиялық грамматика етіс қосымшаларын былай анықтайды: «Етіс аффиксі қосылған сөздер

аффикстердің санына карамай, туынды түбір етістіктер құрамына кіреді, сондықтан да бұл категория сөз тудырудың морфологиялық әдісіне жатады. Сөйтіп, етіс қосымшалары жалғанған етістіктер туынды түбір деп саналады да, етіс қосымшалары етістік негізден етістік тудыратын жұрнақ деп аталады».

Етіс категориясын арнайы зерттеген А.Қалыбаева (Хасенова) жоғарыдағы пікірді қолдайды. Бұл пікірді А.Ысқақов та қолдайды: «Сөйтіп, етіс формаларының бұл ерекшелігінен, біріншіден, басқа жұрнақтар сияқты туынды етістік жасайтын қабілет барлығы және сол етіс жұрнақтары арқылы туған формалар етістік негіздері есебінде қызмет ететіні айқындалады. Ендеше, бұл жағынан қарағанда, етіс жұрнақтары сөзден сөз тудыратын жұрнақтармен сипаттас келеді де, лексикалық категорияға жатады. Екіншіден, етіс категорияларының формаларында субъекті мен объектінің амалға қатысын, керісінше, амалдың субъекті мен объектіге қатысын білдіретін грамматикалық сипаты күшті. Демек, етіс формалары сөйлемнің грамматикалық құрылысына өзгеріс енгізіп отырады» [4, 296].

Бұл пікірлердің бәрі етіс жұрнақтарының сипаты жағынан сөзжасам қосымшаларына жақын екендігінен туындап отыр. Кейбір түрлері жаңа сөз жасап, етіс қосымшалы етістік негізгі сөздік құрамнан жеке лексикалық бірлік ретінде орын алған. Мысалы, *қызды айттыру, үйге кіріп жылынды, руқсат беруді отінді, оқуға берілді* т.б. қолданыстағы етістіктер етіс қосымшалары арқылы жасалған туынды түбір, негізгі түбірден туған жаңа мағыналы сөздер болып табылады: *айт, жылы, бер* түбірлері өзгелік, ырықсыз етіс жұрнақтары арқылы жасалған туынды сөздер. Бірақ, солай бола тұрса да, етіс қосымшалары әр уақытта өзі жалғанған етістік түбірдің мағынасын, лексикалық мәнін, өзгертіп жібере ме, әрқашан жаңа лексикалық сөз жасай ма? Мысалы, *Ол хат жазды. Бұл хат кеше жазылды. Баласына хат жаздырды. Жаз* етістігінің барлық формада жазу қимыл процесі өзгерген жоқ, ешқандай да жаңа сөз туындаған жоқ. Ал, сөзжасам қосымшасы болса, оны өзгертіп жіберер еді. Бұл сипатты сөзжасам қосымшалары емес, етістіктің лексика-грамматикалық категориясы деп қарастырған жөн екендігін кей ғалымдарымыз қолдап отыр.

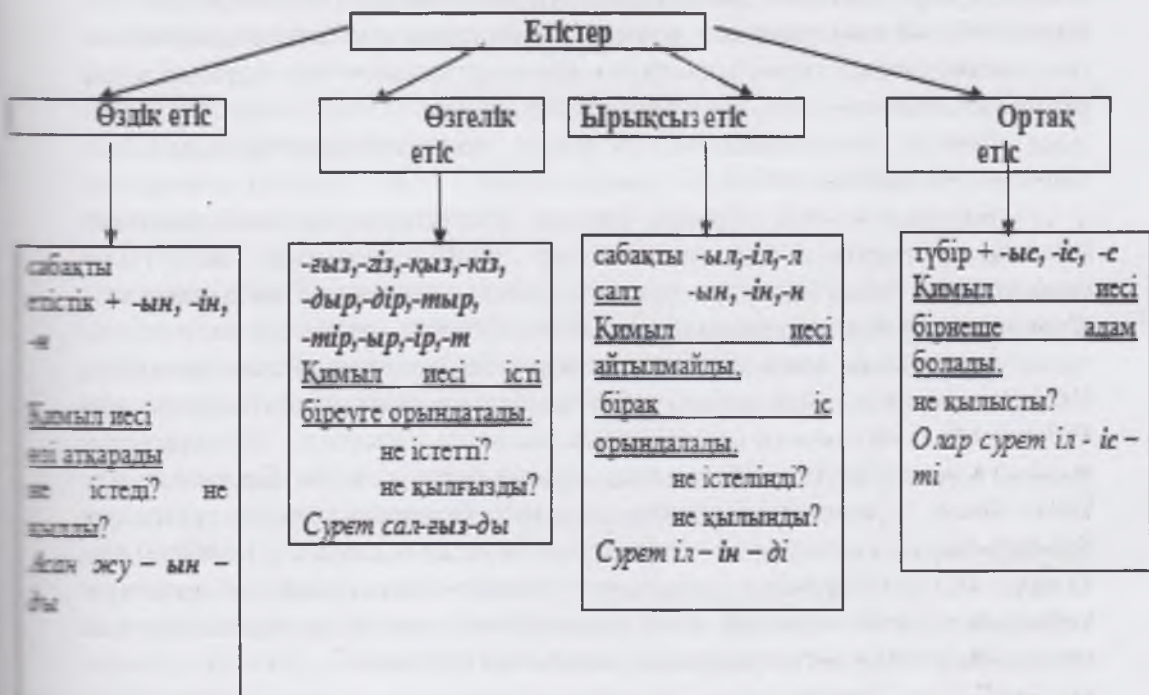
Ы.Маманов сондай-ақ, *намыстану, мейірлену, шаттану* сияқты етістіктерді де сыртқы тұлғасының ұқсастығына қарап, өздік етіс деп тануға болмайды деп көрсеткен [5, 37].

Осы тұрғыдан етіс түрлеріне құранды қосымшалардың да жатқызылатыны кей оқулықтарда беріліп отыр. Соның ішінде қазіргі таңда «Шың» баспасынан шығып отырған барлық мектептерге ҰБТ-ға дайындық үшін берілетін оқулықтың 2009 жылғы басылымында етіс категориясының *көр* деген бір ғана сөзге жалғанатын *-сет* қосымшасы туралы мәлімет берілген [6, 83].

Алайда, аталмыш құранды қосымшалар ҰБТ сұрақтарында да кездесіп отыр. Мысалы, тест сұрақтарында бір ғана сөзге (көр етістігіне) жалғанатын етіс жұрнағы ретінде –сет жұрнағы көрсетілген. Бұл құранды жұрнақтың –се шартты рай жұрнағы мен -т өзгелік етіс жұрнағынан құралғандығын көру қиын емес. Бірақ мектеп оқулығында арнайы етістің жұрнақтарынан басқа да ұқсас жұрнақтар көрсетілмеген.

Етіс категориясы түркі тілдерінің қайсысында болмасын 1951жылға дейін өз алдына жеке мәселе болып зерттелген емес. Жалпы етістің етістіктің қандай формасы екендігі ғана емес, етіс категориясының түрлері жайында да талас пікірлер жоқ емес. Мектеп оқулықтарында: өздік етіс, өзгелік етіс, ырықсыз етіс, ортақ етіс деп төртке бөлініп жүр және оларды мектеп оқулығында төмендегідей ережемен беріп жүр.

Ал, арнайы зерттеуші ғалымдарымыздың еңбектерінде беске бөлінуінің өзі қайшылық тудыратын жағдай.

Мағыналық ерекшеліктері мен синтаксистік қызметі, тұлғалық ерекшеліктеріне қарай қазақ тіліндегі етістерді: негізгі етіс, өздік етіс, ырықсыз етіс, ортақ етіс және өзгелік етіс деп беске бөлуге болатындығын көрсетеді. Оның жоғарыда атап өткен төртеуі өзіне тән аффикстермен түрленеді. Ал біреуі, негізгі етістің өзіндік аффикстері жоқ. Бұл пікірді А.Ысқақов та толық қолдайды: «Етістер жұрнақтарының түрлеріне, олардың мағыналары мен қызметтеріне қарай төмендегідей бес түрге бөлінеді: негізгі етіс, ортақ етіс, өзгелік етіс, ырықсыз етіс, өздік етіс. Негізгі етістіктің арнаулы көрсеткіші болмайды, оған әрбір түбір я туынды етістіктердің де, күрделі етістіктердің де негіздері жатады».

Осыдан анық көретініміз, негізгі етіс деп аталатын етіс түрі, етістіктің түбірі деген ұғымнан еш айырмашылығы жоқ. Сол себепті Ы.Маманов етіс категориясының төрт түрін көрсетеді.

Дәстүрлі грамматикада істің орындаушысына, нәтижесіне қарай құбылуы етіс деп аталады. А.Байтұрсынұлы он түрлі етісті атап көрсетіп, олардың ішкі табиғатын анықтаған: сабақты етіс, салт етіс, ортақ етіс, өздік етіс, өзгелік етіс, беделді етіс, ырықсыз етіс, шығыс етіс, дүркінді етіс, өсіңкі етіс [3, 243]. Осы тұрғыдан проф. І.Кеңесбаевтың орыс кластарына арналған оқулығында да сабақты, салт етістіктерді етіс

категориясы (действительный залог, средний залог) деп қарастырғанын айтып өткен жөн болар.

Сөйтіп, қазақ тіл білімінде етіс тұлғасының қызметі мен мағынасы туралы екі ғылыми пікір қалыптасқандығын көріп отырмыз. Профессорлар А.Ысқақов, А.Қалыбаева, Н.Оралбаева етіс тұлғасын сөз тудыру категориясының морфологиялық әдісіне жатады деп бағаласа, Ы.Маманов, С.Исаев етіс тұлғалары сөзжасам қосымшасы емес, «етістіктің лексика-грамматикалық категориясы» деп бағаланған. Бұл пікірлер бір-біріне қарама-қарсы емес, өйткені екеуінде де етіс тұлғаларының жаңа мән мен мағына туғызатыны жоққа шығарылмайды, тек мәселенің әр түрлі аспектіден бағалануы екі түрлі ғылыми пікір қалыптастырған.

Етістің ішкі семантикалық және грамматикалық құрылымында мынадай ерекшеліктер бар:

Біріншіден, етіс тұлғасы барлық етістіктерге түгелдей талғамай жалғана бермейді. Тек мағыналық және тұлғалық валенттілік сақталғанда ғана жалғана алатын өнімді жұрнақ. Екіншіден, етіс жұрнақтарының салт етістіктен сабақты, сабақты етістіктен салт етістік жасауының өзі де оның жаңа сөз жасауға бейімділігін айқындаса керек. Үшіншіден, етіс тұлғаларының бірінің үстіне екіншісінің жалғана алу қабілетінің болуы оның сөзжасамдық қасиетін көрсетеді. Өйткені қазақ тіліндегі бірде-бір грамматикалық мағына беретін тұлға бір сөз ішінде қайталанып, бірінің үстіне екіншісі жалғана бермейді. Ал етіс тұлғалары *бар-ғыз-дыр-т*, *кел-тір-т* сипатында жұмсала береді. Төртіншіден, етістер бір не бірнеше субъектінің қимыл-қозғалыстық, іс-әрекеттік қарым-қатынасын анықтап, жаңа номинативтік мән туғызатын категория ретінде етістіктің негізгі формаларының бірі болмақ.

Әдебиеттер:

1. Әбуханов Ғ. Қазақ тілі. Алматы, 1960.
2. С.Исаев. Қазіргі қазақ тіліндегі сөздердің грамматикалық сипаты. Алматы. – 1998.
3. Томанов М. Қазақ тілінің тарихи грамматикасы. 1998.
4. Салқынбай А. Қазіргі қазақ тілі: оқу құралы.- Алматы: Қазақ университеті, 2008. – 340 б.
5. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі, морфология. Алматы, 1964.
6. Маманов Ы. Қазіргі қазақ тілі, етістік. Алматы, 1966.
7. Ибрагимов Қ. Қазақ тілі: талапкерге арналған оқулық-тест. Алматы: ШЫҢ-КІТАП, 2008 – 299 бет.

РЕЗЮМЕ

В данной статье говорится о глагольной категории залога в современном казахском языке. Выводы основываются на сравнительном анализе различных точек зрения ученых.

RESUME

The article tells about usage of voices of verbs in Kazakh Language. In particular it focuses on main linguistically characteristics of voices by comparing viewpoints of various scientists.

Б.МОМЫШҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ӘСКЕРИ ҚҰРАМА, БӨЛІМШЕ АТАУЛАРЫНЫҢ ҚОЛДАНЫСЫ ЖӘНЕ ЛЕКСИКА- СЕМАНТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ

Еуразиялық кеңістікте орналасқан Қазақстанның қазіргі геосаяси жағдайында оның бір күнде пайда болмаған мемлекет екендігін, дәстүрлі билік жүйесі мен әскери құрылымы бар ел болғандығын дүние жүзі қауымдастығы алдында тарихи, тілдік тұрғыдан дәлелдеу ҚР президенті Н.Ә.Назарбаевтың халыққа жолдаған «Қазақстан - 2030» даму бағдарламасындағы жеті басымдықтың бірі – ұлттық қауіпсіздік стратегиясымен үндеседі [1:10]

Осы пікірге сүйенсек, тілдік тұрғыдан дәлелдеу қазақ тілі лексикасының тарихи даму кезеңдерін қарастыруды қажет етеді. Оның бір даму сатысы деп Ұлы Отан соғысы жылдары қазақ тілінің сөздік құрамына енген көптеген жаңа ұғымдар мен термин сөздерді айтамыз. Бұл сөздер тобын «*әскери лексика және әскери терминдер*» деп атауға болады.

Мұндай атауға лайық сөздер мен сөз тіркестерін біз сол кезеңді суреттейтін әскери көркем шығармалардан кездестіреміз.

«Мен солдатпын, академияны өмірдің өзінен – ұрыста өттім, осы тұрғыдан қарағанда, менің соғыс туралы ойлануыма негіз бар сияқты», - деп өзі әскери әдебиетке бет бұруына негіз болған нәрсені тап басып айтып кеткен Кеңес Одағының Батыры, Халық Қаһарманы Б.Момышұлы. Оның бұл сөзіне төмендегі туындылары негіз болады: «Офицердің күнделігі» (1952), «Бір түннің тарихы» (1954), «Москва үшін шайқас» (1958), «Жауынгердің тұлғасы» (1958), «Майдан» (1961), «Майдандағы кездесулер» (1962), «Генерал Панфилов» (1963), «Төлеген Токтаров» (1965), «Куба әскерлері» (1965), «Ел басына күн туса» (1970), «Қанмен жазылған кітап» (1991), «Адам қайраты» (1981) т.б.

Бұл шығармаларында жазушы әскери лексиканы, терминдерді молынан қолданғаны көрініп тұр. Әсіресе әскери құрама, бөлім атауларының өзіндік ерекшелігіне қатысты атайтынын өзі де көрсеткен: «Әр әскери қауымның өзіне жарасарлық аттары бар, өздерінің мамандық намыстары бар» [2:6].

Б.Момышұлы шығармасында белсенді қолданылатын сөз - *әскер*.

«Терезеге қарап тұрсам, *әскерлер* келе жатыр екен» [2:6] мысалдағы *әскер* сөзі сап түзеп келе жатқан белгілі бір әскери бөлім мағынасында тұр.

«Бұл сөз қазақ тіліне, сірә, орта ғасырларда араб тілінен ауысқан. *Әскер* сөзі көптеген тілдерде бар: өзбек, тәжік, тілдерінде *асқар*, кыргыз тілінде *аскер*, Қарақалпақ тілінде *әскер*, осман түріктері тілінде *аскер* – «қол, жасақ, армия» ұғымын білдіреді». [3:67] - дейді зерттеуші Т.Байжанов. Демек, *әскер* сөзі қай тілде болмасын бір мағынада қолданған. Қазақ тілінде *әскер* сөзі «Мемлекеттің қарулы күші, армия. Қатардағы жауынгер, сарбаз» [4:92] мағынасында қолданылады.

Ал *армия* сөзі де шығармада актив қолданылатын сөздердің бірі. «*Армия* командованияның күш қорын Кургановтың полкына танкке қарсы тұратын артиллерия дивизиясы келіп қосылды» [2;32], немесе «Генерал *Армия* қолбасшысына кетті, көмек сұрамақшы немесе түн қараңғысын жамылып, келесі шепке шегінуге рұқсат сұрамақшы дейді» [2;128]

Бұл мысалдардағы *армия* сөзінің семантикасын қарастырсақ, латын тілінде қарулану деген сөз. Мемлекеттің Қарулы Күштерінің жиынтығы. [5;24]

Жазушының қай шығармасында болмасын *штаб* термині айрықша қолданылады. «Бастапқы соғыс күндерінде *штабпен* жөнді байланыса алмай, көрші батальондармен иен тіресе қолтықтасып бірге тұра алмай, өз полкімнің командирімен байланысты үзіп алып, жау сыртында қалғаным үшін генерал мені үлкен айыпқа бұйырар деп ойлаушы едім». [2;9] немесе, «Генерал тағы да телефонды алып, *штаб* бастығымен сөйлесіп: «Момышұлының батальоны жау тылынан өтіп келеді» деп *армия штабына* хабарлауды бұйырды» [2;12]

Сөздікте штабқа мынадай анықтама береді: «*Штаб* - әскерлерді басқару органы. Штабтың соғыс жағдайындағы негізгі міндеттері: әскерлерді жинау, шоғырландыру, командирлер қабылдайтын шешімдерді дайындау және талдау, соғыстағы әскери құрамалардың, бөлімдердің үйлесімді әрекеті мен шайқастың үзбей басқарылуын ұйымдастыру. [6;454]

Штабтың армияда осындай маңызды міндеттерді атқаратынын Бауыржан Момышұлы былай суреттейді: «Армия әдебиеттерінде *штабты* «армияның миы, көзі, құлағы, жүрегі...» деп адамзаттың қымбатты мүшелеріне теңейді. *Штаб* уақытты ойлап, көріп, біліп, естіп, сезіп отырмаса, карамағындағы әскерді басқарып, қызметін үлгере алмайды. Жүйе тамыр мен күре тамырдың міндеті де жүрек болғандықтан, соған жүктеледі» [7;266].

«Жолдас, аға лейтенент, *батальонға* өзіңіз қолқалай сұранып бардыңыз. Мен сізді өз тілегіңіз бойынша тағайындадым. Батальон басқару оңай іс емес екенін мен сізге сол кезде ескертіп айтқан болатынмын... Енді батальонның *батарея* емес екендігіне көзіңіз жеткен болар, жолдас аға лейтенант. Батальонда сіздің «нол-нолмен, солға таман, оңға таман ноль-ноліңізден», соңынан бәрін бастырмалата ат» емес. Батальон басқару үшін тактика, тактика керек. Жоқ, жолдас аға лейтенант, менің *дивизиям* партизан отряды емес, салалалы, арналы армияның дивизиясы» [2;26].

Бұл үзіндідегі *батальон*, *батарея*, *дивизия* сөздері ірі әскери бөлімшелердің атауын білдіретін термин сөздер.

«*Батальон* — құрлықтағы, әуе-десант, теңіз жаяу әскерлері құрамаларының негізгі тактикалық бөлімшесі. Ол бірнеше ротадан құралады. Ал *батарея* — 2-3 взводтан, 2-8 зеңбіректен құралатын бөлімше.

Дивизия — Қарулы Күштер құрамындағы негізгі тактикалық құрама [5;45] Демек, дивизия батальон, батарея бөлімшелерінен де жоғары, міндеті ауыр әскери құрама. Дивизия міндеттеріне қарай *авиациялық дивизия*, *танк дивизиясы*, *атқыштар дивизиясы* болып

бөлінеді. Ал мысалдағы сөз етіліп отырған дивизия әрине атқыштар дивизиясы болып табылады.

Тағы да жиі ұшыратуға болатын әскери құрама әкімшілік, шаруашылық жағынан дербес басқарылатын *полк* атауы.

«Генералдың айтуы бойынша полковник Карповтың *полкі* мен подполковник Кургановтың *артиллериясының* қалдығы жаңағы көрсетілген жерлерге тез өтіп бекініс жасайды». «*Полк* штабы жазғы лагерьдің шетіндегі жеке үйге орналасқан екен». [7;45] «Олар мына қырғын соғыста полктерінен, бөлімшелерінен адасып қалған біздің бейшара жауынгерлеріміз». [2;14]

«Өзен жағасындағы тың күші бар *гарнизон* жаудың алдын белгілі уақытқа дейін бөгеп, шегініп келе жатқан бөлімшелеріміздің топтанып есін жиып, күш біріктіріп, топтанып жаңа шепке бекініп алып, жаудың алдына қайта бөгет болуға мүмкіндік беруге тиісті екен». [2;23] Үзіндідегі *гарнизон* термині – қалада я қорғанда тұрған әскери бөлім мағынасын білдіреді [4;174].

«Алдымнан *роталар* топ-тобымен өз командирлерінің соңынан бұрынғысынша қаз-қатар тізіліп барады».

«*Рота* командирлері «бір, екі, бір, екі» - деп аяқ басуды ырғақтап жөнге сала бастады». *Рота* – баталон құрамына енетін әскери бөлімше.[4;693] Ротаның құрамында ең кемі 100 адам болады. Екінші сөйлемдегі *рота командирі* терминдік тіркесі сол әскери бөлімшені басқаратын командир мағынасын беріп тұр.

«*Взвод* – рота, батарея құрамына енетін тактикалық бөлімше». [5;34] «Мен лейтенант Донских пен Брудный бастаған алдыңғы шептегі *взводтардың* соғысы туралы, олардың ерліктері туралы қысқаша баяндап бердім.

1941-1945 жылғы Ұлы Отан соғысы орыс, қазақ, өзбек, қырғыз, жалпы Кеңес Одағы халықтарына ортақ болды. Сондықтан сол тұстағы әскери терминдер жалпыхалықтық тілге ортақ болуы шарт еді. Міне, осыған сай біз келтірген әскери құрама, бөлімше атаулары барлық тілдерге атау және мағына жағынан да ортақ тілдің әскери терминдер қабатын құрайтын сөздер.

Жалпы Б.Момышұлы шығармасынан аңғаратынымыз, Ұлы Отан соғысы жылдарында қазақ тілінің сөздік құрамында жаңа ұғымдар, әскери терминдердің пайда болғандығы және байырғы әскери сөздеріміздің жаңа мағынада қолданыла бастағандығы.

Осы тұрғыдан қарағанда Б.Момышұлының тілдік қолданысын зерттеу біріншіден бауыржантануға қосқан үлес, екіншіден қазақ әскери лексикасының даму тарихын, қордалануын көрсету болып табылады.

Әдебиеттер:

1. Н.Назарбаев. Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы// Егемен Қазақстан. 11 қазан, 1997.
2. Б.Момышұлы Екі томдық шығармалар жинағы. – Т.1. – Алматы: Жазушы. – 2003. – 480бет.
3. Т.Байжанов. Қазақ тіліндегі әскери лексика. Алматы, Рауан, 1991ж.
4. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі/ жалпы ред.басқарған т.Жанұзақов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008.

5. Қысқаша-орысша әскери сөздік. – Алматы: Центральная типография МО РК, 1995ж.

6. Әскери терминдердің орысша-қазақша түсіндірме сөздігі. Алматы: «Білім», 2002ж.

7. Б.Момышұлы. Адам қайраты. Алматы. «Жалын» 1981 ж.

РЕЗЮМЕ

В этой статье за основу взяты произведения Б.Момышулы «За нами Москва», «Мужество человека». Из произведения взяты военные термины, названия частей, применимые к современности через лексико-семантическую терминологию.

SUMMARY

This article is created on the basis of B.Momishuli books: «La name Moskva» and «Muzhestvo cheloveka». Military terms, names of military units that are still modern are taken from his works.

ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

БУХАРБАЕВ Ш.М.

КРЕДИТТІК ТЕХНОЛОГИЯ ТАЛАБЫНА САЙ ЖОО-ДА ҚАРЖЫ БОЙЫНША МӘСЕЛЕНІ СТУДЕНТТЕРДІҢ ТАЛДАУҒА АРАЛАСУ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУ

Еліміздегі жоғарғы оқу орындарының алдыңғы қатарлы әлемдік оқу орындарының қатарынан орын алуға ұмтылысы құптарлық жағдай. ХХІ ғасыр «Білектің күші емес, білімнің күші» қағидасын ұстанған ғасыр деп есептеймін. Сондықтан да, Қазақстандық жоғарғы оқу орындарының сапалы оқыту жүйесін қолға алуы бұл уақыт талабы. Бұл талаптан С.Бәйішев атындағы АУ қалыс қалмауға ынта білдіріп, барлық оқу процесіне қатысты теттіктердің толыққанды жұмыс істеуін қолға алып, жан-жақты жұмыс жасауда. Бұның нәтижесі ретінде университет өткізін жатқан әртүрлі деңгейдегі шараларды атап өтсек жеткілікті болар еді, дегенмен соңғы жылдары сапалы білім беруді күн тәртібіне қойып, әр түрлі әдістемелік семинарлардың өтуі және сол семинарларда жасалған тың ұсыныстардың ұсынылуы, айтылуы және талқылануы студенттерді сапалы оқытуға деген, бір қадам талпынысты білдіретіндігі айқын.

Сондықтан да, бұл мәселе өте орынды да, өзекті мәселе екендігін үнемі есте ұстауымыздың, сондай-ақ, бұл мәселелердің оң шешім табуына ықпал етудің қажет екендігін ескеруіміз керек. Сонымен қатар, ескертіп қана қоймай тиісті бекітілген жоспарлар негізінде шараларды атқаруды, оқытушылар тарапынан талап етуі, бұл – оқу процесінің негізгі мақсатының бірі екендігі белгілі.

Осы жоғарыдағы жағдайларға байланысты бүгінгі күн тәртібіндегі қаржы мәселесі бойынша студенттердің тақырыпты талдауға белсенді араласуы негізгі мақсат, сондай-ақ аталмыш тақырып білдіріп тұрғандай аса маңызды екендігі белгілі. Жалпы, «Қаржы» пәні экономика факультетінің 2 курстарында жүргізіледі. «Экономика» мамандығын меңгеруге тиісті студенттердің алғашқы экономикаға, қаржыға бастапқы қадамын анықтайтын және бағыттайтын пән. Сондықтан да, бұл пәннің сапалы, әрі ұғынықты жүргізілуі, жан-жақты түсіндірілуі бұл пәнді игерушілер үшін басты фактордың бірі екендігі айғақ.

Алайда, бұл пән оқытушы тарапынан ауқымды, терең деңгейде, сондай-ақ жоғарғы оқу орындарына қойылатын талаптарға сәйкес жүргізілуі басқа мәселе, енді бұл пәнге деген студенттердің қызығушылығын, әрі оларды толғандырып жүрген мәселелер мен тақырыптарға терең түсінікпен, ойлы көзқараспен қарауын қалыптастыру екінші мәселе.

Ғылыми органның пікірінше «ХХІ ғасыр – жаңа технологиялар ғасыры» деп бекер айтылмағандығы белгілі. Сондықтан да, қаржы

мәселесі бойынша жаңа технология жетістіктерін қолдану қалыпты жағдай деп қабылдауымыз қажет.

Бұл мәселені интеративтік тақтаны тиімді пайдалану және компьютерлік технологияның көмегімен тәжірибелік есептерді, яғни салықтың, бюджеттің кіріс-шығысына байланысты есептерді компьютерлік бағдарлама арқылы енгізсе, бұл студенттерді ынталандырып, сабаққа белсене араласуына ықпал ететіндігі белгілі. Жалпы дәріс сабағында белгілі-бір тақырыпты талдауға студенттің етене араласуы, ол тақырыпты жоғары деңгейде түсінуі, сол тақырыпқа деген ынтасына байланысты.

Сондай-ақ дәріс тақырыптарын талдауға белсене қатысуы, бұл біріншіден лекторға байланысты, екіншіден тақырыпқа байланысты көрнекі құралдардың толық көлемде болуы. Бұны таркатып немесе талдап айтар болсақ, сол тақырыпқа байланысты қолданылатын материалдардың кестелер, сызбалар және т.б. диаграммалар мен сөзжұмбақтар түрінде ұсынылуы дәріс сабағындағы тақырыпты талдауға қатысу барысында студенттердің белсенділігін, сол тақырыпқа деген ынтасын арттырады деп есептеймін.

Себебі. «қаржы», «капитал», «қор» және т.б. қаржыға байланысты терминдерден құралған сөзжұмбақты шешуде кез-келген студент белсенді араласып қана қоймай, ол тақырыпқа деген қызығушылығы оянатаыны белгілі. Кейбір тақырыптар бойынша команда құрып пікірталастар немесе жарыс ойындарын өткізу де студенттердің сабаққа деген белсенділігін арттыра түсетіндігі күмән туғызбайды.

Тақырыпты белсенді талдау үшін тек студенттердің түсінуі немесе сол тақырыпты игеру деңгейі ғана емес, оқытушының да тақырыпты талдау барысында ұйымдастыру шеберлігі де үлкен рол атқаруы тиіс. Ұстаздың сабақты жүргізуді ұйымдастыру шеберлігі дегеніміз не? Бұл дегеніміз, яғни тақырыпқа байланысты сұрақтарды жүйелі түрде қоя білу, сонымен қатар сұрақтың тақырып барысына байланысты аясын кеңейтіп, сол талданатын тақырыпты толық қамтитын мүмкіндікке ие болуы шарт. Сонда ғана қарастырылған сұрақ пен дәріс тақырыбының мақсаты ашылады. Алайда, дәріс сабақтарын талқылау барысында сол немесе басқа да мәселелердің, талданатын тақырыптың маңызды бөліктері сызба түрінде беріліп талдануы студенттің жадында жақсы жатталуына жағдай жасайды.

Жалпы студенттердің дәріс сабақтарында тақырыпты талдауға белсенді араласуына байланысты көптеген ұсыныстар, дәлелдер мен дәйектемелер келтіруге болады, бірақ бұл деңгейде өткізуге жаңа технологиялармен толық қамтамасыз етумен байланысты мүмкіншіліктің шектеулілігі көп жағдайда дәріс сабағына жеткіліксіз деңгейде әсер етеді.

Студенттердің дәріске белсенді араласуына аудиториялардың көрнекі құралдармен және оқытудың кредиттік технология талабына сай материалдық базамен жабдықталмауы сабақтың деңгейіне тиімсіз әсер ететіні белгілі. Дегенмен бұған қарамастан барлық жағдайды пайдаланып, қайткенде бұл мәселенің оң шешімін табу мақсатында жұмыстануға тиіспіз.

Бұл мақсатта қолда бар көрнекілік құралдар, яғни сызбаларды, кестелерді, суреттерді слайд арқылы материалдарды жиі пайдалану бүгінгі таңда негізгі мақсат және басты бағыт, бар мүмкіншілік болуы тиіс. Осы іс-шараларды икемді, тиімді пайдалансақ, бұл өз кезегінде

студенттердің дәрісті белсенді талдауына игі ықпал ететіндігі белгілі. Осылардың нәтижесі оқу процесінің бір саты болса да сапаға деген қадамы болмақ.

РЕЗЮМЕ

Еліміздегі жоғарғы оқу орындарының алдыңғы қатарлы әлемдік оқу орындарының қатарынан орын алуға ұмтылысы құптарлық жағдай. Бұл талаптан С.Бәйішев атындағы АУ қалыс қалмауға ынта білдіріп, барлық оқу процесіне қатысты теттіктердің толыққанды жұмыс істеуін қолға алып, жан-жақты жұмыс жасауда.

Старание в государственных высших учебных заведениях на получение место в мировых учебных заведениях это естественная ситуация. В том числе в АУ имени С.Байшева все занятие разрабатается в процессе всесторонне функционированное исчерпало в руку.

SUMMARY

The gust in receipt place from row advanced worlds учебных places Еліміздегі up учебных places құптарлық situation. The not the force of « Wrist THE XXI century, force of knowledge ұстанған century » rule shall to intend. Consequently and, Қазақстандық up учебных places qualitativly to teach demand it time receipt in hand system. Although С.Бәйішев атындағы АУ воздерживать this the wish, all occupation to work процесіне tangent теттіктердің has exhausted in hand gigantic, thorough to function.

ӘЖМҰРАТ Н.Т.

АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Экономикалық дамудың жаңа ұстанымын ғылым, инновациялық қызмет, қазіргі акпараттық технологиялар негізіне енген инновация ретінде қарастыру қажет. Осы себептен ғылыми білім, ғылыми зерттеулер стратегиялық ресурс ретінде, өз кезінде ғылыми-техникалық дамуды және инновацияны игеруді жеделдетеді. Инновациялық үрдіс өздігінше басқа сипатқа ие болады, өндірістік үрдістің барлық тарапын қамтиды, ұйымдастыру және басқару құрылымдарына енеді.

Қазіргі уақытта өндіріске инновация мен ғылыми жаңалықтарды игеру жыйдамдығы мен экономикалық және технологиялық бәсекелестік қарқынды дамуда. Кәсіпорындар мен фирмалар жаңа технологияны, жаңа білімді ізденуде, іргетасты зерттеулер жүргізуге қатысуға ұмтылуда, өндірістік жағдайға тез бейімделу мақсатында тікелей өндіріске инновацияны игеруді ұйымдастыруда.

«Инновациялық үрдіс» түсінігі «жаңа үйлесімділік» ретінде, дамытуды қамтамасыз ететінін, бірінші рет Й. Шумпетердің «Экономикалық даму теориясында» анықталды, онда экономикалық дамуды, инновациялық үрдіс пен кәсіпкерлік қызметті дамытудың үздіксіз байланысында қарастырса, Х. Фримен жаңа технологиялық жүйе

мен технологиялық төңкерістің категориясын негіздеді, ол жаңа технологияны игеруде инновацияны қызметтік жүйе ретінде қарастыруға мүмкіндік берді.

Көп ғалымдар инновацияны немесе жаңалық енгізуді техникалық-экономикалық үрдіс ретінде, онда технологияны жақсарту және қосымша пайда, қосымша табыс алу мақсатында ғылыми білім мен ғылыми жаңалықты қолдану жүзеге асады деп қарастырады.

Қазақстанның агроөнеркәсіп өндірісінде инновациялық үрдісті дамытудың тұжырымдамасында инновациялық үрдіс «жаңа немесе жақсарған ауыл шаруашылық өнімдері мен оның қайта өңделген өнімдерін, және шикізатты өндеудің жаңа немесе жетілген технологиясын жетілдіру мақсатында ғылыми зерттеулер мен әзірлемелер жүргізіліп, инновацияны құру және оларды өздерінің тікелей өндірісінде игеру бойынша нақты іс-шаралардың заңды және кезекпе-кезек жүргізілетін жүйесі» деп анықтау ұсынылады.

Біздің ойымызша, инновациялық қызметті ғылыми-техникалық және ғылыми қызметпен теңестіру дұрыс емес, инновациялық қызметтің мәнін ғылыми-техникалық қызметтің, ғылым мен өндірістің интеграциясы және өндірістің бірыңғай циклінің қалыптасуы мен ғылыми өнімді игеруге жалғасқан үрдісі ретінде есептеу қажет.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, инновациялық қызмет мемлекеттік басқаруды және едәуір қаржыны салуды талап етеді. Инновациялық қызметке төмендегі факторлар әсер етеді: ғылыми-зерттеу жұмыстарына жұмсалатын шығын көлемі; ғылыми сыйымдылығы жоғары өнімді жасауға қабілетті ғылыми қызметкерлердің саны; бітіруші мамандардың саны мен сапасы; инновациялық қызметтің инфрақұрылымы; инновация негізінде еңбек, материал және қаржы қорларын тиімді қолдануға қабілетті салалық басқаруды ұйымдастыру. Мынаны ескеру қажет, егер экономикасы жоғары дамыған елдерде техникалық әзірлемелердің инновациялық кезеңнің ұзақтығы 5-6 жылды құраса, дамушы елдерде 15-тен 25 жыл аралығында болуда.

Көп елдердің экономикасы инновациялық дамудың негізіне және технологиялық дамуға қызмет ету ғылым, өндіріс және қоғам арасындағы өзара қарым-қатынас жүйесінің қалыптастырылуына және инновацияға көбірек бағдарланған. Олар, оның бағыттарын барлық кезең бойынша ғылыми зерттеуден өндіріске енуін анықтайды. Әрбір мемлекетте, бірінші жаңалығы экономиканың инновациялық дамуына мән беріледі, ұлттық инновациялық жүйе қалыптастырылады.

Инновациялық үрдіске әртүрлі бағытталған, оң және кері әсер ететін факторлар мен жағдайлар жиынтығы әсер етеді. Сол себептен диссертациялық жұмыста инновациялық үрдістің ағымына оң және кері әсер ететін факторлар қарастырылып толық талдау жүргізілді.

Қазіргі кезде инновациялық үрдістің үш түрі бөлініп көрсетілуде:

- қарапайым ішкіұйымдық (ұйымаралық), ол жаңашылдықты әзірлеу және оны бір кәсіпорынның ішінде қолдануды ұсынады, бұл жаңашылдық, ереже бойынша тауар түрінде болмайды;
- ұлғаймалы, жаңашылдықтың бірнеше өндірушілері бар болуы, жалғыз өндірушінің монополиялық үстемділігін бұзу;

- тауарлы, бұл жағдайда кем дегенде екі шаруашылық субъект жаңашылдықты өндіруші және тұтынушы ретінде әрекет етеді, ал жаңашылдық тауар көрінісінде болады.

Қазақстанның агроөнеркәсіп кешеніндегі инновациялық үрдістің ерекшелігі ретінде, өндірістің тарихи-дәстүрлі технологиясынан басқа, келесілерді айтуға болады:

- ауыл шаруашылық өнім түрлерінің әртүрлігі, технология түрінің және оны өндірістегі қолдану мерзімінің ұзақтық айырмашылығы;
- шаруашылық қызметті жүргізуде аймақтар арасында табиғи және экономикалық жағдайлар бойынша айырмашылығы, ауыл шаруашылығы өндірісінің аумақтық әртүрлі орналасуы мен бір-бірінен қашықтығы;
- ауыл шаруашылығының ғылыми-техникалық өнімді өндіруші ұйымдар мен мекемелерден оқшау болуы;
- ауыл шаруашылығы өндіріне ғылыми жетістіктерді өндірудің нақты ұйымдастырушылық-экономикалық тетігінің болмауы, инновацияны игерудің төмен қарқыны.

Әлемдік шаруашылықтың интеграциялық жағдайында халықаралық аспектіде инновациялық саясаттың мәселелері – корпоративті және мемлекеттік – ұлттық бәсекеге қабілеттілікті күшейту болып табылады. Мысалы, АҚШ ғылыми-техникалық саясатын жүзеге асыру жақсы дамыған институционалдық құрылымға негізделеді.

Жапонияда 80 жылдарда ҒТҰ мемлекеттік реттеу тұжырымдамасында болған ең күрделі өзгеріс, жуырдағы он жылдықта осы мемлекеттің көзқарасы болып табылады, оны жаңашыл салада және өндірісте әлі де қалыптаспаған әлемдік көшбасшы қатарына шығару (жаңа материалдар, микроэлектроника, биотехнология және т.б.).

Жетекші Еуропалық елдерде (Германияда, Ұлыбританияда, Францияда) ұлттық мемлекеттік ұйымдар ұлттық ғылыми-техникалық әлеуетті қалыптастыруда, корпорацияларды қолдауда мәнді рөл ойнайды, олар жеке өнімнің және ұлттық өнімнің бәсекеге қабілеттілігін көтереді.

Агроөнеркәсіп өндірістің инновациялық дамуының мақсатты тұтастығынан инновациялық үрдісті басқарудың сәйкес келетін қызметтері шығады. Олар стратегиялық - маркетингтік, инновациялық үрдісті жоспарлауда, инвестициялық үрдістің тығыз байланысын есептеу және бақылау бойынша үздіксіз өзара байланысты тізбек болып табылады. Ондағы қолданылатын көрсеткіштер толық түрде болмаса да, инновациялық үрдісті өндірістің экономикалық тиімділігіне дәреже әсерін ескереді.

АӨК ғылыми-техникалық дамудың ең негізгі шарты болып инновациялық басқарудың құрылуы, ғылыми-техникалық әрекеттің жобалық, технологиялық, материалдық, ұйымдастырушылық, мамандық жақтарын қамтитын, алынған нәтижені талдауды, ауыл шаруашылығын жүргізу жүйесіне түзетулер енгізуді, әртүрлі топырақтық-климаттық және қаржылық-экономикалық жағдайларда дамудың болжамын жасауды қамтитын, нарықтың ілгермелі қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған үрдіс.

Инновациялық басқаруды инновациялық бағдарламалар мен бірыңғай аймақтық ғылыми-техникалық және инновациялық саясат жүргізу жағдайында, жаңа өнімдерді жасау және оларды өндіріске өндіруді бақылау жағдайында, бұл бағдарламаларды қаржылық,

материалдық және интеллектуалдық тұрғыдан қамтамасыз ету жағдайында құру ұсынылады.

Агроөнеркәсіп кешенін инновациялық басқарудың негізгі мақсаты жаңа өнімдер жасап, оларды өндіріске ендіру болып табылады. Бұл агроөнеркәсіп өндірісін мамандандыру жөнінде көптеген міндеттерді нақтылауды, агроөнеркәсіп өндірісінде әртүрлі қызметтердің ауыл шаруашылық өндірістің тепе-теңдігін сақтауда, технология, ұйымдастыру, басқару және инновациялық басқару саласында мамандар даярлауда көптеген міндеттерді нақтылауды қажет ететін үрдіс.

Әдебиеттер:

1. Алимкулова Э.С. Ауыл шаруашылығындағы инновациялық процестерді басқару жүйесін жетілдіру // Халықаралық ғылыми-практикалық конференция. – Тараз, 2009, Б.48-51.
2. Джапарова А.А. Инновацияларды басқарудың мәні мен олардың жіктелуі // Қ.А.Яссауи атындағы ХҚТУ Хабаршысы. – Түркістан, 2010. №1. Б.162-164.

РЕЗЮМЕ

В этой статье написано об организационно - экономических отношениях, возникающие в инновационной деятельности и инновационных процессах в агропромышленном комплексе.

SUMMARY

Subject of the research is the organization of economic relations, appearing in the innovation activities and innovation processes in the agricultural-industrial complex.

ЕРЖАНОВА З. К.

КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕР – БАНК ЖҮЙЕСІН ДАМУДЫҢ НЕГІЗГІ БУЫНЫ

Қазақстан Республикасының перспективалық жобалар мен стратегиялар негізінде дамуы тұтастай алғанда әлемдік, экономикалық үрдіске сәйкес келеді. Сондықтан да кейбір бағыттар бойынша республика жоғары нәтижелерге қол жеткізді. Осы ретте еліміздің банк саласындағы жүргізіліп жатқан іс-шаралардың жетістігін атап айтуға болады.

Дегенмен де бүгінгі күні әлемдік қаржылық дағдарыстың әсері банк саласында жаңа құбылыстарға аса назар аударуды, жан-жақты зерттеуді, елдің несиелік саясатына қажетті түзетулерді дер кезінде енгізуді талап етіп отырғаны белгілі. Міне, осы мақсатта қол жеткізген нәтижелер арқылы республика экономикасын әлемдік экономикамен байланыстыратын негізгі буынның бірі – банктер деп есептеуге болады.

Осы тұрғыдан қарағанда нарықтық қатынастарға бейімделген Қазақстанның қаржылық дағдарыстан шығып қарқынды түрде тұрақты дамуы үшін банк жүйесі мен банктер қызметін жетілдіру экономикалық реформалардың негізі болуы тиіс.

Банк жүйесі – нарықтық экономиканың маңызды әрі ажырамас бөлігінің бір болып табылады. Елдің банк жүйесі жүйелі банктер құру және әлемдік тәжірибе мен олардың жасайтын операцияларының ауқымын кеңейту арқылы дамиды.

Банк нарықтық жағдайда өзгеше кәсіпорын ретінде қаралады. Оның қызметі көпқырлы болып табылады. Банк – сауда, делдал, несие беретін, коммерциялық кәсіпорындарды білдіреді. Биржалардың банк-агенті, әріптестері автономиялы түрде қызмет істейді.

Банктердің көбіне тән қасиет олардың «қаржылық супермаркетке» айналуы болып табылады. Онда банк клиенттері ақша-қаржылық қызметтің кез-келген түрін қолдана алады. Біздің бүгінгі жағдайымызда банктердің осылайша қызмет атқаруы дамудың және одан әрі қарай қызмет етудің негізгі көзінің бірі деп есептеуге болады.

Қаржылық делдалдық банк үшін ең айқындаушы қызмет болып саналады. Сондықтан да, қаржылық делдал ретінде банктер шаруашылық органдардың, халықтың жинақтарын және шаруашылық қызмет процесінде босаған басқа да бос ақша қаражаттарын тартып, оларды қарыз алушыларға уақытша қолдануға береді, ақшалай төлемдер жүргізеді және басқа да көптеген экономикалық қызмет түрлерін көрсетеді.

Бүгінгі таңда коммерциялық банктер – активті іскерлік банктер болып саналады және олар барлық елдердің банк жүйесінде айрықша орын алады. Нарықтық экономикада коммерциялық банктердің қызметі олардың экономиканың барлық секторларымен қарым-қатынас жасауына байланысты жоғары маңызға ие. Банктердің міндеті ақша айналымы мен капитал айналымының үздіксіздігін қамтамасыз ету, өнеркәсіп кәсіпорындарын, мемлекетті және тұрғындарды несиелеу, халық жинақтарына жағдай жасау болып саналады.

Қазіргі коммерциялық банктер ақша капиталын салааралық және аймақаралық қайта бөлуді қамтамасыз ете отырып халық шаруашылығында маңызды қызмет атқаруы тиіс.

Жалпы, қазіргі кезде елде жүргізіліп жатқан экономикалық шаралар екінші деңгейлі банктер қызметінің дамуындағы жаңа кезеңді ашып беріп отырғаны айқын. Осы ретте Үкіметтің, Ұлттық Банктің, Қаржы нарығын қадағалау агенттігінің 2009-2010 жылдарға арналған экономиканы және қаржы секторын тұрақтандыру жөніндегі бірлескен іс-қимыл жоспары негізінде «Самұрық-Қазына» Ұлттық әл-ауқат қорынан қаржы секторын тұрақтандыруға – 4 млрд. долл. (480 млрд. теңге) бөлінді. Бұл ақшалар еліміздегі ең ірі төрт банктің – «Альянс банк», «БТА банк», «Халық банкі» және «Қазкоммерцбанктің» капиталын ұлғайтуға жұмсалды. Аталған банктер мемлекет берген қаржыны экономиканың нақты секторын несиелеуге жұмсайды. Осы мақсатта жүргізіліп жатқан іс-шаралар аясында бүгінде коммерциялық банктер өз клиенттеріне көптеген түрлі өнімдер мен қызмет түрлерін ұсынуға мүмкіндік алып отыр. Операциялардың осындай көп түрі

банктерге өз клиенттерін сақтап қалуға және тиімсіз жағдайдың өзінде де пайданы жоғалтпауға мүмкіндік береді.

Сондықтан да, Қазақстан Президентінің жыл сайынғы Қазақстан халқына Жолдауында орнықты экономикалық өсудің, сыртқы экономикалық тепе-теңдікті қолдаудың, жұмыстылықтың жоғары деңгейіне жетудің басты бағыттарының негізі деп, яғни елдің инфляция және ақша-несие саясатын реттейтін, соның ішінде ұлттық валютаның тұрақтылығын қадағалап, сақтайтын банктерге аса назар аударуы осының айғағы деуге болады.

Әдебиеттер:

1. Үкіметтің, Ұлттық Банктің, Қаржы нарығын қадағалау агенттігінің 2009-2010 жылдарға арналған экономиканы және қаржы секторын тұрақтандыру жөніндегі бірлескен іс-қимыл Жоспары.

2. Қазақстан Республикасы Президентінің «Дағдарыстан жаңару мен дамуға» атты халыққа Жолдауы. Егемен Қазақстан 06.03.2009 жыл.

РЕЗЮМЕ

В основе перспективный план и стратегия Республики Казахстан соответствует мировым, экономическим стандартам. По некоторым направлениям банковская система республики достигла высоких результатов. Об этом говорят результаты проводимых мероприятий в коммерческих банках. В условиях рыночной экономики банк рассматривается как особая отрасль.

SUMMARY

The main developing perspective projects and strategy of Republic of Kazakhstan in generally concur the world and economical process. Because of that in republic a new directions have achieved high results. In this time, we can say about the achievement in conducting works in bank sphere.

ИНДУСТРИАЛДЫ-ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӨСУДІ ҮНТАЛАНДЫРУ – ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАНЫ ДАМУДЫҢ ПЕРСПЕКТИВАЛЫ БАҒЫТЫ

Қазақстанның жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға көшуі кезінде экономиканы тұрақтандырудың негізгі буыны – шикізаттық сала болды. Яғни, экономикалық процестерді реттеу үшін мемлекет шетел инвесторларын тарта отырып, шикізаттық экспортқа бағытталған өндірістік жүйені қалыптастырды. Бірақ та, уақыт өте келе, нарықтық қатынастарға бейімделген ел экономикасының жаһандық процеске сай дамуы үшін бұл саланың тиімсіз екендігі айқындалып, экономиканы әртараптандырудың объективті қажеттілігі туындады. Осы ретте, қолда бар минералдық-шикізаттық ресурстарды тиімді пайдалану мақсатында өндірістік саланы қайта құрудың ролі арта түсті. Осылайша, елімізде экономиканың шикізаттық бағытынан ауысу негізінде, шикізаттық емес салаларда жұмыс істейтін экспортқа бағдарланған жоғары технологиялық өндірістерді қалыптастыру көзделді.

Әлеуметтік-экономикалық дамудың қазіргі кезеңінде өндірістік құрылымды қайта құру, елдің орта және ұзақ мерзімді перспективалық жобалары мен стратегиялары негізінде жүзеге асырылатыны белгілі. Сол себепті, Қазақстан Республикасының қазіргі және орта мерзімді дамуындағы негізгі стратегиялық ұстанымы – экономикалық өсуді индустриалды-инновациялық факторлардың басымдылығы есебінен қамтамасыз ету болып отыр.

Қазіргі кезде индустриалды-инновациялық саясат экономиканы әртараптандырып қана қоймай, ел экономикасының ұзақ мерзімді тұрақты дамуына, өндірістік жүйенің жанаруына, шикізаттық емес саладағы өнімнің бәсекелі түрлерін өндіру мен экспорт үлесінің өсуіне, сондай-ақ оның тиімділігін арттырудың қуатты құралына айналды.

Қазақстан ел экономикасын одан әрі индустрияландыру мақсатында батыл бастама – 2020 жылға дейінгі үдемелі индустриялық-инновациялық даму бағдарламасын қабылдады. Бұл стратегиялық бағдарлама индустриалдық дамудың екі бесжылдық жоспары бойынша жүзеге асырылмақ. 2010 жылдың 19 наурызында Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен 2010-2014 жылдардағы үдемелі индустриалдық-инновациялық даму (ҮИИД) жөніндегі мемлекеттік дамудың мемлекеттік бағдарламасы бекітілді. Ел үкіметі осы үдемелі индустриялық-инновациялық дамудың (ҮИИД) мемлекеттік бағдарламасын іс жүзіне асырудың мынадай негізгі тетіктерін белгіледі: Үкіметтің 2010-2014 жылдардағы ҮИИД бағдарламасын жүзеге асыру жөніндегі шараларының жоспары; өндірістік қуаттарды тиімді пайдалану кестесі; Қазақстанды индустрияландыру картасы. Сондай-ақ, бұл жобаларды жүзеге асыру шараларына еліміздің кәсіпкерлерін кеңінен қамту мақсатында «Бизнестің жол картасы – 2020» бағдарламасы қабылданды. Тек осы бағдарламаны жүзеге асыру үшін ғана үстіміздегі жылы 30 млрд. теңге қаржы бөлінбек.

Сонымен, 2010-2014 жылдарға арналған үдемелі индустриялық-инновациялық даму жөніндегі мемлекеттік бағдарлама еліміздің 2020

жылға дейінгі стратегиялық дамуының бірінші индустриялық бесжылдық жоспары болып табылады. Бұл жоспарды белгілеу мейлінше ашық және транспарентті түрде жүзеге асырылады. Бизнес қауымдастығымен негізгі мәселелерді талқылаған үйлестіру кеңесі құрылды. Үдемелі индустриялық даму жөніндегі мемлекеттік бағдарлама еліміздің экономикалық саласындағы бес жылға арналған бірде-бір құжат болып табылады. Бұған дейінгі қолданыста болған стратегиялар мен бағдарламалар өз күшін жояды. Бесжылдық жоспарды жүзеге асыру барысында дамудың салалық бағдарламалары бекітілетін болады.

Бағдарламаның көздеген мақсаты бойынша Қазақстан 2014 жылға дейін мынадай жетістіктерге жетуге тиіс:

- еліміздің ішкі жалпы өнімін 2008 жылғы деңгейден 50 пайыз арттыру;
- қайта өңдеу саласында еңбек өнімділігін 50 пайызға, экономиканың жекелеген салаларында 100 пайызға өсіру;
- шикізаттық емес экспорт үлесін 40 пайызға жеткізу;
- ЖІӨ-нің энергетикалық шығынын 2008 жылғы деңгейден 10 пайызға төмендету;
- жұмыс істеп тұрған кәсіпорындар ішінде инновациялық кәсіпорындардың үлесін 10 пайызға арттыру.

Нарықтық қатынастарға бейімделген елімізді тағы бір әлеуметтік-экономикалық даму сатысының жаңа деңгейіне көтеретін бұл стратегиялық бағдарламаны жүзеге асыру мақсатында Қазақстан Республикасының Президенті 7 басым бағытты белгілеп берді. Олар: агроөнеркәсіп, металлургия, мұнай өңдеу, энергетика, химия және фармацевтика, құрылыс индустриясы, көлік және инфрақұрылымдық салаларды дамыту болып табылады. Сонымен бірге, елбасы тағы да бес бағытты, атап айтқанда, машина жасау, уран, жеңіл өнеркәсіп, туризм және космос салаларын дамытуға да басымдық беру қажеттігін айтып өтті.

Сөйтіп, ел Үкіметі 2010-2014 жылдардағы ҮИИД жөніндегі мемлекеттік бағдарламаны іс жүзінде асыру шаралар жоспарын бекітті. Барлық мемлекеттік органдармен, әкімдіктермен және ұлттық компаниялармен бірлесе отырып белгіленген бұл шаралар жоспары ҮИИД бағдарламасын іс жүзіне асырудың үйлестірілген картасы болып табылады. Әрбір бағдарламаны іс жүзіне асыруға бір ғана мемлекеттік орган немесе ведомство жауап береді. Барлық шаралар жоспары негізгі 4 бағытқа топтастырылған. Бірінші, жалпы жүйелі шараларды қолдау, инфрақұрылымды, өнеркәсіптің басым салаларын дамыту бағдарламасы, екіншіден, ҮИИД бағдарламасын жүзеге асырудың өңірлік аспектілері - өңірлерді дамыту бағдарламасы, индустрияландыру картасы, Бизнес-жол картасы - 2020, өндірістік қуаттарды тиімді орналастырудың кестесі, үшіншіден индустриялық қайта құру, төртіншіден, бағдарламаны іс жүзіне асыруға тиімді басшылық жасау.

Қазақстанның 2010-2014 жылдарға арналған республикалық деңгейдегі өңірлік индустрияландыру картасы ҮИИД мемлекеттік бағдарламасының маңызды құрамдас саласы болып табылады. Ол мемлекетке бизнес қауымдастығымен бірлесе отырып еліміздің ресурстық қуатын және инфрақұрылымын дамытуға, дұрыс инвестициялық шешімдер белгілеуге жағдай жасайды. «Индустрияландыру картасы» екі бөлімнен тұрады:

Біріншісі, өңірлік карталар – онда облыстарды дамытуға бірінші кезекте қажетті нысандар шоғырландырылды. Екіншісі – республикалық карта.

Мұнда орталық атқарушы органдар мен мемлекеттік холдингтер тікелей бақылауға алған индустриалдық инновациялық даму жоспарының негізгі нысандары топтастырылған. «Индустрияландыру картасына» енгізу үшін алдын-ала 385 жоба ұсынылған, бірақ жан-жақты талқылаулар барысында жалпы құны 7,4 триллион теңгені құрайтын 240 жоба енгізілген. Жалпы алғанда, жалпы құны 6,8 триллион теңге болатын 101 ірі жоба республикалық картаға, жалпы құны 580,4 миллиард теңге болатын 139 жоба өңірлік карталарға топтастырылды.

Атап айтқанда, республикалық картаға кіргізілген жобаларды жүзеге асыру барысында 130 мың уақытша жұмыс орны ашылса, жоба толық іске қосылғаннан кейін 90 мың қазақстандық тұрақты жұмыс орнымен қамтылмақ. Сондай-ақ, өңірлік карта шеңберінде негізгі үйлестіру міндеттері әкімдіктерге жүктелген. Өңірлік карталарда енгізілген жобаларды жүзеге асыру барысында 13,3 мың адам уақытша жұмыспен қамтылса, жоба іске қосылғанда 18,5 мың адам тұрақты жұмысқа орналастырылатын болады.

Сонымен, Қазақстанның 2010-2014 жылдардағы индустриалдық-инновациялық дамуы жөніндегі мемлекеттік бағдарлама еліміздің экономикалық өрлеу биігінің алғашқы тұғыры болып табылады. Қабылданған мемлекеттік бағдарламада басымдық берілген осы міндеттерді жүзеге асыруға негіз қаланды.

Мәселен, биылғы жылдың өзінде жалпы құны 713,6 миллиард теңгені құрайтын 144 индустриялық жобаның құрылысы аяқталады. Қазіргі таңда осы мақсатқа тартылған инвестицияның 583 миллиард теңгесі игерілді. Бірінші жартыжылдықта жалпы құны 396 миллиард теңге болатын 72 инвестициялық жоба пайдалануға берілмек. Бұл орайда Павлодар облысындағы нысандар 97,5 пайыз, Маңғыстау облысындағы инвестициялық жобалар 96 пайыз, Ақмола облысындағы нысандар 90,2 пайыз дайындық сапына келіп қалған. Екінші жартыжылдықтың соңына дейін жалпы құны 440 миллиард теңге болатын тағы 72 нысан пайдалануға берілетін болды.

Еліміздің экономикалық дамуының локомотиві болатын 2020 жылға дейінгі үдемелі индустриялық-инновациялық даму бағдарламасының шеңберінде 2009 жылдың өзінде бірқатар ірі құрылыс нысандары қатарға қосылды. Оңтүстік Қазақстан облысында керамогранит өндірісі жөніндегі зауыт, мақта материалдарының сортты тұқымын өндіру жөніндегі зауыт пайдалануға берілсе, Қызылорда облысында қиыршықтас зауыты іске қосылды. Осы жылы Ақтөбе облысындағы «Рамазан» ЖШС құс өсіру фабрикасы қайта құрудан өткізіліп, «Маңғыстау облысы кеме жөндеу» зауытын пайдалану көзделуде. Ал мамыр айында ҰИИД бағдарламасы негізінде Павлодар облысында үш ірі зауыт, Қарағанды, Ақтөбе және Қызылорда облыстарында тағы үш ірі инвестициялық нысандар іске қосылатын болды.

Осындай жобалардың табысты жүзеге асуы елдің индустриалды-инновациялық дамуын қамтамасыз етіп, экономикалық дамудың тұрақты жүйесін қалыптастыратыны белгілі.

1. Қазақстан Республикасы Президентінің «Жаңа онжылдық – Жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына 2010 жылғы Жолдауы
2. Қазақстан Республикасының индустриалдық-инновациялық дамуының 2003-2015 жылдарға арналған стратегиясы. ҚР Президентінің 2003 жылдың 17 мамырындағы Жарлығымен бекітілген, Астана.
3. Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуы. Қазақстан Республикасы Статистика Агенттігінің ай сайынғы ақпараттық-талдамалы журналы. Қаңтар-шілде, 2010 жыл.
4. «Ақтөбе облысының 2009 жылғы әлеуметтік-экономикалық даму қорытындысы және 2010 жылға арналған міндеттері туралы» Ақтөбе облысы әкімінің есебі // Ақтөбе газеті, №17-18. 03.02.2010 жыл.
5. ҚР-дағы инвестициялық қызмет. Статистикалық жинақ: Астана – 2009.
6. Қазақстанның ғылымы және инновациялық қызметі. Статистикалық жинақ: Астана – 2009.
7. Қазақстан өңірлері 2008 жылы. Статистикалық жинақ // Астана, 2009.
8. Қазақстан 2009 жылы. Статистикалық жинақ // Қазақстан Республикасы Статистика агенттігі. – Астана, 2010.
9. Қазақстандағы шағын және орта кәсіпкерлік // Статистикалық жинақ - Астана: 2009 жыл.

РЕЗЮМЕ

В статье речь идет о стимуляции индустриально-инновационного развития как перспективное направление роста национальной экономики.

SUMMARY

The diarthrosis of dwelling economics on time passage in market economics from planned economics Kazakhstan – row sphere was.

ФИНАНСЫ И ИНВЕСТИЦИИ ДЛЯ МСБ СЕГОДНЯ

Наличие источников финансирования, объемы средств выделяемых на государственную поддержку малого и среднего бизнеса вполне определенным образом характеризуют не только отношение государства к данному сектору экономики, но и состояние правовой базы его управления.

Исследования ученых-экономистов показывают, что, несмотря на разнообразные источники финансирования, основная масса предпринимателей на начальном этапе своего бизнеса используют собственные сбережения, средства родственников и друзей (75%), внешние источники финансирования (15%), банки (10%). По мере развития бизнеса для предприятия все большее значение приобретает банковское кредитование. Так, краткосрочными кредитами банка пользуются уже 45% предприятий и долгосрочными - 42%. Поэтому многие предприниматели на начальном этапе испытывают серьезные затруднения из-за отсутствия достаточного стартового капитала. Иногда заем у друзей и родственников может стать единственным источником финансирования. Вместе с тем, одним из основных источников финансово-кредитных ресурсов, направляемых в сферу малого и среднего бизнеса, являются средства кредитных линий Азиатского банка развития (АБР) и Европейского банка реконструкции и развития (ЕБРР).

По займу АБР всего за период с начала реализации профинансировано через Фонд финансовой поддержки малого и среднего предпринимательства, далее - Фонд, 93 проекта на общую сумму 54 422,7 тыс. долларов США. За это время были освоены и полностью погашены кредитные средства по 39 проектам на сумму 29 961,7 тыс. долларов США.

По займу ЕБРР за анализируемый период всего участвующими банками прокредитовано свыше 100 тысяч проектов на общую сумму 574,07 млн.долл. США, из них 3,1 % - экспресс кредиты (11029 проектов на сумму 17,47 млн.дол. США), 45,3% - микро кредиты (80596 проектов на сумму 260,3 млн. долл. и 51,6 % - малые кредиты (10522 проекта на сумму 296,3 млн. долл.).

Не маловажная финансовая поддержка малому и среднему бизнесу, а так же облегчение ему доступак кредитным и материальным ресурсам осуществляется в рамках бюджетной программы «Обеспечение деятельности Управления предпринимательства и промышленности». В рамках данной программы в 2010 году субъектам МСБ (малого и среднего бизнеса) было выдано кредитов и субсидий на сумму 77265,5млн.тенге.

АО «Фонд развития предпринимательства Даму», реализуя государственную инвестиционную политику в этом году выделил 1000000млн.тенге на кредитование субъектов МСБ.

Так же в развитии и поддержке МСБ задействованы непосредственно, банки второго уровня и микрокредитные организации. В Актюбинской области банками второго уровня (которых функционирует на сегодняшний день 12) выдано кредитов и субсидий

субъектам малого и среднего предпринимательства в 2009 году на сумму 57837,4 млн. тенге. Микрокредитные же организации (МКО), занимающиеся микрокредитованием субъектов МСБ и сельского населения - 38 единиц. За 2009 год они выдали 1112 микрокредитов на сумму 771,8 млн. тенге

Как показывает анализ условий кредитования банками второго уровня, средний размер процентной ставки составляет 20 %, а период кредитования около 6-12 месяцев.

Кредитование банками второго уровня МСБ

Наименование банка второго уровня	Уровень процентной ставки	Срок выдачи, кредита
АО «Народный банк Казахстана»	устанавливается кредитным Комитетом	12-18 месяцев
АО «БТА»-ДБ «Темірбанк»	30-40 %	3-6 месяцев
АО «Центрокредитбанк»	32-60 %	30-360 дней
АО «Тураналембанк – БТА»	25-30 %	До 1 года
Международный банк «Алма-Ата»	30-36 %	150 дней
АО «Казкоммерцбанк»	устанавливается индивидуально	устанавливает индивидуально

В таких жестких условиях кредитования не всякое предприятие сможет освоить кредитные ресурсы, вернуть заемные средства с процентами, так как средняя продолжительность возведения объекта составляет 1-2 года, а период окупаемости еще продолжительнее. К сожалению, в Казахстане отсутствует полная информация об источниках финансирования сектора малого и среднего бизнеса, за исключением предоставляемой Комитету АО «Фонд развития малого предпринимательства» и Национальным банком РК и приведенной выше. В то же время можно однозначно констатировать, что возможности кредитования малого бизнеса банками крайне ограничены.

Причем, не всегда предприятие может обслуживаться по текущим счетам и получать кредиты в одном банке. Неодинакова и политика различных банков: некоторые более консервативны при выдаче кредитов, некоторые более лояльны и могут пойти на некоторый риск при кредитовании.

Таким образом, можно выделить следующие причины, по которым банки второго уровня могут отказать в кредитовании предприятия: недостаточное представление (понимание) банком сути бизнеса и отрасли в целом; превышение расходов над доходами предприятия, негативные финансовые показатели; нежелание собственников персонально гарантировать возврат долга; недостаточная подготовка предпринимателя и его команды к ведению бизнеса; имевшиеся ранее проблемы с возвратом кредита; государственное регулирование, которое ограничивает некоторые типы кредитования;

низкий уровень экономического или социального развития региона и недостаток кредитных ресурсов в экономике в целом.

Вместе с тем процедура получения заемных кредитных средств с точки зрения оформления весьма трудоемка и сложна. Для оформления кредитов в банках второго уровня казахстанскому предпринимателю необходимо предоставить следующий перечень документов: заявление на предоставление кредитных средств, опросный лист заемщика - полное наименование фирмы, юридический адрес, телефон, фамилия, имя, отчество руководителей, их образование, возраст, количество работающих на предприятии, профиль деятельности предприятия, объем выпускаемой продукции и услуг и ее конкурентоспособность; движение по счету, с начала года и последние 3 месяца; справка с налоговой инспекции о задолженности по платежам в бюджет и пенсионный фонд; финансовые документы, заверенные в налоговых органах; справка о ссудной задолженности из обслуживающего банка; технико-экономическое обоснование (бизнес-план) эффективности мероприятия и прогноз о движении денежных средств; контракты и договора с участниками проекта; залоговое обеспечение кредита или гарантийное обязательство, документы, устанавливающие право собственности на залоговое имущество (свидетельства о вступлении в право собственности на имущество или на землю); учредительные документы-копии, заверенные нотариально (устав, учредительный договор, свидетельство о государственной регистрации, регистрационная карточка городского статистического управления, подтверждение РНН).

Для банков ценность клиента определяется величиной оборотов по счету независимо от статуса предприятия. В основном малый бизнес в настоящее время ассоциируется у банкиров с незначительными по объему операциями и низкой платежеспособностью. Однако по мере усиления дефицита ресурсов и необходимости диверсификации операций банки начинают пересматривать отношение к малому бизнесу, рассматривая его как перспективную клиентуру. Банки в целом положительно относятся к кредитованию малых предприятий, однако возможность предоставления кредитов жестко увязывается, прежде всего, с обеспечением.

Благодаря политической стабильности Республики Казахстан в последние годы приобретают все более важное значение иностранные инвестиции в сферу малого и среднего бизнеса. Так, на сегодня в Казахстане действуют целый ряд инвестиционных фондов.

Центрально-азиатский американский фонд поддержки предпринимателей (поддерживается правительством США) предоставляет финансирование коммерчески жизнеспособным частным фирмам путем обеспечения акционерного капитала и заемных средств. Осуществляется программа малого кредитования -поддержка частных предпринимателей, у которых существуют трудности в приобретении местных кредитов на приемлемых условиях. Отдельные кредиты колеблются от 1 до 100 тысяч долларов США со сроком погашения до 3 лет.

AIGSilkRoadFund (частная Американская компания) осуществляет поддержку крупного и среднего бизнеса в форме владения капиталом; инвестиции в среднем составляют от 5 до 10 млн. долларов США.

Фонд оборонных предприятий (поддерживается правительством США).

Предоставляет финансирование в форме как инвестиции в акции, так и займов. Средний размер инвестиций от 1 до 3 млн. долларов США.

Международная Корпорация Льюкейдия (частная американская компания) вкладывает инвестиции в предприятия малого и среднего бизнеса, в акционерном капитале которых доля государства не превышает 33%. Фонд может инвестировать от 300 тысяч до 3 млн. долларов Фонд получает поддержку в виде гранта технической помощи на сумму 20 млн. ЭКЮ, предоставляемого в рамках программы Европейского Союза ТАСИС. Инвестированные деньги должны быть использованы на развитие конкретно

Предпочтение отдается инвестированию развитие телекоммуникаций, энергетики, строительных материалов, транспорта, средств массовой информации, банковскую деятельность, промышленные предприятия, недвижимость и гостиницы.

Программа ACDI/VOCA помощи развитию малых предприятий в Казахстане - неприбыльная международная организация, обеспечивающая всестороннюю экспертно-консультационную помощь предприятиям малого и среднего размера, кооперативам, частным и общественным ассоциациям в развивающихся странах.

Казахстанский фонд кредитования общин (КФКО)-неправительственная организация, содействующая улучшению условий для коммерции начинающим казахстанским предпринимателям, обеспечивает кредитование и поддержку самозанятых слоев населения.

Достаточно серьезным и актуальным механизмом финансовой поддержки развития малых и средних предприятий выступает их участие в выполнении государственного, регионального и местных заказов, заказов государственных предприятий и компаний с участием государства, дает возможность привлечь в малое предпринимательство дополнительные ресурсы, а также в пределах имеющихся бюджетных средств стимулировать инвестиционные процессы в этой сфере.

Государственный заказ способствует позитивной реструктуризации малого и среднего бизнеса, его выходу из узкой "ниши" торгово-посреднической деятельности, сближению с реальным сектором экономики, их выполнение расширяет кооперационные связи малого, среднего и крупного бизнеса, что является необходимым условием формирования благоприятного предпринимательского климата в экономике. В настоящее время МСБ поставляют для государственных нужд в основном следующие товары и услуги: продовольствие (мясо, мясные и молочные консервы, растительное и животное масла, муку, крупы, сахар-песок и др.); мелкое оборудование (компьютерная и оргтехника, мини-пекарни, оборудование для переработки овощей и др.); военное обмундирование и лекарственные средства. Номенклатура товаров, работ и услуг и их объемов, государственные закупки которых осуществляются у субъектов малого и среднего предпринимательства утверждаются ежегодно постановлением Правительства РК. В конкурсах на осуществление поставок МП участвуют на общих основаниях, доминируя среди других претендентов при торгах по относительно небольшим контрактам, стоимость которых обычно колеблется от нескольких сотен тысяч до пяти миллионов тенге, также в торгах на

подрядные строительные работы, контрактная стоимость которых тоже невелика и редко превышает 3-5 млн. тенге.

И в заключение, хотелось бы добавить: Актюбинская область является динамически развивающимся промышленным регионом страны. Проводимая политика по активизации внешнеэкономической деятельности и созданию благоприятного инвестиционного климата приносит положительные результаты. В настоящий момент, в рамках реализации Послания Президента народу Казахстана «Новое десятилетие – Новый экономический подъем - Новые возможности Казахстана», прорабатывается программа «Дорожная карта бизнеса-2020», целью которой является развитие предпринимательства в регионах. С 1 января 2010 года начал действовать Таможенный союз. По средствам всех проводимых нововведений Казахстан намерен сократить объем теневого рынка, улучшить деловой климат и увеличить, как внутренние, так и иностранные инвестиции в реальный сектор экономики, МСБ должен выйти на более высокий уровень предпринимательской деятельности и конкурентоспособности.

Литература:

1. Горохов М.Ю. Бизнес-планирование и инвестиционный анализ. – М.: информационный издательский дом «Филин», 2001. – 208 с.
2. Материалы отчетности Управления предпринимательства и промышленности Актюбинской области.
3. Мухаметжанов Б. Состояние и тенденции малого и среднего бизнеса в Казахстане// Саясат. – 2007. - №6. - с.3.
4. Как организовать свой малый бизнес: (Документы, рекомендации). /Автор-сост. Ермаков; Центр обслуживания предпринимателей при ТОО «Секрет+сервис». – А.: Каржы-каражат, 2008.-168 с.
5. Журнал «Мой бизнес» №2, 2010г.
6. Официальный сайт ГУ «Управление предпринимательства и промышленности Актюбинской области» WWW.Upp-Aktobe.kz
7. www.mbkz.net

ТУЙІНДЕМЕ

Қаржыландырулар көздердің, кіші және орта бизнесті мемлекеттік қолдауға бөлінген қаржы көлемдері бар болуы мемлекеттің тек бұл салаға ғана қатынасты емес, оның заңға сүйенген базалармен басқаруын сипаттайды.

SUMMARY

Availability of funding sources, amounts of funds allocated for state support of small and medium-sized well-defined way characterizes not only the state's attitude to the sector of economy, but also state the legal basis of its management.

ҚХЕС БОЙЫНША ЕСЕП САЯСАТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Нарықтық экономиканың қалыптасуы жағдайында кәсіпорындарындағы бухгалтерлік есепті ұйымдастыруды жетілдіру бағыттарының бірі оның есеп пен есеп берудің халықаралық стандарттарға қарай бағыт алуы болып табылады.

Есептің халықаралық стандартын енгізу есептің, бақылаудың сапасы мен тиімділігін едәуір арттыруға мүмкіндік береді, кәсіпорындар есептің неғұрлым негізделген жүйелерін, оның ерекшеліктерін, спецификасын, өндірісті, еңбекті және басқаруды ұйымдастырудағы техникасы ментехнологиясын көрсету арқылы пайдалануына белгілі бір дербестік береді.

Қазақстан Республикасы ұлттық комиссияның 1996 жылғы 12 қарашадағы №3 қаулысына сәйкес барлық кәсіпорындар меншік нысана мен қызмет түріне қарамастан Бухгалтерлік есептің Қазақстандық стандартына көшті.

Қазіргі кездегі бухгалтерлік есеп бойынша 31 қазақстандық стандарт қолданылады.

Халықаралық бухгалтерлік стандарттарға көшу кәсіпорынның жаңа есеп саясатын әзірлеуді қажет етті.

Есеп саясаты — бұл ұйымның есептік нұсқасын, нұсқалау рұқсат етілген есеп объектілерін бағалаудың, сондай-ақ белгіленген нормалардың талаптарына және кәсіпорын қызметінің ерекшеліктеріне орай бухгалтерлік есепті жүргізу мен ұйымдастырудың техникасының нысандарын талдау. Кәсіпорынның есеп саясаты жалпылама қабылданған, белгілі бір қағидалар жиынына негізделеді. Мұның өзі нарық экономикасы жағдайында бухгалтерлік рөлі мен мәнін арттыруда аса маңызды болмақ. Нарықтық экономика жағдайында бухгалтерлік есеп іскер адамдарды біріктіре алатын бизнес пен кәсіпкерліктің тілі болып табылады. Бұған қоса, бухгалтерлік есеп макро-экономикалық көрсеткіштердің қалыптасуының жалпы мемлекетті жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Ал бұның өзі әрбір кәсіпорын мұндай көрсеткіштерді есептеп шығаруға қажетті ақпараттарды әзірлей отырып, бірегей әдістер мен қағидаларға сүйенулері керек. Бұл қағидалар есеп ресімдерін таңдау мен есеп процесін әзірлеуде сақталуға тиіс, кәсіпорынның есеп жүйесіндегі бастапқы сәттерді белгілейді.

Олар — кәсіпорындағы бухгалтерлік есептің жүйесін құрудағы іргетасы. Оның мақсаты салыстырмалы ақпаратқа рұқсатты қамтамасыз ету, қатжы жағдайы мен қызмет нәтижесі туралы шынайы ақпаратты тапсыру болып табылады.

Есеп саясатын қалыптастырған және қолданған кезде есептің мынадай принциптерін сақтау керек:

1. Есептеу — кәсіпорынның кірістері мен шығыстары олардың келіп түсуіне немесе туындауына қарай танылады және бухгалтерлік есепте көрсетіледі. 2. Үздіксіздік — яғни объектілер үздіксіз әрекет ететін, болашақта да жұмыс жасайтын болып саналады

3. Түсініктілік принципі – қаржы есептемелеріндегі бұрық ақпараттар пайдаланушыларға түсінікті болуға тиіс.

4. Маңыздылық. Пайдаланушылар негізделген басқару шешімдерін қабылдауы және кәсіпорынның шаруашылық қызметін бағалауы үшін қаржылық ақпарат маңызды керек.

5. Мәнділік. Ақпарат мәнді болуға тиіс. Егер біз қаржылық есептемеде қандай да бір мәліметті жіберіп алсақ немесе дұрыс ұсынбасақ, онда бұл ақпаратты пайдаланушылардың экономикалық шешіміне әсер етуі мүмкін.

6. Растық. Ақпаратта қателік немесе жалғандық жоқ болса, ол рас болып табылады және оған пайдаланушылар сене алады.

7. Бейтараптық: Қаржылық ақпарат тәуелсіз болуы тиіс.

8. Сақтық, яғни активтер мен кірістер артық бағаланбас үшін, ал міндеттеме немесе шығын белгісіздік жағдайында кем бағаланбас үшін шешім қабылданған кезде қауіпсіздік жағдайын сақтау, абайлау.

9. Аяқталғандық. Растықты ету үшін есепті кезеңдегі ақпарат толық болуы тиіс.

10. Салыстырмалылық. Қаржылық ақпарат бұрынғы есеп кезеңдердегі ақпаратпен салыстырмалы болуы тиіс.

11. Дәйектілік. Субъекті таңдап алған есеп саясаты мен әдістер, объектілер бір есепті кезеңнен келесі есептік кезеңгі дәйекті түрде қолданылуы керек. Егер біз бір есеп саясатын таңдап алып, келесі жылы басқа есеп саясатын таңдайтын болсақ, онда мұндай жағдайда түсіндірме жазулар болуға тиіс, біз оларды негіздеуге тиіспіз.

12. Күмәнсіз және риясыз ұсынба. Қаржылық есептеме оны пайдаланушылардың қаржы жағдайы, қаржы-шаруашылық қызметінің нәтижесі, ақша қаражаттарының қозғалысы туралы күмәнсіз және риясыз көзқарас туғызу керек.

Бұл принциптер кәсіпорынның есеп саясатын әзірлеуге және қабылдауға негіздемені қамтамасыз етеді. Бұларды сақтамау кәсіпорынның мүлкітік және қаржы жағдайы туралы көріністі бұрмалайды. Оның қызметінің нәтижесі бухгалтерлік есепті дұрыс жүргізбеу ретінде бағалануы керек. Бухгалтерлік есептің стандартты есеп саясатын қалыптастыруға база болып саналады. Олар шаруашылық операцияларын, активтерді, меншікті капиталды, міндеттемелер мен шаруашылық қызметінің нәтижелерін көрсетудің бірнеше нұсқасын ұсынады.

Есеп саясатын қалыптастыру әрбір стандартта ұсынылатын әдістердің біреуін таңдап алу және оларды негіздеумен түсіндіріледі. Есеп саясатының қалыптасуына кәсіпорынның басшысы жауап береді.

Есеп саясатының ашылуы – бұл қаржылық есептемеге түсіндірмен жазудағы неғұрлым елеулі аспектілерге сипаттама беру.

Қаржылық есептеменің деректері бойынша кәсіпорынның мүлкітік және қаржылық жағдайы, оның ішкімен қабілеті, шаруашылық етудің

негізгі ережелері, кәсіпорын қызметінің жақсаруындағы үрдістер және т. Б. көрсеткіштер белгіленеді.

Бұйрықпен ресімделген есеп саясаты нормативтік құжат болуға тиіс. ХҚЕС 1 « Қаржылық есеп беру »

ХҚЕС 1-тың мақсаты болып жалпы пайдалануға арналған қаржылық есеп берудің негізін ашу болып табылады. Стандарт бекітеді :

- қаржылық есеп берудің жалпы ережелері
- қаржылық есеп берудің құрылымы бойынша нұсқау
- қаржылық есеп берудің мазмұны бойынша мейлінше аз талаптар
- қаржылық есеп берудің ХҚЕС бойынша нұсқау

ХҚЕС –тан мүмкіндігінше алшақ қаржылық есеп беру нұсқаларын ХҚЕС 1 қаржылық есепті ХҚЕС-тың барлық талаптарына сәйкестендіре отырып қаржылық есепті ұсыну болып табылады. Қаржылық есептің формасы нақты бір сұрақтар бойынша біріккен ақпараттарды және қысқарған аралық есеп беруді қарастырмайды. ХҚЕС бойынша есеп саясаты БЕС –ның есеп саясатынан айырмашылығы оның ортақ қағидалар мен бухгалтерлік есепті жүргізу емес, қаржылық есептілікті дайындауды анықтауы.

БЕС пен ХҚЕС –да көрсетілген есеп саясатының түрлі жолдары мен қарастыру әдістері кәсіпорынның есеп саясатының құрылымын және мазмұнын анықтайды.

Қазіргі жағдайда есеп саясатын құрастырудың бірегей методикасы оның құрылымында жоқ.

ХҚЕС бойынша қаржылық есепті пайдаланушылар үшін аса маңызды емес мәліметтерге мән берілмейді. Ұйымдық – техникалық бөлім бойынша сұрақтар бухгалтерлік есеп шоттарында қалыптасады және ұсынылған қаржылық есептің ақпараттарына әсер етпейтіндіктер ХҚЕС бойынша реттеуде қарастырылмаған.

ХҚЕС –қа сәйкес кәсіпорынның есеп саясатты қалай құрылады? ХҚЕС-қа сәйкес есеп саясаты (accounting politics) –кәсіпорынның есеп саясатын жасауға және жүргізуге қабылдаған нақты қағидалар, ережелер жиынтығы. ХҚЕС негізінен бухгалтерлік есепке емес қаржылық есеп беруге көп көңіл бөледі.

ХҚЕС есептік саясатты анықтауда келесідей әдістерді ұсынады: ұқсас операцияларды таңдау бойынша жалпы анықтамалар мен критерийлер бойынша практикада мойындалған негізде.

Есеп саясаты тупалы ақпараттар ашып көрсету жөніндегі талаптар 1 –«Қаржы есептілігін ұсыну » IAS –белгіленген. 8-IAS қолдану аясы мынадай мәселелерді қамтиды: Есеп саясатын таңдау немесе оны өзгерту; Есептік бағалауларды өзгерту;

Алдыңғы есептік кезеңдерде жіберілген қателіктерді түзету. Кез келген жағдайда таңдау нақты ұйымының өзінде ғана болады. Негұрлым тиімді шешім халықаралық қаржы есептілігінің стандарттарына көшуді жүзеге асыру үшін «дәстүрлі» тәсілді қолдану болып табылады, ол құжаттың жаңа талаптарға сәйкестігін қамтамасыз ету арқылы мәртебесін және есеп саясатының құрылымын сақтауға мүмкіндік береді. Ал содан кейін олардағы өзгерістерін ескере отырып,

есептілікті халықаралық стандарттар бойынша жасаудың тікелей тәжірибесі мен практикасын ала отарып, басқа нұсканы әзірлейтін болды.

Әдебиеттер:

1. 2007-жылғы 28-4-ақпандағы №234-III Қазақстан Республикасының «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есеп беру туралы» заңы.
2. Ұлттық қаржылық есептілік стандарттары. 21.06.2007ж.
3. Халықаралық қаржылық есеп стандарттары 2006ж.
4. Кеулімжаев Қ.К., Құдайбергенов Н.А. «Бухгалтерлік есеп: теориясы және негіздері». Алматы, 2006.
5. Кеулімжаев Қ.К. «Шоттар корреспонденциясы». Алматы, БИКО 2006.

РЕЗЮМЕ

Формирование исследовательских навыков всегда остается злободневной проблемой в работе системы профессионального образования во всех его уровнях. В статье рассматриваются проблемы формирования исследовательской деятельности студентов различных курсов как основу продуктивной деятельности в условиях производства.

SUMMARY

Formation of research skills is always topical issue in the vocational education system at all levels. The article deals with the problems of the research activities of students of different courses as the basis for productive activities in industry.

ИСИМОВА Д.

ПОДДЕРЖКА МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА

*«Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев остаются важнейшей задачей для нашего государства». —
Н.А.Назарбаев [1]*

Малый и средний бизнес вносит большой вклад в развитие экономики, так как благодаря этой деятельности создается значительная часть национального дохода, появляются новые рабочие места, развивается техника и технологии, формируются новые отрасли производства и услуг, происходит освоение новых регионов[2].

Развитие малого и среднего бизнеса является основой экономики любой страны и одной из приоритетных задач государственной политики. Вопросом дальнейшего укрепления предпринимательской среды уделено исключительное внимание в Послании Президента

Республики Казахстан Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Новый Казахстан в новом мире» от 28 марта 2007 года, где определены последовательные действия по поддержке малого и среднего бизнеса. Государство, на сегодняшний день, обеспечивает такие условия, что бы субъекты предпринимательской деятельности имели возможность осуществлять свою деятельность в качестве полноправных участников рыночной экономики[3].

В Казахстане количество субъектов малого предпринимательства (далее СМП), активно работающих на рынке, по сравнению с показателями 2006 года, в 2007 году выросло на 12,9% и составило 604558 единиц, из них:

- Юридических лиц – 52190;
- Индивидуальных предпринимателей – 384340;
- Крестьянских хозяйств – 168028.

Лидерами же по объему произведенной продукции СМП по регионам являются города Алматы и Астана (см. график 1).

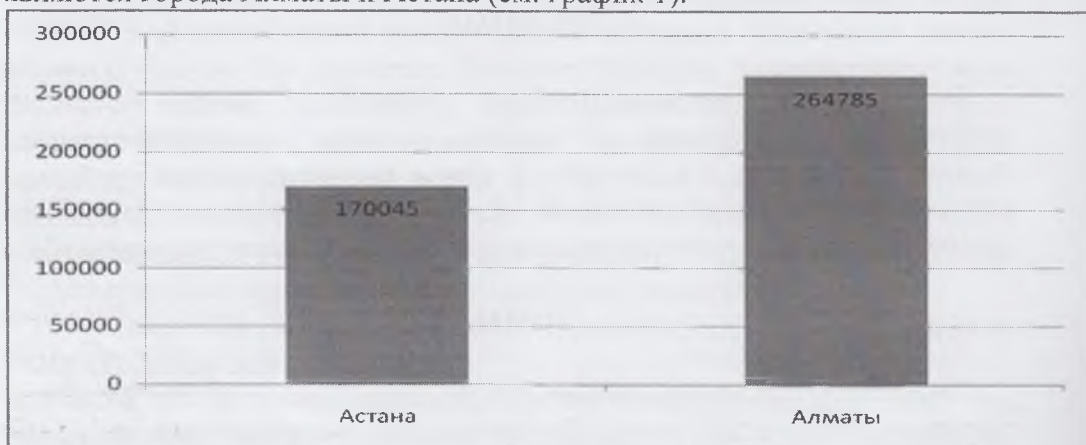

График 1. Объем произведенной продукции СМП по регионам в млн. тенге.

На графике можно увидеть, что объем произведенной продукции СМП по городу Астана составил 170045млн. тенге, а аналогичный показатель по городу Алматы превысил эту сумму на 94740млн. тенге, и составил 264785млн. тенге.

Основными факторами увеличения численности субъектов малого и среднего бизнеса является:

- система мер поддержки на государственном и региональном уровнях;
- совершенствование организационного механизма, вследствие чего наблюдается расширение сфер деятельности и экономическое укрепление предприятий.

Так же необходимо понимать плюсы и минусы этой формы экономической деятельности, проиллюстрировать их можно с помощью СВOT (SWOT) – анализа (см. таблица 1).

Сильные стороны	Слабые стороны	Возможности	Угрозы
Небольшой стартовый	Ограниченный (локально) рынок	Освоение новых видов продукции	Короткий жизненный цикл

капитал			
Легкость проникновения на рынок	Ограниченные ресурсы для развития производства и привлечения специалистов	Ускоренное усвоение инноваций, высокая оборачиваемость капитала и инновационная деятельность	Административные барьеры/регулирование со стороны государства
Быстрое реагирование на изменение конъюнктуры рынка	Уязвимость различного рода экономическим кризисам, и зависимость от платежеспособного спроса	Рост до уровня «большого» бизнеса	Уязвимость к попыткам силового давления «сильных мира сего»

Таблица 1. SWOT – анализ плюсов и минусов малого и среднего бизнеса [4].

В Казахстане в условиях кризиса принимаются широкомасштабные меры по государственной поддержке предпринимательства, особенно малого и среднего бизнеса. Так, в соответствии с Посланием Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева к народу Казахстана от 6 марта 2009 года «Через кризис к обновлению и развитию», субъектам малого и среднего бизнеса была оказана беспрецедентная финансовая поддержка в объеме 275 миллиардов тенге, а так же продолжается работа по региональному сокращению административных барьеров[5].

Малый и средний бизнес является благодатной платформой для обеспечения продуктивной занятости населения, особенно, находящегося в зоне малообеспеченности или около нее. Малый и средний бизнес является наиболее уязвимым и чувствительным элементом рынка. Уровнеммалого и среднего бизнеса, в мировой практике, принято считать показателем экономического процветания страны в целом. И именно поэтому, на сегодняшний день, малый и средний бизнес находит постоянную, особую поддержку со стороны государства, так как от процветания и стабильности этого сектора экономики зависит благосостояние наших граждан[6].

Литература:

1. Назарбаев Н.А.- Послание Президента Республики Казахстан от 6 марта 2009 года «Через кризис к обновлению и развитию»
2. Токанова А.Н. — Развитие малого предпринимательства: концептуальный подход с позиции менеджмента. – Алматы: гылым, 1999-280с.
3. Информационно-аналитический журнал «Малый и средний бизнес Казахстана» №2(02) 2007
4. Информационно-аналитический журнал «Малый и средний бизнес Казахстана» №11(11) 2007

5. Предпринимательство в Республике Казахстан – Окаев К.О., Смагулова Н.Т., Яновская О.А., Бикетова Е.Б., Асангалиева Р., абдуллина З.Т., Даирова Р. – Алматы: Экономика 1999-102с.
6. Информационно-аналитический журнал «Малый и средний бизнес Казахстана» №9(09) 2007.

ТҮЙІНДЕМЕ

Шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту кез келген елдің негізгі экономикасы және мемлекеттік саясаттың басты мәселелерінің бірі.

SUMMARY

Development of small and medium-sized businesses is the foundation of any economy and one of the priorities of state policy.

ИЛЬЯСОВА Г.К.

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕР МЕН ОҚЫТУДЫҢ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ЭКОНОМИКА САБАҒЫНДА ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРДІ ЭКОНОМИКА МАМАНДЫҒЫНА БЕЙІНДЕУ

«Қазақстан 2030 стратегиялық бағдарламасы приоритетінің бірі ұлттық білім моделін қалыптастыру тенденциясымен және Қазақстан білім беру жүйесін бүкіл әлемдік білім кеңістігіне кіріктіруіне сипатталатын білім беру саласы болып табылады. Қазір бүкіл әлемде индустриялық қоғамнан интерактивті қатынас жасауға оны жүзеге асыратын техникалық мүмкіндіктерді дамытып отыра алатын информациялық қоғамға, яғни, негізгі рөлді информацияны алу, өңдеу, сақтау, тасымалдау, тарату және пайдалану істерді атқаратын жаңа қоғамға көшу процесі жүріп жатыр.

Бүгінгі күні инновациялық әдістермен оқытудың ақпараттық технологияларын қолдану арқылы студенттің ойлау қабілетін арттырып, ақпараттық технологиялар негізінде ізденушілігін дамытып, құзыреттілігін қалыптастыру, экономика объективизмді ұстана отырып шынайы дерек көздерінен мәліметтерді жинақтау ең негізгі мақсат болып айқындалады.

Ақпаратты технологияларды пайдалану арқылы университеттегі сабақтарды жаңаша ұйымдастыру, оқытушының рөлі мен қызметінің артуына жағдай жасау, теориялық, ғылыми – педагогикалық және психологиялық зерттеулерге сүйене отырып, студенттердің құзыреттілігін қалыптастыру, ақпараттық технологиялар мен инновациялық оқыту әдістері арқылы студенттерді ізгілікке, елжандылыққа, саналыққа, адамгершілікке, имандылыққа, еңбексүйгіштікке тәрбиелеу. Инновациялық әдістерді студенттің білім деңгейіне және жас ерекшелігіне қарай оқу үрдісінде пайдалану негізгі міндет болып табылады.

Инновациялық әдістердің ең негізділерінің бірі – «Интерактивті оқыту әдісі» (ағыл. Interaction - өзара әрекеттесу, бір-біріне әсер ету). Ең негізгі қағидасы – педагогикалық қарым-қатынас пен қарым-қатынас диалогы арқылы жеке тұлғаны қалыптастырып дамыту.

Білім берудегі негізгі мақсаты – поликультуралық, яғни әркімнің өзінің пікірі бар және демократиялық.

Оқыту әдістерін жетілдіру тікелей білім беру жүйесіне де, тұтастай ақпарат технологиясын дамытуға да үлесін қосты. Жалпы педагогика, жеке әдістемелер және компьютердің түйісуінде жана бағыт: оқытудың ақпараттық технологиялары дүниеге келді.

Оқыту үрдісінде компьютерді қолдануға негізделген жеке әдістемелер оқу мақсаттары мен жағдайларына байланысты қолданылуы қажет. Кейбір жағдайда студенттердің сұранысын терең ұғыну қажет болады, келесі бір жағдайда пәндік саладағы білімді талдау маңызды рөл атқарады, ал үшінші бір жағдайда оқытудың психологиялық ұстанымдарын ескеру басты рөл атқарады.

Ақпараттық технологияларды пайдаланудың негізгі артықшылықтары мынадай:

1. Олар студенттерге тақырып шеңберінде немесе белгілі бір уақыт аралығында айтылуға тиіс мәліметтер көлемін ұлғайтады.

2. Білімге бір-бірінен үлкен ара қашықтықта орналасқан әр түрлі оқу орнында отырып қол жеткізуге болады.

3. Оқыту жүйесінің көп деңгейлі жетілдірілуі олардың таралымдалуы мен оқу материалының сапасын арттырады.

Компьютердің көмегімен студент өз бетінше, сондай-ақ өзге студенттермен топтасып бірге жұмыс істеуге мүмкіндік алады.

«Компьютер көрнекі-бейнелі ойлауды, қозғалыстық және ауызша қарым-қатынас машықтарын, мақсатты әрекеттерді және әлеуметтенуді дамыту үшін мүмкіндіктер туғызатыны туралы дәлелдер бар» деп, көрсетеді Нокс Джордж.

Бүгінгі күні республикамызда білім беру жүйесінің түбегейлі өзгеріске ұшырауы анықталғаны баршамызға аян. Оның негізгі факторы жаһандану үрдісіндегі білім беру саласында жаңа моделдердің дүниеге келуі, білім беру үрдісінің ақпараттандырылуы болып табылады. Прогрессивті концепциялардың пайда болуы, білім беру үрдісінде алға кеткен мемлекеттердің тәжірибесімен танысу және соның нәтижесінде ұлттық білім беру моделін құрастыру бүгінгі күні өте өзекті мәселе болып табылады, өйткені нарықтық экономикаға негізделген мемлекетіміздің келешегіне мамандар қажеттігінен туындайды. Ақпараттық және педагогикалық технологиялар негізінде оқытушының рөлін түбегейлі өзгертуге мүмкіндік туды, оқытушы тек қана білімді алып жүруші ғана емес, сонымен қатар студенттің өзіндік шығармашылық жұмысының жетекшісі және бағыт берушісі болып анықталды. Осыған орай сабақ беру үрдісінде кәзіргі күннің, яғни инновациялық әдістерді оқытудың интерактивті оқыту моделі болып табылады.

Интерактивті әдістерге:

1. Проблемалық шығарма әдістері
2. Презентациялар
3. Пікір-таластар
4. Кейс-стадийлер

5. Топпен жұмыс
6. Мига шабуыл әдісі
7. Сын тұрғысынан ойлау әдісі
8. Викториналар
9. Мини зерттеулер
10. Іскерлік ойындар
11. Рөлдік ойындар
12. Инсерт әдісі (белгілеулер әдісі, 7-10 минут ішінде оқушылар эссе жазады).
13. Блиц-сұрақтар әдісі
14. Анкета алу әдісі т.б.

Ақпаратты беру оқытушы мен студенттің қарым-қатынастық принципіне негізделген. Жоғарыда көрсетілген әдістер студенттің екпінділігін арттырып, алынған мәліметтерді шығармашылық тұрғыдан қайта өңдеу болып табылады.

Оқытудың интерактивтік моделінің негізгі критерийлері:

1. Емін-еркін пікір таласқа түсу мүмкіндігі
2. Белгілі бір материалды емін-еркін баяндау
3. Семинар сабақтарының көп болуы, студенттердің инициативасының жетекшілігі
4. Топтық тапсырмалардың қолданылуы және сол арқылы ұжымдық іс-әрекеттерді дамыту
5. Жазбаша жұмыстарды орындау.

Нарықтық қатынастар негізінде қалыптасып келе жатқан Қазақстан Республикасының жоғары білім беру жүйесіндегі негізгі приоритеттердің бірі студенттердің мүдделерін қолдау болып табылады. Осыған орай университеттің әрбір оқытушының ең негізгі міндеті әрбір студенттің білім алуға деген қызығушылығын арттырып әрбір студенттің шығармашылық шабытының тууына жағдай жасау. Осының негізінде ең негізгі педагогикалық міндет шешіледі: Қазақстан Республикасының азаматын қалыптастыру, өмірлік мамандығын анықтау және оның өмірге деген дұрыс көзқарасын қалыптастыру. Осыған орай әрбір студенттің оқыту процесіне тартылуының соңғы нәтижесі оның білімділігі мен құзыреттілігіне байланысты. Сонымен қатар, кәзіргі қоғамның ақпараттандырылуы білім беру үрдісіне түбегейлі өзгерістер әкеп, оқыту методикаларының негіздерін түбегейлі қайта қарастыруды талап етіп отыр. Сонымен жоғары білім беру жүйесіндегі реформалар құрылымдық негізі бар, өзгерістерге толы жаңа методикаларға көшуді дұрыс деп тауып отыр, өйткені дәстүрлі әдістерде «білім беру неғұрлым көп болса солғұрлым жақсы» деген принцип бойынша жүзеге асты, әрине, бұл дұрыс емес.

Оқыту процесін жоғары деңгейге көтерудің негізгі әдісі болып проблемалық шығармалық әдіс болып саналады. Бұл әдісті қолдану барысында өтілген әрбір сабақ сұхбат болып өтіп, сабақ беру барысында зерттеушілік үрдісі жетекшілік етеді. Бұл әдістің ерекшелігі студентті оқыту процесіне қызықтырады. Сабақтың белгілі бір тақырыбын бастау барысында студенттерге проблемалық сұрақ немесе проблемалық тапсырма беріледі. Проблеманы шешу барысында студенттің біліміне қойылатын талаптар мен оны түсінуі арасындағы қарама-қайшылықты оқытушы болдыртпауға тырысады. Оның үстіне негізгі проблемалар студенттердің өздерімен көтеріліп, сол проблемаларды шешу

студенттердің өздеріне жүктеледі. Әрине, проблемалық оқыту әдістерін ұйымдастыру өте күрделі болып табылады, өйткені оқытушының өте терең, өте жан-жақты дайындалуын талап етеді. Бірақ, бастапқы кезеңде бұл әдісті бұрын өтіліп кеткен сабақтардың құрылымына қосымша ретінде пайдалануға болады.

Келесі құнды әдістердің кейс-стадий әдістері немесе «оқытудың нақты жағдайлары». Бұл әдістің ең негізі болып жағдай ұғымы анықталады, яғни жағдайларды таңдау барысында ең соңғы нәтижеге әсер ететіні. Бұл әдісті қолдану барысында бір ғана дұрыс шешімнің болуы міндетті емес. Оқытудың бұл әдісінің негізінде студент өздігінен шешім қабылдап, сол шешімін дәлелдеп беруі тиіс. «Оқытудағы нақты жағдайлар» әдісі құқықтану мен медицина саласында ХХ ғасырдың басында қолданыла бастады. Оқытудың бұл әдісіне жетекшілік ететін Гарвард университеті. Өйткені, ең алғашқы кейс жағдайлары бизнес пәндерінде оқытылатын студенттерінің сынамаларынан өткен. Кейс-стадий әдістерінің авторларының айтуынша студенттер мен оқытушылар әрбір іскерлік жағдайлар мен мәселелерді талдауға қатысады. Мұндай кейс-стадий жазбаша түрде құрылып, шынайы деректермен негізделіп студенттердің оқуға және сол мәселе бойынша сұхбаттасуына арналған.

Кейс-стадийлердың ерекшелігі:

1. Белгісіз бір жағдайларда ең дұрыс шешім қабылдау.
2. Шешім қабылдаудың жолдарын іздестіру, соларды жоспарлау.
3. Белгілі бір жағдайларды зерттеу дағдыларын қалыптастыру.
4. Жоспарларды құра білу.
5. Теориялық алған білімдерді тәжірибеде қолдана білу.
6. Басқа да мамандардың көзқарастарын елеу.

Бұл әдістің ең басты жетістігі белгілі бір жағдайларға талдау жасай білу, баламаны бағалай білу, тәжірибелік мәселелерді шешуге дағдыланады.

«Оқытудағы нақты жағдайлар» әдісін пайдаланудың жалпы технологиясын ұсынамын:

- а) оқытушы кейсті таңдайды;
- б) негізгі және қосымша материалдарды нақтылайды;
- в) сценарий жазады;

Студенттің міндеті кейсті, қосымша әдебиеттер тізімін алып сабаққа дайындалу. Сабақ барысында оқытушы:

- а) кейсті алдын-ала пікір-таласқа салуды ұйымдастырады;
- б) топтарды шағын топтарға бөледі;
- в) кейсті талдау барысында сұхбаттасуға жетекшілік етеді;

Студент:

- а) сұрақтар қояды;
- б) шешім қабылдаудың жолдарын ұсынады;
- в) шешім қабылдайды;
- г) осы жұмыс туралы жазбаша есеп құрастырады;

Жаңа инновациялық методикаларға қысқаша тоқталғаннан кейін экономика пәні бойынша осы әдістерді қолдану тәжірибесіне тоқталайық.

Осы тұрғыда оқытушының міндеті бір жағынан студенттерге құзыретті білім беру, екінші жағынан білім мен білік дағдыларын өзіндік іздену арқылы оқу принципіне негіздеу. Осыған орай компьютер мен

интернеттің көмегі өте зор. Соның ішіндегі компьютерлік және интернет технологияларды меңгеруге оқыту процесінде интерактивті әдістерді қолдану кең етек жайып келеді. Компьютер мен интернет біздің өмірімізге сіңісіп кеткендіктен біз оларсыз қазіргі әлемді елестете алмаймыз. Сол үшін интерактивті әдістер ғана оқыту методикасын таңдау мен негізгі мәселелерін шешуге жетекші рөл атқарады, білім берудің құралы мен жолдары осы әдіске негізделуі тиіс. Осы тұрғыдан алғанда оқыту әдістерінің соңғы нәтижесінің жемісі маңызды болып саналады.

Экономикалық пәндерге арналған әдістер:

1. Деректемелер мен нақтылық – студенттердің болып жатқан оқиғалардың, деректердің ішінде ең негізгі идеялар мен ойларын анықтай алуы.

2. Зерттеушілік әдіс – топтағы ұжымдық жұмысты бірлесе атқару үшін бағытталған – деректің мазмұнына ұжымдық талдау жасай білу (схемамен, таблицамен жұмыс).

3. Іскерлік және рөлдік ойын тәсілдері. Сабақ барысында әрбір студенттің сабақтың әр этапына белсене қатысуы. Бұның ең негізгі жетістігі әр студенттің теориялық білімін практикалық үрдісте пайдалана білу. Осы әдістерге келесілері жатады:

а) әр түрлі қосымша материалдарды пайдалана білуі;

б) студенттің ойлау іс-әрекетін дамытуға арналған пікір-таластарды ұйымдастыру;

в) рөлдік ойындар, басты мақсаты студенттерді бірнеше топқа бөліп, әр топқа өзінің қызметтерін нақтылау;

Инновациялық әдісті, оқытудың ақпараттық технологияларын тәжірибеде қолдану барысында өзінің тежеуші жақтары, кемшіліктері, қарама-қайшылық жақтары да кездеседі.

Біріншіден, инновациялық әдістерді қабылдау студентке оңай соқпайды, өйткені ол үнемі белсенділік танытуы керек.

Екіншіден, компьютерлік сауаттылық қажет, компьютер, проектор, теле-видео апаратурамен жұмыс барысында тәжірибелік үрдіс негізгі фактор болу керек, ондай бағытта жұмыс істеу әзірге өкінішке орай мүмкін болмай отыр.

Үшіншіден, калейдоскопиялық жағы – студенттің жаңа әдіспен ұйымдастырылған сабақтың түрлеріне белсене қатысамын деп, сабақ барысында ашылатын ең негізгі проблеманың мәнін түсінбеуі.

Осының салдарынан білім сапасы да төмендеп, үлгерімі төмен студенттер да пайда бола бастайды. Үлгерімі төмен студенттермен де жұмыс жүргізу қажет. Олармен негізінен қосымша сабақтар, психологиялық тренингтер, гуманизациялық әдістер, рөлдік ойындар, мини зерттеулер бағыттарында жұмыстар жүргізіледі. Күнделікті деңгейі жеңілдетілген тесттер алынып, жеңілдетілген тапсырмалармен жұмыс жасау, қателермен жұмыс үрдісі үнемі жалғасын тауып жатыр.

Қорыта келгенде, инновациялық әдістер мен оқытудың ақпараттық технологияларын пайдалану – барлық мәселелердің шешімі деп қарастыруға болмайды, өйткені бұл – университеттегі білімдік негізді шешетін құрал, сондықтан да университет студенттердің өзіне тән ерекшелігін ескеріп, әрбір кезеңін мұқият саралаудан өткізіп барып тәжірибеде қолдану керек.

Әдебиеттер:

1. Шакирова Д. М. Теоретические основания концепции формирования критического мышления //Педагогика. 2006. № 9 (в печати)
2. Минкина Ф.Ф. Критическое мышление учащихся и педагогические способы его формирования. Дисс. канд.пед.наук. Казань, 2000,-260с.
3. Мышление учителя. Под ред. Ю.Н.Кулюткина, Г.С.Сухобской. – М., 1990.С.56-68.
4. Вилькеев Дж. Сущность, функции и структура профессионального мышления учителя. В кн. «Педагогическое мышление и его формирование у студентов» - Казань, 1997.С.28-29.
5. Ходос Е.А., Бутенко А.В. Критическое мышление: метод, теория, практика. Учебно-метод. пособие. – Красноярск, 2002.-139с.
6. Попков В.А. Коржуев А.В. Критический стиль мышления у субъектов высшего профессионального образования. – М.,2002-236с.
7. Сенько Ю.В. Формирование научного стиля мышления учащихся. - М.1986-136с.
8. Тягло А.В и Воропай Т.С. Критическое мышление: Проблема мирового образования 21 века. [http:// www.geocities.com/tyaglo/ct/](http://www.geocities.com/tyaglo/ct/).
9. Байрамов А.С. Динамика развития самостоятельности и критичности мышления у детей младшего школьного возраста. Докт. дисс. – Баку, 1968.-560с.
10. Имжарова З.У Конкурентоспособный специалист.
11. Имжарова З.У., г. Актобе директор Регионального центра повышения квалификации работников образования Актюбинского государственного педагогического института; директор общественного объединения «Центр обучения демократии через инновационные технологии»
12. Смайлс С. Саморазвитие: умственное, нравственное и практичекое: пер. с англ.- Минск, 2000.- 409с.
13. Каптерев П.Ф. Избранные педагогические сочинения.- М., Педагогика, 1982.- с.23.
14. Блонский П.П. Избр. труды по педагогике - М., «Педагогика», 1964.
15. Алле М. Экономика как наука. М.: Наука для общества, РГГУ. 1995.
16. Гуревич К.М., Борисова Е.М. (ред.) - Психологическая диагностика. Учебное пособие. - М.: УРАО, 2000. – 368.
17. Клустер Д. Что такое критическое мышление? Критическое мышление и новые виды грамотности. - М.: ЦГЛ, 2005.

РЕЗЮМЕ

Применение интерактивных методов обучения - это инновации в образовании, целью которых является самосознание студентов, привлекающее за собой патриотизм и трудолюбие.

SUMMARY

The application teaching interactive method - that is Innovational method, which is teaching students on the self- consciousness, patriotism and work- industry.

БІЗДІҢ АВТОРЛАР – НАШИ АВТОРЫ

<i>КАПАНОВА А.Т.</i>	К.пед.н., доцент Актюбинского университета им.С.Баишева
<i>МУКАШЕВА Г.О.</i>	Директор школы-гимназии г.Хромтау
<i>МУСТОЯПОВА А.С.</i>	Пед.ғыл.кандидаты, доцент. С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті
<i>ЕМЖАРОВА Г.У.</i>	М.Оспанов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік медициналық университеті, Жаратылыстану және ғылыми пәндер кафедрасының аға оқытушысы
<i>БЕКТЛЕУОВА А.Р.</i>	М.Оспанов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік медициналық университеті, Жаратылыстану және ғылыми пәндер кафедрасының аға оқытушысы
<i>ИЗГАЛИ Р.Ж.</i>	М.Оспанов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік медициналық университеті, Жаратылыстану және ғылыми пәндер кафедрасының оқытушысы
<i>БАХАЕВА А.Б.</i>	М.Оспанов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік медициналық университеті, Жаратылыстану және ғылыми пәндер кафедрасының оқытушысы
<i>ШАХАБАЕВА Ж. Б.</i>	С. Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті әлеуметтік – гуманитарлық пәндер кафедрасының оқытушысы
<i>ДАУЛЕТОВА С.С.</i>	Преподаватель Актюбинского технического колледжа
<i>ЖАНПЕИСОВА Н.М.</i>	Д.филол.н., профессор Актюбинского университета им.С.Баишева
<i>КУСАНОВА Б.Х.</i>	Д.филол.н., профессор Актюбинского университета им.С.Баишева
<i>ЕСЕНОВА Қ.Е.</i>	Филол.ғ.к., С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің доценті
<i>БАЛТЫМОВА М.Р.</i>	Филол.ғ.к., Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе мемлекеттік университетінің аға оқытушысы

АКТЮБИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ С.БАЙШЕВА

ТАҒАНОВА А.М.	Пед.ғ.к., С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің аға оқытушысы
ТОКЖАНОВА А.М.	К.пед.н., доцент Актюбинского университета им.С.Баишева
АМАНГАЗИЕВА М.К.	Филол.ғ.к., С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің доценті
ЕРМЕКБАЕВА Г.Г.	С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің магистранты
БОРАНБАЙ М.Б.	С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің магистранты
БУХАРБАЕВ Ш.М.	экон.ғ.к., доцент. С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті Есеп және қаржы кафедрасының меңгерушісі
ӨЖМҰРАТ Н.Т.	С. Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің аға оқытушысы, магистр
ЕРЖАНОВА З. К.	С. Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті «Қаржы» мамандығының 2 курс магистранты
БУХАРБАЕВ А.Б.	С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті жанындағы колледж оқытушысы
ИСИМОВА Д.	Магистрант Актюбинского университета им.С.Баишева
ДАНАЕВА Р.С.	С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті «Есеп және қаржы» кафедрасының аға оқытушысы
ИЛЬЯСОВА Г.К.	С. Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті Экономика және басқару кафедрасының оқытушысы

«С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің
Хабаршысы» ғылыми журналы (ҚР

Мәдениет, ақпарат және спорт министрлігі

Ақпарат және мұрағат комитетінің бұқаралық ақпарат құралын
есепке қою туралы 2004 жылдың 29-қаңтарындағы № 4645-Ж
куәлігі берілген) қазақ, орыс, ағылшын және қытай тілдеріндегі
ғылыми мақалаларды қабылдайды

Рәсімделу талаптары:

1. Мақала 14 кегльдегі Times New Roman қарпімен арасына бір интервал қалдыра отырып, электронды түрде көлемі 15 бетке дейін: шет сызықтары: сол жағынан – 30 мм., қалғандары – 20 мм.; пайдаланылған әдебиеттерге тік жақша [1] арқылы сілтеме жасалынып, дереккөздер тізімі ретіне қарай мақала соңында «Әдебиеттер» деген атаумен берілуі қажет.
2. Мақаланың қысқаша түйіні қазақ (орыс) және ағылшын тілінде;
3. Автордың суреті (электрондық түрінде);
4. Кафедра отырысының хаттамасынан көшірме (С.Бәйішев ат. Ақтөбе университетінің оқытушыларына)
5. Маманның 1 пікірі немесе мақаланы жариялау жөніндегі сараптама қорытынды (қалғандары үшін)
6. Автор туралы мәлімет: аты-жөні, жұмыс орны, ғылыми дәрежесі мен атағы; мекен-жай, телефоны, e-mail.

Материалдар төмендегі мекен-жайда қабылданады:

030000, Ақтөбе қаласы

Ағ.Жұбановтар көшесі, 302 а

тел.: 8(7132) 97-47-01, факс 8(7132) 52-36-00

e-mail: edu.ausb@mail.ru

**Научный журнал «Вестник Актюбинского университета им. С.Баишева»
(свидетельство о постановке на учет средства массовой информации №
4645-Ж от 29.01.2004 г.) принимает научные статьи на казахском, русском,
английском и китайском языках.**

Необходимо представить:

1. Текст статьи в электронном варианте объемом не более 15 стр., напечатанный через один интервал, шрифт Times New Roman. кегль 14; поля страниц: слева – 30 мм., остальные – 20 мм. Ссылки на использованные источники следует приводить в квадратных скобках [1]. Сами источники – в конце статьи под заголовком «Литература».
2. Резюме (на каз., рус., англ. языках в зависимости от языка статьи).
3. Фото (в электронном варианте).
4. Выписку из протокола заседания кафедры (для преподавателей Актюбинского университета им. С.Баишева)
5. 1 рецензию специалиста или экспертное заключение о возможности опубликования (для остальных)
6. Сведения об авторе: Ф.И.О., место работы, ученая степень, звание (при наличии); домашний адрес, телефон, e-mail.

Материалы для публикации принимаются по адресу:

030000, г.Актобе

ул. Бр.Жубановых, 302 а

тел.: 8(7132) 97-47-01, факс 8(7132) 52-36-00

e-mail: edu.ausb@mail.ru

**С.БӘЙШЕВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК АКТЮБИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
С.БАИШЕВА**

*Қазақ, орыс, ағылшын және қытай тілдерінде үш айда бір рет
шығарылады*

*Выпускается один раз в три месяца на казахском, русском, английском и
китайском языках*

Формат А4
Заказ № 224

Көлемі 7,5 баспа табак
Таралымы 100 дана

Объем 7,5 печ.л.
Тираж 100 экз.

Басуға қол қойылды: 30.12.2010 ж.

Редакцияның мекен-жайы: 030000, Ақтөбе қаласы, ағайынды
Жұбановтар көшесі, 302А

Адрес редакции: 030000, г. Ақтөбе; ул. Братьев Жубановых, 302А
тел. 97-47-01, 52-36-00

С.БӘЙШЕВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ УНИВЕРСИТЕТІ

**® ЖУРНАЛ НАБРАН И СВЕРСТАН В ОТДЕЛЕ НР И ПО
АКТЮБИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ С.БАИШЕВА**

**Жарияланған мақала авторларының пікірі редакция қозқарасын
білдірмейді.**

Мақала мазмұнына авторлар жауап береді.

Қолжазбалар өңделмейді және авторға қайтарылмайды.

**Опубликованные материалы авторов не отражают точку зрения
редакции.**

**Авторы несут ответственность за выбор и представление фактов.
Рукописи не редактируются и не возвращаются.**

